

زار و زمان

د. نهریمان عهبدوللا خوشناو

چاپی دووهم

زیادکراو و پوختکراو

زار و زمان

د. نهریمان عهبدوڼلا خوشناو

چاپی دووم
زیادکراو و پوختکراو

- * ناوی كىتېب: زار و زمان
- * نووسىنى: د. نەرىمان عەبدوللا خوشناو
- * تاييىست: كۆچەر ئەنەر
- * ديزاين : سۆران عەبدولرەحمان
- * چاپ: دووهم ۲۰۱۴
- * چاپخانه: چاپخانه ھېتى / ھەولير
- * تىراژ: ۱۰۰۰ دانە
- * نرخ : ۴۰۰۰ دىنار
- لە بەرپۆە بەرايەتى گشتى كىتېبخانە گشتىيەكان ژمارەى سپاردنى (۱۴۰۱) ى سالى ۲۰۱۱ ى پيتراوە.

لە بلاوكراوەكانى ناوەندى ناویر

مافی لە چاپدانەوہى پاريزراوہ بۆ نووسەر

ناوهرؤك

- ۱۱..... پيشه كى
- ۱۲..... به شى يه كه م: زمان
- ۱۲..... ۱-۱: پيناسه ي زمان
- ۱۷..... ۲-۱: نهركه كانى زمان
- ۱۷..... ۱- زانيارى و هه والگه يانندن
- ۱۸..... ۲- پرسىار كردن
- ۱۸..... ۳- هه ست دهر برين
- ۱۹..... ۴- هه ست وروژانندن
- ۲۰..... ۵- فه رمارندان
- ۲۰..... ۶- راپه رانندن
- ۲۱..... ۷- جيخوش كردن
- ۲۲..... ۳-۱: گريمانه كانى په يدا بوونى زمان
- ۲۲..... ۱- گريمانه ي يه كه م: زمان كرده يه كى خوايه
- ۲۴..... ۲- گريمانه ي دووه م: ريكه و تن
- ۲۴..... ۳- گريمانه ي ستيه م: غه ريزه ي تاييه تى
- ۲۵..... ۴- گريمانه ي چواره م: سروشت ودهنگه سروشتيه كان
- ۲۶..... ۵- گريمانه ي پينجه م: كومه لايه تى
- ۲۶..... ۶- گريمانه ي شه شه م: بانگوقيژه
- ۲۶..... ۷- گريمانه ي حوته م: براوتن

زار و زمان _____ د. نەريمان خۇشناو

- ۸- گريمانەى ھەشتەم: مۇسقىقا..... ۲۷
- ۴-۱: تايپەتمەندىيەكانى زمان..... ۲۸
- ۱- زمان دەنگ و واتايە..... ۲۸
- ۲- زمان پېرەو و ياسايە..... ۲۸
- ۳- زمان لەخۆوھىە..... ۲۹
- ۴- زمان تايپەتە بە مړوځ..... ۲۹
- ۵- زمان پەمزە..... ۳۰
- ۶- زمان زىندووە و لە گۆراندايە..... ۳۱
- ۵-۱: جۆرەكانى زمان..... ۳۲
- ۱- زمانى سەرچاوە..... ۳۲
- ۲- لقە زمان..... ۳۲
- ۳- زمانى خوشك..... ۳۲
- ۴- زمانى سروشتى..... ۳۳
- ۵- زمانى دەستكرد..... ۳۳
- ۶- زمانى دەنگى..... ۳۳
- ۷- زمانى نووسراو..... ۳۳
- ۸- زمانى ھيما..... ۳۴
- ۹- زمانى جەستەيى..... ۳۴
- ۱۰- زمانى مندالان..... ۳۴
- ۱۱- زمانى ھەرزەكاران..... ۳۴
- ۱۲- زمانى شىوہزار..... ۳۵
- ۱۳- زمانى ستاندار..... ۳۵

زار و زمان _____ د. نه ریمان خوشناو

۱۴- زمانی په تی.....	۳۵
۱۵- زمانی پهمه کی.....	۳۵
۱۶- زمانی زیندوو.....	۳۶
۱۷- زمانی مردوو.....	۳۶
۱۸- زمانی نیمچه زیندوو.....	۳۶
۱۹- زمانی ناو ه کی.....	۳۶
۲۰- زمانی یه که م.....	۳۷
۲۱- زمانی دوو ه م.....	۳۷
۲۲- زمانی بیگانه.....	۳۷
۲۳- زمانی فیږیوون.....	۳۷
۲۴- زمانی هاو به ش.....	۳۸
۲۵- زمانی فهرمی.....	۳۸
۲۶- زمانی به ره مهاتوو.....	۳۸
۲۷- زمانی ناو خویي.....	۳۹
۲۸- زمانی جیهانی.....	۳۹
۲۹- زمانی جیگره وه.....	۳۹
۳۰- زمانی پامالراو.....	۳۹
۳۱- زمانی بالاده ست.....	۴۰
۳۲- زمانی گشتی.....	۴۰
۳۳- زمانی تاییه تی.....	۴۰
۳۴- زمانی نمونه یی.....	۴۱
۳۵- زمانی وه سفی.....	۴۱

زارو زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

- ۳۶- زمانى خوښنراو..... ۴۲
- ۳۷- زمانى پسيپورى..... ۴۲
- ۳۸- زمانى گوتن، زمانى دهرېراو..... ۴۲
- ۳۹- زمانى خه لکى (مىللى)..... ۴۲
- ۴۰- زمانى دتيرين يان کلاسيک..... ۴۳
- ۱- تاکه زمان..... ۴۳
- ۲- زمانى ميرى هاوبه ش..... ۴۳
- ۳- زمانى ميرى ناوچه يي..... ۴۳
- ۴- زمانى هاندرارو..... ۴۴
- ۵- زمانى چاولپووشراو..... ۴۴
- ۶- زمانى قه ده غه کراو..... ۴۴
- ۶-۱: خيزانه زمانه کانى جيهان..... ۴۵
- يه که م: خيزانه زمانى هيندو - ئه وروپى..... ۴۵
- دووه م: خيزانه زمانى سامى..... ۴۶
- سنييه م: خيزانه زمانى ئورالى..... ۴۶
- چواره م: خيزانه زمانى چيني تيبتى..... ۴۷
- به شى دووه م: دىالېکت..... ۴۸
- ۲- ۱: چه مک و پيناسه ي دىالېکت..... ۴۸
- ۲- ۲: جوړه کانى دىالېکت..... ۵۳
- ۱- دىالېکتى جوگرافى..... ۵۳
- أ - فاکته رى گوشه گيرى جوگرافى..... ۵۴
- ب - فاکته رى گوشه گيرى سياسى..... ۵۴

- ۲- ديا ليکتی کومه لايه تي..... ۵۴
- ۳- ديا ليکتی تاکه که سي..... ۵۵
- ۴- ديا ليکتی په چه له کی..... ۵۵
- ۵- ديا ليکتی پيشه يی..... ۵۶
- ۶- ديا ليکتی ته مه نی..... ۵۶
- ۷- ديا ليکتی په گه زی (چيندهر)..... ۵۷
- ۸- ديا ليکتی کاتي..... ۵۷
- ۹- ديا ليکتی لاديی و ديا ليکتی شارستاني..... ۵۷
- ۱۰- ديا ليکتی په مه کی..... ۵۸
- ۱۱- ديا ليکتی په تي..... ۵۸
- ۲ - ۳: جياوازی نيوان ديا ليکته کان..... ۵۹
- ۱- جياوازی دهنگی..... ۵۹
- ۲- جياوازی رژمانی..... ۵۹
- ۳- جياوازی وشه يی..... ۶۰
- ۲ - ۴: هؤکاره کانی په يدابوونی ديا ليکت..... ۶۱
- ۱- هؤکاری کومه لايه تي..... ۶۱
- ۲- هؤکاری سياسي..... ۶۱
- ۳- هؤکاری جوگرافيايی و سروشتی..... ۶۲
- ۴- راده ی پؤشنبریی و دواکه وتووی کومه لگه..... ۶۲
- ۵- جياوازی له پووی لايه نی دهنگسازييه وه..... ۶۲
- ۶- هؤکاری تابووری..... ۶۲
- ۷- هؤکاری میلی..... ۶۳

- ۸- ھۆكاری كەسى و جیاوازی قسە كردن..... ۶۳
- ۲ - ۵: دابەشكردنى دىيالىكتەكانى زمانى كوردى..... ۶۴
- سنوور و نەخشەى دىيالىكتەكانى زمانى كوردى..... ۶۹
- يەكەم: دىيالىكتى كرمانجى سەروو (باكوور)..... ۶۹
- دووەم: دىيالىكتى كرمانجى ناوەرەست..... ۷۰
- سێيەم: دىيالىكتى كرمانجى باشوور (خوارو)..... ۷۱
- ۴- دىيالىكتى گۆران..... ۷۱
- ۲- ۶: جیاوازی نۆوان زمان و دىيالىكت..... ۷۳
- بەشى سێيەم: زمانى ستاندارد..... ۷۶
- ۳ - ۱: پێناسەى زمانى ستاندارد..... ۷۶
- ۲-۳: سېفەتى جۆرەكانى زمان..... ۸۷
- ۳-۳: لایەنەكانى ستانداردكردن..... ۹۰
- ۳ - ۴: ئاستەكانى زمانى ستاندارد..... ۹۲
- ۳-۵: شیۆهەكانى زمانى ستاندارد..... ۹۴
- ۳ - ۶: بابەتە تیۆرییە دیاریكراوەكانى ستانداردكردن..... ۱۰۴
- ۳ - ۷: شیۆازەكانى ستانداردكردنى زمان..... ۱۰۸
- ۱- ستانداردكردنى بێپلان:..... ۱۱۰
- ۲- ستانداردكردنى بە پلان:..... ۱۱۱
- ۳- ۸: قوناغەكانى ستانداردكردنى زمان..... ۱۱۹
- ۱- ھەلبژاردنى پێوەرێك..... ۱۱۹
- ۲- بەسیستەمكردنى پێوەرەكە..... ۱۲۱
- ۳- قوناغى پەرەپێدان و فراوانبوونى لە ئەركدا:..... ۱۲۳

زار و زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

- ۴- په سندکردنی له لایه ن کومه لگاوه..... ۱۲۵
- ۵- قوناغی پاراستنی ستاندارد..... ۱۲۷
- به شی چواره م: چەند لایه نیکي پیرماني کرمانجی سه روو..... ۱۲۹
- ۴- ۱: نیرو می..... ۱۲۹
- ۴- ۲: نامرزی دانه پال..... ۱۳۶
- ۴- ۳: ناو..... ۱۳۹
- ۴- ۴: جیناو..... ۱۴۵
- ۴- ۵: ناوه لئاو..... ۱۵۶
- ۴- ۶: کار..... ۱۶۱
- ۴- ۷: ناوه لکار..... ۱۷۰
- ۴- ۸: پیشبەند (پریپوزیشن)..... ۱۷۲
- ۴- ۹: نامرزی سه رسورمان و بانگه یشتکردن..... ۱۷۵
- سه رچاوه کان..... ۱۷۶

پیشه‌کی

نووسین یان ئاماده‌کردنی هه‌ر کتیییک پیویستی به‌کۆمه‌لێک په‌هه‌ندی مه‌عریفیی یان زانستی هه‌یه، که به‌هۆیه‌وه نووسه‌ر ناچار ده‌کات پشتیان پێ بیه‌ستیت، به‌و واتایه‌ی نووسین شتیکی ئه‌وه‌نده ئاسان نییه، وه‌کو هه‌ندی له براده‌ران بیرى لیده‌که‌نه‌وه، به‌بێ ئه‌وه‌ی پۆزێ کتیییکیان ده‌رکردییت، به‌لکو هه‌ر خه‌ریکی په‌خه‌نگرتن له‌و که‌سانه‌ی که کتیب ده‌نووسن، به‌نده له‌ ماوه‌ی رابوردودا توانی به‌پالپشتی خوای گه‌وره‌سی و دوو کتیب به‌چاپ بگه‌یه‌نیت، دیاره ئه‌م ژماره‌یه‌ش که‌م نییه، که‌چی هه‌ندی له براده‌ران له‌جیاتى ده‌ستخۆشی کردن، که‌چی له‌ملاو و له‌ولا قسه و قسه‌لۆک ده‌که‌ن، به‌بێ ئه‌وه‌ی بتوانن په‌خه‌نه‌یه‌کی زانستی بگرن، به‌لکو هه‌موو قسه‌کانیان له‌ دوو شت کۆده‌بیته‌وه: یه‌که‌میان نووسه‌کان ساده و ساکارن. دووه‌میان زۆری ژماره‌ی کتیب.

به‌نده هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ بریارى ئه‌وه‌م داوه که ته‌نیا خزمه‌تى زمانه‌که‌م بکه‌م و خۆم به‌م شتانه‌ خه‌ریک نه‌که‌م، ئه‌و براده‌رانه‌ش ده‌توانن به‌هۆی به‌ره‌مه‌کانیان خزمه‌تێک به‌ زمانه‌که‌یان بگه‌یه‌نن و مەملانی زانستی من بکه‌ن، ئه‌گه‌ر بتوانن بیکه‌ن، به‌لام به‌دڵنیاییه‌وه کاتیان بۆ ئه‌م بواره نییه و نایکه‌ن.

ئه‌م کتیبه‌ی ئه‌مجاره‌مان له‌ دوو به‌شى سه‌ره‌کی پێکدێت، زمان و زار، که تییدا هه‌موو لایه‌نه‌کانى زمان و زارمان خستۆته‌پوو. دیاره ئه‌م کتیبه وه‌کو سه‌ره‌تاییک بۆ وانه‌کانى زاره‌کانى قوناغى یه‌که‌م و زاره‌کانى قوناغى دووه‌م و زمانه‌وانى قوناغى چواره‌م زۆر پێویسته، چونکه زۆرینه‌ی لایه‌نه‌کانى پرۆگرامى ئه‌م سێ وانه‌یه‌ی قوناغه‌کانى زانکۆی گرتۆته‌وه.

به شی یه که م: زمان

۱-۱: پیناسه‌ی زمان

کۆزمانه وانه کان له به رانبر پیناسه‌ی زمان، دهسته وهستان ده وهستن، پینان وایه که زمان له پیناسه نایهت و خویان زیاتر به بیرۆکه‌ی کۆمه‌له‌ی زمان ده به ستنه وه، له لای ئه مان کۆمه‌له‌ی زمان ئه و کۆمه‌له خه لکه یه که هه ست ده که ن به یه ک زمان ده دوین، به م پینیه هۆله‌ندی و ئه‌لمانی ده بنه دوو زمانی جیاواز، چونکه له گه‌ل ئه و هه موو لیكچوونه له پیکهاتی دوو زمانه که دا، هیشتا هۆله‌ندییه کان وا هه ست ده که ن، که زمانه که یان له ئه‌لمانی جیاوازه، هه روه‌ها ئه‌لمانه کانیش خویان به جیاواز ده زانن، به م پینیه هه موو دیالیکته‌کانی (چین) به بی جیاوازی یه ک زمانن، چونکه خه لکی چین وا هه ست ده که ن، که به یه ک زمان ده دوین، به م پینیه هه موو دیالیکته‌کانی کوردی به بی گویدان به جیاوازی له پیکهاته‌ی ده‌نگسازی و وشه‌سازی و پرسته‌سازی و واژه‌دا، هه موویان کاتێ به زمانی کوردی داده‌نریت، که ئه و خه لکه‌ی قسه‌یان پی ده که ن (هه‌ست) بکه‌ن به یه ک زمان، ئه ویش زمانی کوردیه قسه ده که ن^(۱). به مپینیه تا کو ئیستا چه‌ندین پیناسه‌ی جیا جیا له باره‌ی زمانه وه خراونه ته‌پوو، به جۆرێک هه ریه ک له م پیناسانه له پوانگه‌یه‌کی تایبه‌تییه وه له زمانیان کۆلیوه ته‌وه، لی‌ره‌دا هه‌ندیک له و پیناسانه ده‌خه‌ینه‌پوو:

¹ - محمد معروف فتاح (د) (۲۰۰۸)، زمانی ستانده‌رد و زمانی یه‌کگرتوی کوردی، ده‌ستنوس، نه‌کادیمیای کوردی، ل ۳ - ۴.

فریدیناند دی سۆسیر ده‌لێت: ((زمان به‌رهمی کۆمه‌لایه‌تی هاو زمانانه و کۆمه‌له‌ ئاکاریکی زۆر پێویسته، که کۆمه‌ل دایه‌یناوه، بۆ ئه‌وه‌ی له به‌کاره‌یتانیدا یارمه‌تی تاکه‌کانی بدات))^(١).

چۆمسکی ده‌لێت: ((زمان کۆمه‌له‌ پسته‌یه‌که، پێزمان ده‌ریان ده‌کات))^(٢).
هۆل ده‌لێت: ((زمان فه‌رمانگه‌یه‌که خۆی و به‌پێوه‌بردنی خۆی له ده‌ست خۆیدا، له پێی فه‌رمانگه‌که‌وه مڕۆقه‌کان له‌گه‌ڵ یه‌کترا کارده‌که‌ن و له یه‌کترا ده‌گه‌ن))^(٣).
بلۆک و تراگه‌ر ده‌لێن: ((زمان بریتیه‌ له چه‌ند په‌رمزکی له‌خۆوه، که به‌هۆیه‌وه کۆمه‌ل ده‌توانی هه‌روه‌زی بکات))^(٤).

سایپر ده‌لێت: ((زمان هۆیه‌کی ناغه‌ریزی تایبه‌ته به مڕۆقه، بۆ ده‌ربڕینی هه‌ست و ئاره‌زوو به‌کارده‌یت، به‌هۆی په‌رمزی له‌سه‌ر یاسا پو‌یشتوووه کارده‌کات و له‌ژێر ده‌سه‌لاتی مڕۆقه‌دا))^(٥).

فۆناد مه‌رعی ده‌لێت: ((زمان سیسته‌میکی هێما‌یی سه‌ربه‌خۆیه، له‌ناو کۆمه‌لدا له‌خۆوه سه‌ره‌له‌ده‌ات و بۆ مه‌به‌ستی له‌یه‌کترا گه‌یشتن له‌ نێوان تاکه‌کانیدا به‌کارده‌یت))^(٦).

محهمه‌د عه‌لی خولی ئه‌م پێناسانه‌ی بۆ زمان کردووه^(٧):-

- 1- فریدیناند دی سوسور (١٩٨٨)، علم اللغة العام، ترجمة یوئیل یوسف عزیز، الموصل، ص ٢٧.
- 2- محمد معروف فتاح (١٩٩٠)، زمانه‌وانی، چاپخانه‌ی (دار الحکمه)، به‌غدا، ل ٥.
- 3- محهمه‌د مه‌حوی (د) (٢٠٠١)، زمان و زانستی زمان - سه‌ره‌تایه‌ک بۆ زانستی زمان، به‌رگی یه‌که‌م، سلێمانی، ل ١١.
- 4- محمد معروف فتاح (١٩٩٠)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٥.
- 5- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٥.
- 6- فؤاد مرعی (٢٠٠٢)، فی اللغة و التفکیر، دار المدی للثقافة و النشر، دمشق، ص ٧.
- 7- محمد علی الخولی (د) (٢٠٠٠)، مدخل الی علم اللغة، دار الفلاح للنشر و التوزیع، عمان - اردن، ص ١٢.

((زمان سیستمی پەيوەندىكردنە لە نىوان دوو لا)).

((زمان سیستمىكە بۆ ئالوگۆپکردنى ھەست و بىرەكان لە نىوان خەلكدا بەكار دىت)).

((زمان ھۆكارىكە بۆ گوزارشتكردن لە پىويسىتى و بۆچوون و راستىيەكان لە نىو خەلكدا)).

((زمان سیستمىكى لەخۆويە بۆ پەمزەكانى دەنگ و، بۆ ئالوگۆپکردنى بىرو ھەستەكان لە نىوان ئەندامانى كۆمەللىكى زمانەوانى ھاوچەشن بەكار دىت)).

مارتنىت دەلىت: ((زمان ھۆيكە بۆ لەيەكترگەيشتن، دەكرىت بە چەند دانەيەكى وردەو (مۆرفىم)، كە ھەريەكەيان خاوەنى واتا و فۆرم))^(١).

كارۆل دەلىت: ((زمان كۆمەلە پەمزيكى دەنگى لەخۆويە، كە دەتوانى بۆ گەيشتن و پۆلكردنى شت و پروداوہەكانى دەوروپەر بەكار دىت))^(٢).

ئۆلمان دەلىت: ((سىستمىكى ھىمايى دەنگىيە، لەبىرى كەسى كۆمەل تۆماركراوہ))^(٣).

ھەرى سویت دەلىت: ((زمان ھۆيكە بۆ دەربىرىنى بىر لەپىگەى دەنگ، كە لە وشە پىكدىت))^(٤).

ئەحمەد مەتلوب دەلىت: ((زمان ئەو دەنگانەيە، كە ھەموو نەتەويەك بۆ پىداويستىيەكانى دەرى دەپرىت))^(٥).

1- محمد معروف فتاح (١٩٩٠)، ھەمان سەرچاوە، ل ٥.

2- ھەمان سەرچاوە، ل ٥.

3- ستيفن اولمان (١٩٨٦)، دور الكلمة فى اللغة، ت. كمال محمد بشير، مكتبة شباب، بغداد، ص ٣٣.

4- حاتم صالح الضامن (١٩٨٩)، علم اللغة، طبعة الاولى، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بيت الحكمة، بغداد، ص ١٢٢.

ئەرستو دەلئىت: ((زمان ئاوينەى راستەقىنەى عەقلە))^(۳).
 محەمەد شەفىق غوربال دەلئىت: ((زمان دياردەيەكى كۆمەلەيەتتەى و ھۆكاريكە لە
 گرنگترين ھۆكارەكانى تىكەلەوونى نيوان مروفەكان))^(۴).
 محەمەد محەمەد يونس عەلى دەلئىت: ((زمان سىستەمىكە لە نىشانە، لەخۆو
 لەسەرى پىككەوتووين، تواناي دابەشکردنى ھەيە، تاكەكەس وەك ئامرازىك بۆ
 دەربرپنى مەبەستەكانى و بۆ پەيوەندىکردن بە كەسانى دىكەوہ لە پىگەى ئاخاوتن
 و نووسين بەكاريدىنئىت))^(۵).
 لەپوانگەى كۆزمانەوانىيەوہ: ((زمان كۆمەلە شىوہزارىكى جياوازە، ھەريەكەيان بۆ
 بارىكى تاييەتى دەست دەدات))^(۶).
 - زمان ئاخاوتنى مروفە، بە دەربرپن يان نووسين^(۷).
 دىققەت لويىس دەلئىت: ((زمان برىتتەى لە تىكەلاوکردنى رستە و واتا لە چوارچىوہەكى
 بىكۆتايدا))^(۸).

1- احمد مطلوب (د) (۱۹۸۹)، معجم النقد العربي القديم، بغداد، ص ۲۱۶.

2- التهامي الراحي (د) (۱۹۸۶)، توطئة لدراسة علم اللغة التعاريف، بغداد، ص ۴۵.

3- محمد شفيق غريبال (د) (۱۹۸۰)، الموسوعة العربية الميسرة، الجزء ۲، دار النهضة، لبنان، ص ۱۵۷.

4- محەمەد محەمەد يونس عەلى (د) (۲۰۱۰)، دەروازەيەك بۆ زمانەوانى، و: نەريمان عەبدوللە
 خۇشناو، لە بۆلۆگراوہكانى كىتەبخانەى ئاوير، چاپخانەى پۆژەلەت، ھەولير، ل ۲۸.

5- محمد معروف فتاح، ھەمان سەرچاوہ، ل ۵.

6- الموسوعة العربية العالمية (۱۹۹۹)، الطبعة الثانية، مؤسسة اعمال الموسوعة للنشر والتوزيع،
 الرياض، ص ۱۲۲.

7- نعم تشومسكى (۱۹۹۳)، المعرفة اللغوية (طبيعتها وأصولها واستخدامها)، ترجمة: محمد فتحي،
 الطبعة الاولى، دار الفكر العربي، القاهرة، ص ۷۸.

جومعه سه‌ید یوسف ده‌لایت: ((زمان سیستمیکی ده‌نگی درکینراوه، پړسای تایبته به خوی هه‌یه، که ئاسته جیا جیاکانی (ده‌نگسازي، وشه‌سازي، پسته‌سازي) به‌پړوه ده‌بات، به شیوه‌یه‌کی یه‌کگرتوو و به‌تین کارده‌کات، بۆیه زمان سیستمی سیستمه‌کانه))^(۱).

که‌واته زمان کۆمه‌له شیوازیکي جیاوازه، هه‌ریه‌که‌یان بۆ باریکي تایبته‌تی ده‌ست ده‌دات، بۆ نمونه باری پیشوازی کردن و باری به‌پړوه‌بردن و باری به‌پیکردنی میوان، له‌لایه‌کی تره‌وه زمان به پتی په‌گه‌ز و چین و توپژی کۆمه‌لایه‌تی و ته‌مه‌ن و نیوه‌نده‌کان ده‌گورپیت، لیره‌شدا بۆنه و گروپه کۆمه‌لایه‌تییه‌که و ته‌مه‌ن، جوړی زمانه‌که ده‌سه‌پینئ، به واتای ئه‌وه‌ی گروپی کۆمه‌له‌که جوړی یه‌که فه‌ره‌ه‌نگیه‌کان ده‌سه‌پینئ، به واتای ئه‌وه‌ی که‌لتور و شوینه‌وار و ژینگه‌ی خه‌لکه‌که، جوړی زمانه‌که دیاریده‌کات^(۲).

که‌واته زمان ته‌نها که‌ره‌سته‌یه‌ک نییه بۆ ناردن، وه‌رگرتن و لیتینگه‌یشتنی په‌یامی نیوان مروّفه‌کان، به‌لکو دیسان زمان که‌ره‌سته‌ی ناسین و ناساندنی تاک و کۆیه بۆ هه‌ر شوین و ده‌میک، له ده‌ورو به‌ری ئیمه‌دا هه‌زاران زمان و دیالیکت هه‌یه، که گوزارشت له جوړه‌ها بۆچوونی هه‌ریی، کۆمه‌لایه‌تی، چینایه‌تی، په‌گه‌زی، وێژه‌یی، شیوازی ژیان... ده‌که‌ن، زمان دیارده‌یه‌کی که‌لتورییه، بۆیه گه‌لێک په‌یوه‌سته به بونیادی کۆمه‌لایه‌تی و به‌هاکانی سیستمی کۆمه‌لگا^(۳).

¹ - جمعة سيد يوسف (١٩٩٠)، سيكولوجية اللغة والمرض العقلي، سلسلة عالم المعرفة، الكويت، ص ٥٧.

² - محمد معروف فتاح (١٩٨٥)، هتیماکاری و زمانه‌وانی، گ. کاروان، ژ (٢٨)، ل ١٠٧.

³ - غازي علي خورشيد (٢٠١١)، زمان و زمانی ستاندارد بۆ کورد، به‌شی یه‌که‌م، پ. ئاسق، ژ. (١٥٢٨)، سێشه‌مه ١٤٠١/٧/٩، ل ١٤.

۲-۱: ئەركەكانى زمان

مەبەست لە ئەركەكانى زمان، ئەو كارانەن كە مەزۇف بە ھۆى زمانەو لە كۆمەلدا جىيەجىيان دەكات، ئەم كارانەش ھىندە زۆر و ئالۆز و وردن، ھەروا بە ئاسانى جياناكرێنەو، و ھەر چەندىكىش ھەولبەردىت، ئەو كەلێن دەكەوێتە دابەشكردنەكانيانەو، بەلام لەگەڵ ئەو شدا زۆر لە زمانناسان ھەوت ئەرك دەست نیشانەكەن: ^(۱)

۱- زانىارى و ھەوالگەياندن:

بە ئەركىكى سەرەكى زمان دادەنرێت، كە بەھۆیەو قسەكە زانىارى دەربارەى دەورووبەرى خۆى بلۆدەكاتەو.

ھەوالگەياندنیش پەيوەندى بە لایەنى زانین و ھۆشەو ھەى و قسەكە سەرچاوەى زانینە، چونكە قسەكە زانىارى بە گۆيگر دەگەيەنیت. لەم جۆرەدا قسەكە دەيەوى بوون و نەبوونی يان پاستى و ناپاستى دياردەكان پيشان بدات. لەھەمان كاتيشدا پستەكانى ھەوالگەياندن مەرج نىيە ھەر پاست بێت، بەلكو دەشى ھەلەبێت، چونكە لێرەدا ئەركى قسەكە تەنيا گەياندن زانىارىيە. نيشانەى پستەى ھەوالگەياندنیش (.)، كە لە كۆتايى پستەكە دادەنرێت. وەكو:

- ھەنگوین شيرينە.

^۱ - بۆ زياتر زانىارى سەيرى ئەم سەرچاوانە بكە: ۱- محمد معروف فتاح (۱۹۹۰)، زمانەوانى، چاپخانەى (دار الحكمة)، بەغدا. ۲- ئەوپەحمانى حاجى مارف (۲۰۰۴)، فەرھەنگى زاراوەى زمانناسى، سلێمانى.

- پاستى خۆشه .

۲- پرسىارکردن:

مه به ست له پرسىارکردن ده ست خستنى زانىارىيه ، به واتاى ئه وهى به هوى پرسىارکردنه وه قسه که ده توانى که لىنى يان چەند که لىنىک له زانىارى خوى به رانبەر ديارده يه ک يان ديارده کان پر بکاته وه ، لىره دا قسه که زانىارى ته واوى له باره ي شتىکه وه نيه ، به لکو له پىگه ي پرسىاره وه ده گاته زانىارىيه کان، واته له پرسىارکردندا گوئىگر سه رچاوه ي زانىنه ، له مه دا پرسىارکردن پىچه وانه ي هه والگه ياندنه ، چونکه له پسته ي هه والگه ياندندا قسه که زانىارى ده گه يه نى و بلارده کاته وه و سه رچاوه ي زانىارىيه ، که چى له پرسىارکردندا گوئىگر سه رچاوه ي زانىنه .

له پرسىارکردندا نيشانه ي پرسىار (؟) له کو تاى پسته دا داده نریت و زور جاران جى تاوى پرسىارىش له پسته که دا ده بينرین، وه کو :

- که ي ده چىن بۆ زانکو ؟

- ئايا ئه مپۆ ده وام هه يه ؟

۳- هه ست ده برىن:

به و پستانه ده وتریت که قسه که ره هه ست و ئاره زوى خوى به رانبەر ده وروبهرى ده رده بریت، ئه م هه ست ده برىنه ش يان بۆ حاله تى خوشيه يان بۆ حاله تى ناخوشى .

ساده ترين جوړى هه ست ده برىنیش له و گوته نه دا ده رده که وى که سه رسوپمانى تى دايه ، و له پسته ي سه رسوپمانيدا نيشانه ي سه رسوپمانى (!) له پسته دا ده بينریت.

پسته ي سه رسوپمانى به درو شىواز به کار دیت:

زار و زمان _____ د. نهريمان خوشناو

شيوازي يه كه م : بۇ حاله تي خوښييه ، كه له م جوړه دا قسه كه ر ه ستي خوښي
خو ي به رانېر د د ورويه ري د درده بريټ ، بويه له مجوره دا وشه كاني (ه رېزي ،
نافه رين ، ئوخه ي ،) به كاردېټ ، وهك :

ئوخه ي ! له م بابه ته پرگارمان بوو .

نافه رين ! به يه كه م دهر چووي .

شيوازي دووهم : پرسته ي سهر سوپرمان ي كه بۇ حاله تي ناخوښي به كاردېټ ، له م
جوړه دا قسه كه ر ه ستي ناخوښي خو ي به رانېر به د ورويه ر د درده بريټ . له م
حاله ته شدا وشه سهر سوپرمانه كاني (ئاخ ، ئوف ، په كو ، ئاي ،) به كاردېټ ، وهك :
ئاخ ! له م منداله .

ئوف ! له كچي نه م زه مانه .

٤- هه ست وروژاندين :

مه به ست له هه ست وروژاندين نه وه يه كه كه سيك يا خود قسه كه ر ه ستي كه سيك يان
چه ند كه سيك بوروژيټيټ و هه ست و ئاره زوويه كي تاييه تي له لايان درست بكات ، يا
دليان خوښكات يا رايانپه ريټيټ .

نه م به كارهيټانه ي زمان له نوكته گيټرانه وه و پروپاگنده و تراژيډيا زورتر
د درده كه وي ، هه روه ها له وتاري به رپرسيكي سياسي كاتيڪ سياسي ته داريك له
وتاريكي سياسيډا هاني خه لك دهاد و هه ستيان بۇ مه سه له يه كي نه ته وه يي
د وروژيټيټ يان پياواني ثاييني له وتاريكي ثايينيډا هه ستي خه لك د وروژيټيټ و
هانپان دده ن بۇ نه وه ي له كاري خراپه دوركه ونه وه و له كاري چا كه كاري
نزيكبنه وه يان دوو دلدار كاتي له پرؤسه ي خوښه ويستيدان ، يه كيكيان هه ستي
نه ويترپان د وروژيټيټ ، وهك :

- ئه وهی نوڤژ نه کات ناچیتته به ههشت.

که واته ههست ده رپین و ههست وروژاندن پیچه وانهی یه کترن، چونکه له ههست ده رپیندا قسه کهر ههستی خوی ده رده بریت، به لام له ههست وروژاندن قسه کهر ده بیته هۆکاریک بۆ وروژاندنی ههستی گوڤگر، به و واتایه ی له ههست وروژاندن قسه کهر به دواي خالیکیدا ده گه پیت، بۆ ئه وهی ههستی گوڤگر بوروژینیت.

۵- فهرماندان:

مه بهست له فهرماندان ئه وهیه، که کهسی یه کهم واته قسه کهر، داوا له کهسی دوهم واته گوڤگر ده کات کاریک ئه نجامبدات یان ئه نجامنه دات، به و واتایه ی قسه کهر داوایه ک ئاراسته ی گوڤگر ده کات، له به رانبه ردا گوڤگر داوایه که ی جیبه جیده کات. وه کو:

- نانه که بخز.

- په نجه ره دامه خه.

واته لیژده قسه ر بریارده ری کاره که یه و دهیه وی کاریک به گوڤگر جیبه جیی بکات، بۆیه لیژده گوڤگر به دواي راستی و دروستی پرسته که یان قسه که ناگه پیت، به لکو ته نیا له سه ریه تی کاره که جیبه جیی بکات.

۶- راپه راندن:

مه بهست له راپه راندن ئه وهیه که قسه کهر خوی به ئه نجامدانی کاره که هه لدهستی، واته لیژده راپه راندن پیچه وانهی فهرماندانه، چونکه له فهرماندانا قسه کهر داواي له گوڤگر ده کات کاریک بکات، که چی لیژده قسه کهر خوی به کاره که هه لدهستی و ئه نجامی ده دات، وه کو:

- سوئند دەخۇم كە پاستى بلىم.

- بەلىن دەدەم ئەم كارە بكم.

۷- جېخۇشكردن:

ئەم ئەركە لە و ئەركانە يە كە زۆر بلاۋە و لە ھەموو ئەركەكانى تر سادە و ساكارترە، كە ئەركى كۆمەلە تېشى پى دەوترى. ئەم ئەركە زياتر لە وگوتنانەدا دەردەكە وى كە پۇژانە بەسەر زارى ھەموو كەسىكە وە يە بۇ مەبەستى ئاگادارىون لە بار و سەربردە يە كتر و يەكدى دوانندن و پېزگرتن.....، كە ئەمەش بۇ مەبەستى خۇ بردنە پېشە وە و شوئىن خۇشكردن و خۇچە سپانندن لە ناو كۆمەلگەى مۇقايە تىدا بەكار دىت، وەك سلاۋكردن و خواخافىزى و چاك و چۆنى و پىرسىنە وە لە خۇشى و ناخۇشى..... وەك:

چۆنى؟

چاكى؟

باشى؟

شە و ياش؟

سو پاس.

شە و يكى شاد.

خوات لە گەل.

دەبى ئە وەش پوونىكە يەنە وە كە كاتىك دوو كەس سلاۋ لە يەكتر دەكەن و وشەى (چۆنى) و (چاكى) بەكار دەھىنن، ئە وە ئەم جۆرە پەيوەندىيە دەچىتە نىو پەيوەندى كۆمەلە يەتتى، چونكە ئەم سلاۋكردنە ئە وە دەگە يەنەت، كە يەكترى دەناسن يان دۆست و ھاورى يەكترن، بە و اتايەى ئەم سلاۋكردنەى قسەكەر لە گوئىگر، ئە وە ناگە يەنەت كە گوئىگر باسى لايەنى تەندروستى خۇى بۇ بكات يان راپۇرتى پزىشكى بۇ بخوئىتە وە، بەلكو تەنيا پەيوەندى نىكى نىوان قسەكەر و گوئىگر دەگە يەنەت.

۲.۱ : گريمانەکانى پەيدا بوونى زمان

لە و کاتەى کە زمان پەيدا بوو و تا بە ئەمڕۆ دەگات، گومانى تێدا نىيە کە بە چەندىن قۇناغى جياچيادا تێپەريو، لەم بارەشەو زمانەوانان و شارەزايان خۆيان بە گيروگرفت و سەرەتاکانى پەيدا بوونى زمان تەرخانکردوو. بەهۆيەو کۆمەلى گريمانە هاتۆتە کايەو و هەريە کە هەول دەدات سەرەتاي پەيدا بوونى زمان بۆ گريمانە کەى خۆى کيش بکات. لێرەدا بە کورتى هەندى لە گريمانەکانى پەيدا بوونى زمان دەخەينە پوو:

۱- گريمانەى يەكەم: زمان کردە يەكى خواييە

ئەم گريمانە پێى وايە، کە زمانى ئادەمىزاد بەخشىنىكى خواييە، واتە زمان لە لايەن خواو هاتۆتە خوارەو و خەلى فێرى ئاخاوتن و ناوى شتەکان کردوو، هەر بۆيەشە زۆر لە شارەزايان و زمانەوانان لە سەر ئەو باوەرەن کە زمان لە لايەن خواو بە مەرقە بەخشاو، هەر وەکو فەيلەسوفى يونانى (هيراكليت) و ليکۆلەرى زمانى عەرەبى (ئيبىن فارس) لە کتیبى (ئەلخەسايىس) و (لامى) لە کتیبى (هونەرى قسە) و دۆبونالد لە کتیبى (تەشرىعى کۆن) ليکۆلەرى زمانى عەرەبى (ئيبىن فارس) لە کتیبى (ئەلخەسايىس)، و (لامى) لە کتیبى (هونەرى ئاخاوتن) و دۆبونالد لە کتیبى (تەشرىعى کۆن) ئاماژەيان بۆ کردوو^(۱). هەمىسان کتیبە ئايىنيە پيرۆزەکانى (تەورات، ئينجیل، قورئان) ئەم پاستىيە دووپات دەکەنەو لە بەخشىنى زمان وەکو کردە يەكى خوايى.

موسلمانەکان بەگشتى بۆ سەلماندنى قسەکانيان پەنا بۆ قورئانى پيرۆز دەبەن، هەر وەکو خواى گەورە دەفەر مووييت ((وعلم ادم الاسماء كلها...)) - سورەتى

¹ - على عبد الواحد وافي (د)، علم اللغة، دار نهضة، مصر، ۱۹۹۰، ص ۹۷ - ۹۸.

به قهره، ئایه تی ۳۱، واته (خودا هه موو ناویکی فیڤری ئاده م کردوه) - قورئانی پیرۆز، وه گنځپدرای ماموستا هه ژار..

لیرهدا هه ندی له شاره زایان ئه م ئایه ته به جوړیکی تر لیکده دهنه وه و ده لئین: خوای گه وره ئاده می فیڤری زمانه کان کردوه.

هه روه ها ئیبن جونه یی له کتیی (ئه لئه ساییس) ئاماژه به راستی ئه م گریمانه کردوه، هه روه ها هه ندیکی تر پشتیان به شتی تر به ستووه و ده لئین: خوای گه وره کاتی گشت ئاژه له کانی کێلگه و بالنده کانی ئاسمانی له قور دروست کرد، له دواییدا خستییه به رده م ئاده مه وه، داخو چون ناویان ده بات، هه ر بۆیه ئاده م ناوی بو هه موو ئاژه له کان و بالنده کان و ئاده میزاده کان داناوه. واته (ئاده م) یه که مین که سه که فیڤری زمان بووه، له باره ی ئه و زمانه ی (ئاده م) فیڤری بووه، دوو بۆچوون هه یه، یه که کیان ده لئیت فیڤری زمانی (عیبری) بووه، که زمانی جووله که یه، به لام هه ندیکی دیکه ده لئین زمانی عه ره بییه، چونکه زمانی دوایی زمانی عه ره بییه، ئه وانه ی ئه م بۆچوونه یان هه یه، ئه مانه ن: عه بدوللای کوپی عه بباس و ئه نه سی کوپی مالیک له هاوه لانی پیغه مبه ر (د. خ) و له ناو شاره زایان و شوینکه وتوانی (ئه بو شه هابی زوهه ری) و (ئیبین مه نزور و ئیبین فارس) دان به راستی ئه م گریمانه و بۆچوونه داده نین.^(۱)

شاره زایانی عه ره بییش به هینانه وه ی فهرمووده یه کی لاواز، گوايه فهرمووده ی پیغه مبه ره (د. خ)، ده لئین زمانی عه ره بی زمانی خه لکی به هه شته، فهرمووده که ش به مشیوه یه: ((احب العرب لثلاث: لأنی عربی و القرآن عربی و کلام اهل الجنة عربی)). واته: من (مه به ستی پیغه مبه ره) له بهر سی شت عه ره بم خو شده ویت: چونکه من عربم و قورئان عه ره بییه و قسه ی خه لکی به هه شتیش عه ره بییه)). دیاره ئه م فهرمووده یه له و پیاویه تانه یه، که هیچ بنه مایه کیان نییه، هه روه کو پێشه وای

¹ - هه مان سه رچاوه، ل ۹۸ - ۱۰۰.

فەرموودە ناسەكان جەختيان لەسەر كردۆتەو و بە زمانى پيغه مېەر (د.خ)
هەلبەستراون.^(١)

كەچى ھەندىكى تر پييان وايە زمانى عيبرى ، زمانى يەكەمى مرقوف بوو، واتە
زمانى جوله كەكانە، لەبەرئەو ەي يەكەمىن پيغه مېەر جەزەتى ئادەم بوو و بۆ
ئەوان ھاتوو.

٢- گريمانەى دوو ەم: پيگكەوتن

ئەم گريمانە باو ەپى وايە كە زمان كردەى مرقوف، بە واتايەى مرقوف دا يھيئاو،
بەمەشەو تەكەكانى نيو كۆمەل لەسەر وشە و زاراو ەكان پيگكەوتن كە بۆ چ مەبەست و
حالەتەك بەكارى بھينن، واتە لەسەر ئەو پيگكەوتن كە بە (بەرد) بۆلین (بەرد) و بە (دار)
بۆلین (دار) و..... ھتد. لە ھەمانكە ئيشدا ھەر زمانىك شىوازى پيگكەوتنەكەى لە
ديارى كردنى وشە و زارەو كە لەگەل زمانىكى تر جيايە.

ئەوانەى ئەم گريمانەيان داناو و باو ەريان پيى ھەيە، بریتين لە فەيلەسوفى يۆنانى
(ديموكرات) و فەيلەسوفەكانى ئینگليزى (ئادەم سيمت) و (ريد) و (دوگالڊ
ستىورات).

٣- گريمانەى ستيەم: غەريزەى تايبەتى

ئەم گريمانە پەيدا بوونى زمان دەگەر ئينتەو بۆ سەر غەريزەى تايبەتى، كە لە
بنچينەدا ھەموو ئادەمىزادەك ھەيەتى، بۆ نموونە لە كاتى سروشتى ھەلچوونى
ئادەمىزاددا ەك (تيكچوونى دەموچاو، ەستانى پرچى سەر، پيگەنين،
گريان،..... ەتد)، كە وا لە تەكەكەس دەكات بە ھەندى جولانەو ەلەسى و
ھەندى دەنگى تايبەتى دەربېرى، ئەمەش لە ھەر حالەتەك كە ھەلچوون پووبدات،

¹- عومەر مەلا محەمەد ئەمین، كوردستان لەبەردەم پیلاندا، ل ٢٤ - ٢٥.

ۈك: (تۈپەيى، ترس، دلتەنگى،)، ئەم دەرىپىنانش لە ھەموو كەسىڭدا ھەيە، ھەر لەبەر ئەمەشە وشە و پىڭگەي دەرىپىنى وشە لاي ئادەمىزاد يەكەمجار ۈكۈ يەك بوو، ھەر ئەمەش وايكردوو خەلگ لە يەكترى بگەن. ئەوانەي لەسەر ئەم گرىمانە دەپۇن و باوەرپان پىي ھەيە، برىتىن لە (ماكس مۇلەرى زاناي ئەلمانى) و (پىئان)ى زاناي فەپەنسى.

۴. گرىمانەي چوارەم: سروشت و دەنگە سروشتىيەكان

ھەندى لە شارەزايان پىيان وايە كە زمانى ئادەمىزاد لە دەنگەكانى سروشت پەيدا بوو،^(۱) واتە (دەنگەكانى ئازەل)، ئەو دەنگەكانى بەھۆى لىدان وىرپىن و شكانەو پەيدادەبن، ۈكۈ دەنگى ھازەي پووبار و بروسك و ھەور..... ھتد). ھەريەك لەمانە كاريگەرييەكى زۆرى ھەبوو لەسەر مرقۇ، بەھۆيەو تۈانيۈەيەتى فيرى زمان بىت. ئەوانەي لەسەر ئەو باوەرپەن كە زمانى مرقۇ لە دەنگەكانى سروشتەو پەيدا بووبى، لەوانە (ئەفلاتۇن) و (وتنى) و (ئىبن جونەي) و (داروين) ئەمايان دووپات كردۆتەو. (داروين) لە كىتپى (نەژادى بنەچەكان) دەلىت: "زمانى مرقۇ و ھاوارى گيانەو ەر تەنيا لە پلە جياوازن. زمانى مرقۇ ۈك مرقۇ خۆي بەشيوەيەكى زۆر بەرايەو ھاتو، بەرە بەرە پەرەي سەندوو و پىويستىيەكانى واي لىكردوو قسە بكات". ديارە ئەم گرىمانەيە كەموكوپى زۆرە، لەوانە ئەگەر مرقۇ لە سەرەتاو بە ھازەي پووبار يان ھەر جۆرە دەنگىكى ترفىرى زمان بووبىت، ئەي چۆن گياندارەكان فيرى ھەمان زمانى مرقۇ نەبوونە، ھەرۈەھا ۈكۈ دەزانين دەنگى سروشتى لە ھەر كويى جىهان بىت، ھەمووى يەك جۆرە دەنگە، ئەي بۆ مرقۇەكان فيرى زمانى جياواز بوونە؟ بۆچى ھەموويان بە يەك جۆرە زمان و يەك شىواز قسە ناكەن.

۱ - سەلام ناوخۆش و نەريمان خۇشناو ئىدىرىس عەبدوللا، كوردۇلۇجى، چاپخانەي پۆزەلات، ھەولير، ۲۰۱۱، ۴۸ل.

۵- گریمانه‌ی پینجه‌م: کۆمه‌لایه‌تی

لایه‌نگیرانی ئەم گریمانه باوه‌ریان وایه که زمان دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تییه، واته زمان تاییه‌ته به کۆمه‌ل و کۆمه‌لگه،^(۱) له هه‌مان کاتیشدا ئەوه‌ش پوون ده‌که‌نه‌وه که هیچ مڕۆڤ و کۆمه‌ل و کۆمه‌لگه‌ییکی نییه بێ زمان بێ، واته تا مڕۆڤ تیکه‌ل به کۆمه‌ل نه‌بێ، ئەوا ناتوانی فێری زمان بیت، ئەمه‌ش ئەوه ده‌گه‌یه‌نیت که زمانی مڕۆڤ شتیکی وه‌رگره و ناچیتته‌ حاله‌تی بۆماوه‌یی. له‌م باره‌شه‌وه زمانه‌وانان بۆ سه‌لماندنی قسه‌کانیان چه‌ندین تاقیکردنه‌وه‌ی واقعییان ئەنجامداوه و بۆیان ده‌رکه‌وتوه که ئەگه‌ر مڕۆڤ تیکه‌ل به کۆمه‌لگه نه‌بێ، ئەوا ناتوانی به هیچ شیوه‌یه‌ک قسه بکات و فێری زمان ببیت.

۶- گریمانه‌ی شه‌شه‌م: بانگوقیژه

ئەم گریمانه‌یه پشت به‌وه ده‌به‌ستیت، که زمان په‌یوه‌سته به مڕۆڤ و له‌سه‌ر بنه‌مای بانگوقیژه‌وه په‌یدا بووه.^(ب) ئەوانه‌ی باوه‌ریان به‌م گریمانه هه‌یه، له‌وانه زانای ئەلمانی (شتاین‌تال)، لایه‌نگرانی ئەم گریمانه‌یه له‌و باوه‌رپه‌دان که زمان له‌و ده‌نگانه‌وه په‌یدا بووه، که مڕۆڤ بۆ خووشی و ناخووشی و ئازار و په‌ستی به‌کاریه‌تیاوه.

۷- گریمانه‌ی حه‌وته‌م: بزاون

ئەم گریمانه‌یه له‌سه‌ر بنه‌مای جووله‌وه هاتۆته ئاراوه، ئەویش جووله‌کانی وه‌ک (سه‌رله‌قاندن، چاوتروکاندن، لیوقوچاندن...) هاتۆته‌کایه‌وه.^(۲)

۱- نهریمان خوشناو، ئەرك و گریمانه‌کانی زمان، ل ۱۶.

۲- محمد معروف فتاح، زمانه‌وانی، چاپخانه‌ی (دار الحکمة)، ۱۹۹۰، ل ۱۰.

۳- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۰-۱۱.

ئەوانەى باوەریان بەم گریمانە هەیه، لەوانە زانای ئەلمانى (قونت) و زانای پووسى (مار)، لایەنگرانى ئەم گریمانەیه لەو باوەرپەدان کە لەیەکترگەیشتن لەناو مەرۆڤ لە بنەپەتدا لەم جۆرە بزاوتنەوه بووه کە لە دوايیدا گۆپاوه بە زمانى ئاسایى.

٨- گریمانەى هەشتەم: مۆسیقا

ئەم گریمانەیه وای دادەنێت کە زمان لە گۆرانییەوه هاتوو، یاخود هەردووکیان (زمان و مۆسیقا) سەر بە یەك بنچینهن.^(١)

ئەوانەى باوەریان بەم گریمانە هەیه، لەوانە (یسپرسن) و کۆمەلای لە پۆناکبیران، لایەنگرانى ئەم گریمانەیه لەو باوەرپەدان کە زمان لە گەشەکردنیدا بە چەند قوناغیکدا تێپەریوه، بە جۆریک لە قوناغیکدا زمان بریتی بووه لە وشەى درێژ، هەر بۆیه لەم قوناغەدا زمانى مەرۆڤ ئاوازدارتر بووه بە بەراورد لەگەڵ زمانى ئەمەرۆکە.

¹ - محمد معروف فتاح، زمانەواتى، ل ١٢.

۴-۱: تاييه تمەندييه كانى زمان

۱- زمان دەنگ و واتايه

زمان لە دوو ئاستدا کار دەکات، ئەم دوو ئاستەش بریتین لە دەنگ و واتا، ئاستى دەنگ کە دروستکردنى دەنگەکان دەگرێتەو، و ئاستى واتاش کە لیکدانى دەنگەکان دەگرێتەو، بەهۆیەو دەنگەکان دەکات بە مۆرفیم و مۆرفیمەکان دەکات بە وشە و وشەکان دەکات بە گری و گریهەکان دەکات بە پستە و پستەکان دەکات بە ئاخاوتن. بەهۆی ئەم دوو ئاستەش مەزۆ دەتوانیت بەهۆی چەند دەنگیکەو ژمارەیهکی یەكجار زۆر مۆرفیم و وشە و گری و پستە دروست بکات. بە واتایەى مەزۆ بەهۆی ئەم دەنگانەو هەمیشە وشە و گری و پستەى نوێ دروست بکات. مەزۆ کاتى قسە دەکات، سوود لەو هەوایە وەردەگریت کە لە سییهکانەو دیتە دەرەو و دەگاتە بە قورگ و دەنگە ژێهەکان و دەنگ دروست دەکات.

۲- زمان پێپەرەو و یاسایه:

لە زماندا ئەگەر پێپەرەو و یاسا و دەستور نەبێت، ئەو کردەى تیگەشتن زۆر زەحمەت دەبوو، هەر بۆیە لە هەموو ئاستەکانى زماندا دەستور و یاسا هەیه، واتە زمان بریتى نییه لە کۆمەڵە دەنگێک یان وشەیهک کە لەخۆوە پێزکراى، بەلکو بەپێچەوانەو خاوەنى یاسا و پێسایه، بۆنموونە یاساکانى دەنگ لە هەموو زمانیکدا سیستەمیکى پێکوپێکى هەیه بۆ لیکدانى بزۆین و نەبزۆینهکان، چونکە ئەگەر ئەو یاسایه نەبێت، ئەو زمانەکە شیوەى دروستکردنى وشە و مۆرفیمی تیگەشت. ئەم پێپەرەو یاسى لێو دەکەین، ئەو لەگەڵ لەدایکبوونى مەزۆ لەدایکەبێت

۳- زمان له خړوهيه:

په يوه نډيه کې ديار و ئاشکرا له نيوان هيما زمانيه کان و واکاڼياندا نيه، واته نه و تاييه تمه نډيه ي زمان نه وه درده خات، که هيچ په يوه نډيه کې سروشتي نيه له نيوان وشه و نه و شته ي که هيما ي بو دکات، هرچه نده له وشه سروشتيه کاندا ه نډي ليکچوون به ي دهکريت، به لام نه م وشانه گرنگيان له زماندا پينادرېت، چونکه له کومه ليکه وه بو کومه ليکي دي دهگورين و ژماره شيان له چاو ژماره ي تری وشه ي زمانه که دا که من. واته په يوه نډي نيوان هيما و هيما بوکراو په يوه نډيه کې له خړوهيه، بونموونه وشه ي (مار) له نووسين و گوگردندا هيچ په يوه نډيه کې به شيوه ي ماره وه نيه.

۴- زمان تاييه ته به مړوځ:

له تيروانين و بوچوونه کاني زمانناسان نه وه پوونکراو ته وه، که زمان په يوه سته به مړوځ، واته په يره وي که ياندين له گيانله به ران و زينده وه ي تردا تاييه تيه کاني زماني مړوځي تيډا نيه و به زمان دانانرين، تهنانهت زماني (تووتی) يش ناکريت وه کو زمان ليکي زيندوو و گه شه سهندوو سهر بکريت، چونکه نه م زمانه جوړيکه له لاسايکردنه وه ي مړوځ.

بو يه ليړه دا گره که ه نډي لايه ني جياوازي نيوان زماني مړوځ و زماني گيانله به ران بخه ينه پوو:

۱- زماني مړوځ ديارده يه کې کومه لايه تيه، چونکه مړوځ له نيو کومه ل و کومه لگه دا فيري زمان ده بيت، به و واتي يه ي مړوځ له ريگه ي فيري بونه وه فيري زمان ده بيت، که چي زماني گيانله به ران بوماوه ييه، به و واتي يه ي پويستي به کرده ي فيري بون نيه.

زار و زمان _____ د. نهریمان خوشناو

ب - زمانی مړوځ هه میښه له گږپان و گه شه سه نندایه، که چی زمانی گیانله بهران له پله یه کی چه سپاو و نه گږدان، به لکو ته نیا سنووریکی دیاریکراو و ته سک ده گریته وه.

ج - زمانی مړوځ توانای نه وه ی هه یه نه ک هر له و شتانه بدویت، که له ئیستا و شوئینکی دیاریکراو پووده دهن، به لکو ده توانیت باسی پووداویک بکات که هه زاران سال پيش ئیستا پوویدا بیت، یاخود باسی پووداویک بکات که له داهاتودا پووده دات، سه رباری نه وه ش زمانی مړوځ درک به شته شاراو و غه بییه کانیش ده کات، به وه ی مړوځ ده توانیت باسی به هشت و دوزه خ و فریشته و جنوکه بکات، هه رچی زمانی گیانله بهرانه نه وه زور کاتی و سنووداره، چونکه هر ده توانیت گوزارشت له ئیستا و نه شویتنه بکات، بونموونه کاتیک پشيله که له بهر پییه کانت ده میاوینی، مانای نه وه یه که ئیستا نه ک دوینی برسییه تی یان تینوویه تی، یاخود به هه مان شیوه سه گیش که ده چه پیت، مانای نه وه یه که برسییه تی یان تینوویه تی یان ترسیک له نارادایه.

د - مړوځ هه میښه ده توانیت بؤ هه موو رهوش و حالهت و پووداویک وشه ی نوی دابهینیت و به کاری بهینیت، چونکه داهینانی وشه ی نوی و پسته ی نوی و بیرى نوی یه کیکه له توانسته کانی مړوځ، به لام نه م توانسته لای گیانله بهران نییه.

۵- زمان پهمزه:

زمان له کوډ و پهمز و نامراز پیکدیت بؤ گیاندنی زانیاری به مه به ستی هاوکاریکردن، واته زمان جوړیکه له چالاکی کومه لایه تی.

پهمزیش مه به ستمان له و هیما یانه یه که بؤ دهنک دانراون، نه و دهنگانه له خو یانه وه هیما ن، نه م هیما یانه ش که بهرانبه ر هر دهنگیک له دهنکه کانی زمان دانراون، له زمانیکه وه بؤ زمانیکى تر ده گږدریت، له هه مان کاتیشدا هیچ یه ک له و

دەنگانە واتاي خۆيان نىيە، بەلكو كۆمەل لەسەرى پىككەوتوون و كۆمەلگە واتايان پىدەبەخشىت.

پەمىزىش چەند جۆرىكى ھەيە:

ا. پەمىزى وىتەيى: لىرەدا پەيوەندى نىوان دەنگ و واتاكە ھەيە، وەكو دەست بىردن بۆ دەم، واتاي ئەو دەگەيەنيت، كە مەبەستى برسپىيەتپىيە.

ب. پەمىزى ھۆيى: لىرەدا ھۆيەك ھەيە كە پەيوەستە بە پەمىزەكەو، وەكو زەردەلگەپانى مەو، ھۆكارىكە ياخود پەمىزى ھۆيە و پەيوەستە بە نەخۆشى يان ترس.

ج. پەمىزى لەخۆو: ئەمجۆرە پەمىزە ھىچ پەيوەندىيەك لە نىوان دەنگ و واتاكە نىيە، واتە ئەمجۆرەيان زياتر دەچىتە نىو بوارى زمانەوانىيەو، بۆنموونە (بلىسە ياخود مەشخەل) واتاي خويىندەوارى دەگەيەنيت.

٦- زمان زىندوو و لە گۆرپاندایە:

زمان ھەمىشە لە گۆرپاندایە، بەپادەيەك كە لە ماوێ چەند سالىكدە ھىچ لە زمانە بنەپەتەكە نامىنيتەو. زمانى مەو ھەمىشە لە گۆرپان و گەشەسەندندایە، ھەر لەو كاتەى كە زمان پەيدا بوو، تاكو بە ئەمۆ دەگات، زمان بە چەندىن قوناغى جياجىادا پۆشتوو و تىپەپىو، ئەم قوناغانەش گۆرپانىكى بنچىنەيان لە زمانى مەوفا دروستكرىو، بەجۆرىك لە سەرەتادا لەسەر پووى زەمىنتەنيا يەك زمان ھەبوو، بەلام دواتر بەگۆيرەى پۆژگار پەرهى سەندوو و بووتە چەندىن زمان، ھەر زمانىكىش چەندىن زار و بنزارى جياجيا بەخۆو دەگرىت.

۵-۱: جۆره‌كانى زمان

زمان گەلى جۆرى ھەيە، لىژەدا ھەندى له گرنگترين جۆره‌كانى زمان دەخەينه‌پوو، كه پەيوەندى بە باسەكه‌مانەو ھەيە^(۱):

۱- زمانى سەرچاوە:

ئەو زمانەيە، كه چەندەھا زمانى دى ليكه‌وتۆتەو، زمانەكانى پورتوگالى و ئيسپانى و فەرەنسى و ئىتالى له زمانى لاتىنيەو سەرچاوەى گرتوو، زمانى سانسكريتىش ھەردوو زمانى ئۆردو و ھىندى دروست كردوو.

۲- لقە زمان:

ئەو زمانەيە، كه له زمانى سەرچاوەو پەيدا بوو، بۆ نموونە زمانى فەرەنسى كه لقە زمانى لاتىنيە، زمانى ئەلمانى له ئەلمانى پۆژئاواييەو دەرکەوتوو، زمانى سویديش لقە زمانى جەرمانى باكوور و، زمانى پووسيش لقە زمانى سلاقى پۆژھەلاتيە.

۳- زمانى خوشك:

ئەو زمانەيە، كه له پەچەلەكدا لەگەل زمانىكى دى يەك دەگريتەو، بۆ نموونە زمانى دانىماركى لەگەل زمانى نەرويجيدا خوشكى يەكدىن، چونكه ھەردووکیان سەر بە ئەلمانى باكوورن. زمانى ئىتاليش خوشكى زمانى فەرەنسيە، چونكه ھەردووکیان له لاتينيەو پەيدا بوون، ھەروەھا زمانى پۆلەندى خوشكى بوھيميە، چونكه ھەردووکیان دەچنەو سەر سلاقى پۆژئاوا.

^۱ - زۆربەى جۆره‌كانى زمان لەم سەرچاوە وەرگىراو: محمد على الخولي (۱۹۹۸)، دراسات لغوية، دار الفلاح للنشر والتوزيع، ص ۲۵ - ۳۴.

۴- زمانی سروشتی:

ئەو زمانەییە، کە بەبێ دەستیوەردانی مەرامداری مرقۆ دروست بوو، واتە لەخۆرا دروستبوو، ئەم دەسەش لەسەر سەرچەم زمانەکانی جیهان پراکتیزە دەبێت، چ ئەو زمانانەی کە لەپیشوودا سەریان هەڵداو و چ ئەو زمانانەی کە ئیستا بلابوونەتەو.

۵- زمانی دەستکرد:

ئەو زمانە ناسروشتیە بە مەبەستی ئاسانکردنی فێرکردنی زمانیک لەرێگەی هەلبژاردنی چەند وشە و چەند پیکهاتەیهکی گرنگەو دروست دەبێت، لەوانەشە دروستکردنی ئەو زمانە لەرێگەی هەلبژاردنی وشەکانی چەند زمانیک بە مەبەستی داھێنانی زمانیکی دی بەرھەمبھێنریت، ئەویش بە مەبەستی دروستکردنی زمانیک، کە بێتە زمانیکی جیهانی ئاسان، وەک زمانی (ئیسپرانتۆ).

۶- زمانی دەنگی:

ئەو زمانەییە، کە ماناکان لەرێگەی دەنگەکانی ئاخافتنەو پەیدا دەبن، پاشان وشە و پرستەکان دروست دەبن و بەشیوەی شەپۆلی دەنگی بۆ بیسەرەکان دەگوازیێنەو و گوێگر گوێی لێ دەبێت و لێی تێدەگات، وەک ئەو زمانەیی کە لە کاسی و پادیو و تەلەفۆنەو بەرگوێ دەکەوێت.

۷- زمانی نووسراو:

ئەو زمانەییە، کە ماناکان لەرێگەی ئەو پیتانەو دەگوازیێنەو، کە وشە و پرستە دروست دەکات، کە دەیاننوسین، پاشان لەسەر شیوەی شەپۆلی پووناکی بۆ چاوەکان حەوالە دەبن، ئیتر خوێنەر دەیبینی و لێی تێدەگات، وەک ئەو زمانەیی کە لە پەرتووکان و پوژنامەکاندا دەیانخوێنێنەو.

۸- زمانى هېما:

هه نديك زمان هه ن كه نه گويمان ليده بيټ و نه وه كو پيتيش له سر كاغه ز ده يان بينين، چونكه وه كو هېما به هوې په نجه يان هه ر ئامرازكي تره وه بيټ نه نجام دهرېت، وه كو ئو هېما يانه ي كه كه پولاله كان نه نجامي ددهن، هه روه ها هېما كانى پيگاو بان، كه هېچ دركاو پكيان نيبه، ته نها هه ر ئامازهن، به لام له گه ل نه وه شدا مانايه كي تاييه ت دهبه خشن، كه شوفير و پيواره كان ليى تيده گه ن.

۹- زمانى جه سته يي:

ئو زمانه يه كه له گه ل زمانه ده نكيه كه دايه، كاتيك قسه ده كه ين، چاو و په نجه و ده ست و سر و گهر دمنان ده جو لئنه وه، بيگومان هه موو پي كه وه ناجولئنه وه، به لام جارنا جارېك ده ستيك يان چاوېك يان په نجه يه ك يان سرېك يان باسكيك ده جو لئنه وه و هه ر جو لئنه يه ك مانايه ك دهبه خشي يان قسه يه ك هه لده وشي نئنه وه يان په تى ده كاته وه يان جه ختى له سر ده كاته وه.

۱۰- زمانى مندا لان:

زمانيكه ژماره ي وشه كانى و فرېزه كانى كه من و پرسته كانى زور كورتن، هه روه ها زمانيكه فونه تيكى تاييه تى له ئاخاوتندا هه يه. زور جار مندا ل ده نكه كان هه لاهه گير ده كات و، پيتى (س) به (ش) و (ر) به (ل) دهركي نئيت، هه روه ها زمانى مندا ل پيوانه ي به سر زاله وهك له زور حاله تدا دهرده كه ويټ.

۱۱- زمانى هه رزه كاران:

ئو زمانه يه، كه گه وره كان قسه ي پي ده كه ن و له گه ل زمانى مندا لان جياوازي هه يه، چونكه زمانى هه رزه كاران وشه كانى چرپر و پرسته كانى دريژتر و پي كه اته كانى فراوانترن و له دركاندنيشدا پاسترن.

۱۲- زمانی شیوه زلر:

زمانی شیوه زار ئه و زمانه یه، که شیوه زار یکی تاییه تی پیده ناسریت، له ریگه ی قسه پیکه رانییه وه پیده ناسریت، جاری واش هه یه زمانه وانیک ده توانیت له شیوه زاری که سیکه وه ناویشانی ولاته که ی و بگره شه قام و باله خانه که ی، که تیاشیدا ده ژی بدوژیتته وه، مه به ست له م قسه یه ئه وه یه زمانی که سیک ده لاله ت ده کاته سهر شیوه زاره جوگرافییه که ی و ئاسته روژن بیریه که ی.

۱۳- زمانی ستاندلر:

زمانی ناشیوه زار ئه و زمانه یه، مروژ به شیوه یه ک قسه ی پیده کات، ده لاله ت ناکاته سهر شیوه زار یکی تاییه ت، به به کاره یانانی ئه م زمانه شوینی جوگرافی ئه و که سه نازانریت، زورجاریش ئه م شیوازه له به رکاره یانانی زمانی په تیدا به رجه سته ده بیت.

۱۴- زمانی په تی:

زمانی ئه دهب و زانسته، که زیاتر بقو فیکرکردن به کارده هیتریت و، له وتنه وه ی وانه کانی زانکو و قوتا بخانه کاندای قسه ی پی ده کریت، زمانیکه ئه م زمانه وشه ی ساده و بازایی و نه شیوا ی تیدا نییه، جگه له مانه ش ئه م زمانه سیسته میکی تاییه تی خو ی هه یه له درکاندن و، په چاوی بنه ما پیزمانییه کان ده کات و خو ی له گوزارشته کانی په مه کی و درکاندن بازایییه کان ده پاریزیت.

۱۵- زمانی په مه کی:

ئه و زمانه ساده یه یه له مامه له نافه رمییه کاندای به کارده هیتریت، ئه م زمانه له نیوان دۆست و براده ران و له نیوان ئه ندامانی خیزاندا به کارده هیتریت، جگه له وه ی ئه م زمانه زمانی پرسته ی کورت و وشه کارتییکراوه کانه، هه روه ها زمانی پیکهاته ساده و ساکاره کانه و ده لاله ت ده کاته سهر شیوه زاری جوگرافی قسه که ره که و، له یه ک زمانیشدا چهند شیوه زار یکی په مه کی به کارده هیتریت.

۱۶- زمانی زیندوو:

ئەو زمانەیه، کە لە ژیاڤی پۆژانەدا بەکار دەهێنرێت، جا زمانیک بۆ ئەوێ زیندوو بێت، بەس نییه تەنیا لە بۆنە ئایینی و زانستییەکاندا بەکار بهێنرێت، بەلکو پێویستە لە ژیاڤی پۆژانەشدا خەلکی بەکاری بهێنن.

۱۷- زمانی مردوو:

ئەو زمانەیه، کە پێشتر بەکار دەهێنرا، بەلام لەگەڵ نەمانی ئەوانە ی کە قسە ی پێدەکەن، ئەویش نەماوە و لەناوچوو، یان لەپووی تیۆرییەو لەوانەیه ئەو زمانە هەر مابێ، بەبێ ئەوێ لە نووسین و خویندندا بەکار بهێنرێ، وەکو زمانی ساسانی و زمانی قوتی، زانا یانیش ئەم زمانانە یان لەپێگە ی نەخش و نووسینە میژووییەکان و شوێنەوار و پەرتووکه دێرینەکانەو زانیو.

۱۸- زمانی نیمچە زیندوو:

ئەو زمانەیه، کە لە ژیاڤی پۆژانە ی خەلکیدا بەکار ناهێنرێت، بەلکو تەنیا لە بۆنە ئایینی و زانستییەکاندا بەکار دەهێنرێت، زمانی نیمچە زیندوو لەگەڵ زمانی زیندوو جیاوازی هەیە، چونکە لە ئاخافتنی پۆژانەدا بەکار ناهێنرێت، لەگەڵ زمانی لەناوچووشدا لەو پووه جیاوازی هەیە، کە ئەم زمانە تاكو ئیستا هەر ماوە، واتە ئاستیکی ناوەندی وەرگرتوو، لەبەر ئەو هۆیە ناوی لیتراوێ زمانی نیمچە زیندوو.

۱۹- زمانی ناوێکی:

ئەو زمانەیه، کە بەبێ درکاندن و بەبێ شەپۆلی دەنگی بە کاری دەهێنرێت، واتە لەناو دەروونی خۆی و لەکاتی بیرکردنەوەدا مامەلە بە وشەکانی دەکات، زمانیکە کەس ناتوانێت گوێی لێ بگرێت و بەهیچ پێوەریکی دەنگی بپێویت و، بە زمانی (گوێ لێ نەبوو)ش ناو دەبرێت.

۲۰- زمانی یه کهم:

ئو زمانه یه، که منداڵ له دایک و باوکییه وه ودریده گریت پیش ئه وهی بچیته قوتا بخانه.

۲۱- زمانی دووهم:

ئو زمانه یه، که منداڵ پاش فیربوونی زمانی یه کهم فیبری ده بیّت، سه رچاوهی فیربوونی ئه م زمانه ش یا مالّ یا خود قوتا بخانه یا خود کۆمه لگایه، ئه م زمانه منداڵ فیبری ده بیّت، پاشان بۆی دهرده که ویت که له دهره وهش به کارده هیتریت، بۆ نمونه مرقیکی چینی، زمانه که ی له سه ره تاوه هه ر چینییه، به لام گه ر کۆچ بکات بۆ ئه مه ریکا و فیبری زمانی ئینگلیزی بیّت، ئه وه زمانی دووهمی بۆ پهیدا ده بیّت که ئینگلیزییه که یه، چونکه ئه م زمانی دووهمه له ژیا نی پۆژانهیدا به کارده هیتریت.

۲۲- زمانی بیگانه:

ئو زمانه یه که مرقّ جگه له زمانه که ی خۆی، ئه ویش فیبر ده بیّت، واته هه ر زمانیک زمانی دایک نه بیّت یا ن زمانی قسه که ری ولاته که نه بیّت.

۲۳- زمانی فیربوون:

ئو زمانه له حاله تیکدا پووده دات، که له ولاتیکیدا زمانی فیربوون له گه ل زمانی یه که می خه لکه که جیا وازی. ئه مه ش زۆرجار له ژیر کاریگه ری داگیرکردندا دروست ده بیّت، ههروهک له جه زائیر له سه رده می ئیستیعماری فه ره نسی پوویدا. ئه وکاته زمانی فیربوون زمانی فه ره نسی بوو، که چسی جه زائیر ولاتیکیه زمانی یه که می خه لکه که ی عه ره بی بوو، له وانه شه ئه م حاله ته له لای میله تیک پوودات، که فره زمان بیّت، ئه وکاته ده ولت په نا ده باته به ری هه کخستنی زمانی فیبرکردن، بۆ ئه وهی له ولاتدا زمانیک بکاته زمانی بالاده ست، ههروهک زمانی پووسی له یه کیّتی سۆقیه تی پیشوو وابوو.

۲۴. زمانی هاویه ش:

ئو زمانه یه که هموو یان زۆریه ی زۆری ولاتیک ده یزان، که فره گهل و فره زمان بن، ئەم زمانه ش بۆ له یه ککه یشتنی نیوان گهلانی یهک ولات به کار ده هیتریت، بۆ نمونه له ولاته یه کگرتووه کانی ئەمهریکا چهنده ها که مینه هن، که زمانی تایبه تی خۆیان هیه، به لام زمانه هاویه شه که یان زمانی ئینگلیزییه، له یه کیتی سوڤیه تیشدا چهنده ها زمان و چهنده ها که مینه هن، به لام زمانی پووسی زمانی هاویه شیانه، له ولاته عهره بییه کانیشدا چهنده ها زمان و چهنده ها که مینه هن، به لام زمانه هاویه شه که یان زمانی عهره بییه.

۲۵. زمانی فره می:

ئو زمانه یه که حکومت له نامه ناردن و به لگه نامه و تۆمارنامه و مامه له ی نیو داموده زگا کانی حکومت و بواری خویندن کاری پیده کات، ئەم زمانه ش له گهل زمانی باوی ولاته که یه کده گریتوه، به لام ئەو زمانه زمانی که مینه یهک بیت که خاوهن دهسه لاته، یان ئەو زمانه زۆر گرنگ بیت یان زمانه که ته نیا تایبه ت بی به مامه له فره مییه کان و، په یوه ندی به زمانی به کار هیترای گهلوه نه بیت.

۲۶. زمانی به ره مهاتوو:

ئو زمانه یه که له دوو زمان یان زیاتر پیکدیت، هه ندیک پیی ده لئین زمانی (دوو رهگ). ده کرئ ئیستا زمانی ئینگلیزی تازه به زمانیکی به ره مهاتوو هه ژمار بکه یین، چونکه زمانیکه له ئینگلیزی ناوه ند و له زمانی فره نسبییه وه به ره مهاتوو. هه روه ها زمانی (نوردی) به ره مهاتوو، ئەویش له بهر ئەو پێژه زۆره ی وشه هیندی و فارسی و عهره بیانه ی که له ناویدا هه ن.

۲۷. زمانی ناوختی:

ئو زمانه یه که تایبه ته به یه ک میلله، ئو زمانه له دهره وهی ولات زمانیکی نه ناسراوه، وهکو زمانی ئه لبانی و زمانی پښمانی.

۲۸. زمانی جیهانی:

ئو زمانه یه که له جیهاندا زور به ریلآوه، ئم زمانه زور به کارده هیتریت و له چهند ولایتیکا وهکو زمانی یه که م یان زمانی دووهم یان زمانی بیگانه به کارده هیتریت، زمانیکه له بواره زانستییه کان و ههردوو بوازی بازرگانی و سیاسه تدا زور به کارده هیتریت. ئم شتهش له سهر چهند زمانیک پراکتیزه دهییت، هه رچه نده له ئاسته کانیاندا جۆریک له جیاوازی هه یه، وهکو زمانی ئینگلیزی و فهره نسی و ئه لمانی و پووسی و عهره بی.

۲۹. زمانی جیگره وه:

ئو زمانه یه که جیگای زمانیکی دی ده گریت و ورده ورده له بازنه ی به کاره یانی ئو ولاته دهریده کات، ئم وه سفهش له سهر زمانی ئینگلیزیدا پراکتیزه دهییت، چونکه زمانی ئینگلیزی له ئه مه ریکای باکوور جیی زمانی هیندییه سووره کانی گرته وه.

۳۰. زمانی پامالراو:

ئو زمانه یه که به رانه بر به زمانی جیگره وه هه ره سی هیناوه، که زمانی ئو میلله ته یه که به رانه بر میلله تیکی دی به هیز له پووه کانی ژیا ری یا سه ربازی یا ئابووری یا پۆشنییری هه ره سی هیناوه، وه ک زمانه کانی هیندییه سووره کانی ئه مه ریکا، چونکه ئم زمانانه پامالراوه و زمانی ئینگلیزی جیی گرته وه.

۳۱- زمانی بالادهست:

ئو زمانه یه که له زمانه کانی دی بهر بلاتره له ولاتیکی فره زمانیدا، ئه م زمانه له گه ل زمانی جیگره وه جیاوازه له و پوه وه که زمانی جیگره وه زمانه کانی دی لاده بات و جیی زمانه لبراهه که ده گریته وه، به لام زمانی بالاده ست له ولاتدا به سهر ئه وانی ترده سهر ده که ویت، به لام زمانه کانی دی هر ده میتن، بۆ نمونه زمانی فارسی له ئیران له هه موویان بالاده ستتره، هه رچه نده له ئیراندا زمانی تریش هه ن که زمانی که مینه کائن، وه کو زمانه کانی عه ره بی، کوردی، تورکی، ... هتد.

۳۲- زمانی گشتی:

ئو زمانه یه هه موو خه لک له ولاتدا به کاری ده میتن، تاییه ت نییه به خاوه ن پیشه یه کی دیاریکراو یان بواریک له بواره کانی مه عریفه.

۳۳- زمانی تاییه تی:

ئو زمانه یه بۆ بواریکی زانستی تاییه ت به کار ده میتن، بۆ نمونه زاراوه کانی زمانه وانی له ئه ندازیاری جیاوازه، زاراوه کانی زانستی پزیشکی له زانستی په روه رده جیاوازن، هه روه ها زاراوه کانی ده روونزانی له زانستی فیه جیاوازی هه یه، زاراوه کانی زانستی کشتوکال له زانسته کانی بازرگانیدا جیاوازه، زاراوه کانی زانستی کیمیا له پوه کزانی جودایه، ئیتر به م شیوه یه هه ر زانستی زاراوه ی تاییه ت به خوی هه یه، که که م و زۆر له گه ل زاراوه کانی دیدا جیاوازی هه یه، ئه م زاراوانه ش به زمانیکی تاییه ت هه ژمار ده کرین، که که سیک شاره زایی له و بواره یاخود ئه و زانسته دا نه بی، ئه و ده رکی واتاکه ی ناکات، بۆ نمونه گه ر پزیشکیک په رتوکیکی له زانستی ئه ندازیاریدا به رچاوکه وت، ئه وه له زاراوه کانی ئه و زانسته تیناگات، هه روه ها گه ر ئه ندازیاریک په رتوکیک له بواره کانی زمانه وانی بخوینیت، ئه و تووشی حاله تیکی سهخت و دژوار ده بی.

۳۴- زمانی نمونه یی:

ئو زمانه یه، که هر به و شیوه یه ی که ده خویندریت، ئاواش دهنووسریت و هر به و شیوه یه ش دهنووسریت وه که ده خویندریت، زمانه کان له م بواره دا له گه یشتن به ترۆپکی نمونه یی جوراوجۆرن، بۆ نمونه زمانی ئینگلیزی زمانیکی نمونه یی نییه، چونکه زۆرجار پیت به پیچه وانه ی نووسین ده خویندریت وه، له بهرئوه ی هیچ جوره گونجانیك له نیوان دهنگ و پیته کانیدا نییه، بۆ نمونه پیتی (S) دهنووسین، به لام وه کو پیتیکی دی ده خویندریت وه، له وانه شه پیته که (C) به (S) یان (k) بخویندریت وه، جاری واش هه یه که پیته که دهنووسریت، به لام ناخویندریت وه، ده توانین به زمانی کوردی و عهره بی بلّین زمانی نمونه یی، چونکه یه ک پیت ئاماره بۆ دهنگیک دهکات و وه کو خوشی دهنووسریت وه و هر دهنگیکیش به پیتیک ئاماره ی بۆ دهکریت.

۳۵- زمانی وهسفی:

ئو زمانه یه که له وهسفکردنی زمانیکی دیدا به کاری دههینین، بۆ نمونه زمانی عهره بی یان زمانی کوردی بۆ وهسفکردنی زمانی ئینگلیزی به کاردیت، کاتیک ده مانه وی ئینگلیزی فیرین، له م حاله ته دا زمانی عهره بی یان زمانی کوردی ده بیته زمانیکی وهسفاکار و زمانی ئینگلیزیش ده بیته زمانی خوینراو. زمانناسان به گشتی په نا ده به نه بهر ئه م حاله ته، ئه ویش له کاتیکدا که ده یانه وی زمانی پهرتوکه که دوو زمان بیت، ئه وان زمانی خوینه ر بۆ وهسفکردنی زمانیکی دی به کاردههینن، گهر زانایه کی ئه مه ریکی خوینه ریکی ئه مه ریکی فیر بکات، ئه وا زمانی ئینگلیزی به کاردههینیت بۆ وهسفکردنی هر زمانیک، بۆ نمونه زمانی عهره بی یان زمانی کوردی.

۳۶- زمانی خوینراو:

ئە و زمانە یە که بۆ خویندنه‌وه و لیکدانه‌وه به‌کارده‌هینریت و دەرەنجامی خویندنی زمانە که به زمانیکی دی بدرکیندریت، به‌نموونه زمانە که زمانی عەرەبی یان کوردی بیت، به‌لام به زمانی ئەلمانی یان فەرەنسی وەسف بکریت، یان ئەم حالە ته به‌پێچه‌وانە‌وه بیت.

۳۷- زمانی پسپۆری:

ئاماژە بۆ جۆراو جۆری زمان دەکات، که په‌یوه‌سته به به‌کاره‌ینانی له‌ کێلگه‌ی تایبه‌تیدا، وه‌ک پیشه‌یی یان ته‌کنۆلۆژی یان بازرگانی و زانست و پزشکی و ئەندازە و کیمیا و فیزیا... هتد. بۆ نموونه ئەندازیاریک یان پزشکیک ئەو دەربرین و گوتنانه به‌کارده‌هینن، که تایبه‌ته به‌ بواره‌که‌ی یان کاره‌که‌ی^(۱).

۳۸- زمانی گوتن، زمانی دەرپراو:

زمانی گوتن یه‌کیکه‌ له‌ هۆکاره‌کانی په‌یوه‌ندی زمانی له‌ گه‌ڵ زمانی نووسراو، به‌وه‌ لیک جیا ده‌بیته‌وه، که دووباره‌کردنه‌وه‌ی تیدا پووده‌دات، به‌تایبه‌تی بوونی هه‌ندی وشه‌ و هه‌ندی دەربرین و وه‌ستان و دوودلی و خلیسکان... هتد. هه‌روه‌ها جیاوازی له‌ وشه‌ و پۆنان و رێزمانیدا هه‌یه، زمانه‌وانه‌کان بایه‌خیکی زۆریان به‌ زمانی گوتن داوه‌ له‌ شیکردنه‌وه‌ و لیکۆلینه‌وه‌کانی زماندا^(۲).

۳۹- زمانی خه‌لکی (میلی):

ئە و شیۆه‌یه که له‌ دەرەوه‌ی پۆنه‌ و شوینە په‌سمیه‌کاندا به‌کارده‌ی، وه‌ک (مال و بازار و ئاهه‌نگ)، بێ میژوو و سه‌ربه‌خۆش نییه‌، واته‌ ئاخێوه‌ره‌کانی به‌ زمانیکی

¹- یوسف شه‌ریف سه‌عید(د) (۲۰۱۱)، زمانه‌وانی، ل ۲۴۴.

²- سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۲۴۴.

زار و زمان د. نه ریمان خوشناو

سه ربه خۆ و جیاوازی له زمانی یه کگرتوو یان ستاندارد یان دیرینه که داده نین، به لام زمانیکی زیندوو^(۱).

۴۰- زمانی دیرین یان کلاسیک:

ئو زمانه یه، که میژوویه کی پر له شانازیانه ی هه یه و داستان و ئه فسانه له باره ی بنه چه یانه وه له ئارادایه، به پیچه وانه ی هه ندی زمانی تره وه، که ده سترکردن و بی میژوویه کی درین^(۲).

له پوانگه ی کۆزمانه وانیه وه دابه شکردنیکی نوئ بۆ جۆره کانی زمان هه یه، که به پی پایه و پله ی کۆمه لایه تی و پووکاری خه لکی و میریه، که به م شیوه یه ی خواره وه یه^(۳).

۱- تاکه زمان:

ئو زمانه یه که ته نیا خۆی زمانی میری و نیشتمانییه له ولاتدا.

۲- زمانی میری هاویه ش:

به و زمانه ده گوتریت که شانبه شانی زمانی میری و نیشتمانی به کاردیت.

۳- زمانی میری ناوچه یی:

ئو زمانه یه که له ناوچه یه کدا پله ی زمانی میری و نیشتمانی هه بی یان به ئه رکی ئه وه له بست.

¹- محمد معروف فتاح (د) (۲۰۰۸)، زمانی ستانده رد و زمانی یه کگرتوو ی کوردی، ده ستنوس، ئه کادیمیای کوردی، ل ۴.

²- هه مان سه رچاوه، ل ۴.

³- محمد معروف فتاح (د) (۱۹۸۶)، سنوور و بنه ما و ئه رکه کانی کۆزمانه وانی، گ. پۆشنبری نوئ، ژ (۱۱۲)، ل ۱۲۵.

۴- زمانى هاندرلو:

ئەو زمانەيە کە هەرچە نډه پلەي زمانى ميرى و نيشتمانى ناوچەيى نيبه، به لام دهزگاكانى راگه يانندن كه لكى ليوه رده گرن و له ديدار و چاوپيڤكه وتن و هه ندى به رنامهي راديۆ و تهله فزيۆنيدا به كارى دئين.

۵- زمانى چاوليپۆشرلو:

ئەو زمانەيە کە دهزگاكانى ميرى نه هانى به كارهيئانى ده دەن و نه له پيگه شيذا ده وهستن، به لكو چاوى ليده پۆشن و هه قيان به سه ريه وه نه ماوه.

۶- زمانى قه ده غه كرلو:

ئەو زمانەيە کە ميرى دانى پى دانە ناوه، هه زناكات به كاربيت و هه ولى ئەوهش ده دات نه هيلى قسه ي پى بکرى به تايبه تي له شوينه گشتيه كاندا.

٦-١: خیزانه زمانه‌کانی جیهان

زمانناسان، زمانه‌کانی جیهانیان به‌سەر چوار خیزانه زمان دابه‌ش کردووه، که به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌یه: ^(١)

یه‌که‌م: خیزانه زمانی هیندۆ - ئه‌وروپیی

ئەم خیزانه له کۆمه‌ڵێکی گه‌وره پیکدیت، که له په‌گه‌ز و بنچینه‌دا له یه‌کتربه‌وه نزیکن و ئه‌و گه‌لانه ده‌گریته‌وه که به‌م زمانانه ده‌دوین و ده‌که‌ونه ناوه‌پاستی ئاسیا هه‌تا ئه‌وپه‌ری که‌ناری پوژئاوای ئه‌وروپاوه.

أ - کۆمه‌ڵی پوژمه‌لاتی: به‌هیندۆ - ئاری ناسراوه، به‌هۆیه‌وه زمانه‌کانی میتانی و سانسکریتی و ماد و ئه‌خمینی ده‌گریته‌وه، که ئه‌ویش به‌سەر دوولق دابه‌ش ده‌کریت:

- ١- کۆمه‌ڵی هیندی: که له زمانه‌کانی (بنجانی، کۆجراتی، به‌هاری، به‌نگالی، هیندی پوژئاوایی، هیندی پوژمه‌لاتی، باراکراتی، راجاسانی) پیکدیت.
- ٢- کۆمه‌ڵی ئیرانی: که له زمانه‌کانی (فارسی کۆن، فارسی نوێ، کوردی، ئه‌فغانی، بلووجی، ئۆزه‌تی) پیکدیت.

ب - کۆمه‌ڵی پوژئاوایی: ئەم کۆمه‌ڵه‌یه پیکدیت له:

- ١- زمانه‌ جه‌رمه‌نییه‌کان: (ئه‌لمانی، ئینگلیزی، دانیمارکی، هۆله‌ندی، زمانه ئه‌سکه‌نده‌نافیه‌یه‌کان).

^١ - بۆ زیاتر زانیاری به‌په‌رانه ئەم سه‌رچاوه‌یه‌ی خواره‌وه:

زبیر بیلال، میژووی زمانی کوردی، وه‌رگێڕانی له عه‌ره‌بییه‌وه یوسف په‌ئوف عه‌لی، چاپخانه‌ی (دار الحریة للطباعة)، به‌غدا، ١٩٨٤.

- ۲- زمانه سلافييه کان: (پووسی، پوله ندى، چيکى، سلوفاکى، يوگسلافي).
- ۳- زمانى لاتينييه کان يان پړومانييه کان: (ئيتالى، فەرهنسى، ئيسپانى، پورتوگالى).
- ۴- زمانى يونانى: (نهرمەنى، نهلبانى).
- ۵- زمانى کهلتى: (ئيرله ندى)

دووه م: خيزانه زمانى سامى - حامى

نهم خيزانه، زمانى نه و نه ته وانه ده گريته وه، که له ولاتى ميزوپوتاميا و دوورگه ي عره بى و ژوورو ي نه فرقيدا دانىشتون. زانايان زاراوه ي (سامى) يان له ناوى (سام کوپى نوح) وه وه رگرتووه، که له (تورات) يشدا هر نه و نه ته وانه دراونه ته پال نه م ناوه، که به م زمانه دواون. نه م خيزانه زمانه ش له م کومه له زمانانه ي خواره وه پيکديت:

۱- کومه له ي باشوورييه کان: گرنگرينيان: عره بى کونى خواروو و شيوه ديرينه له ناوچوه کانى وه کو (سه به ئى، حيرى، قتبانى، سموودى)، عره بى نو يى باکوور و زمانى حه به شى ده گريته وه.

۲- کومه له ي باکوورييه کان: بريتييه له ئارامى کون و سريانى و سابه.

۳- کومه لى پړژئاوايى يا که نعانى، که بریتين له فينيقي و عيرى.

۴- کومه لى پړژه لاتى: بریتييه له نه که دى، بابلى، ئاشوورى.

سپيهم: خيزانه زمانى توراتى

نه م خيزانه زمانه، دوو کومه له ده گريته خو:

۱- توراتى: که زمانى فنلندى و نه ستونى و مه جهرى ده گريته وه.

۲- نه لتيكى: که زمانى توركى، مه گولى، ته نوکوسى و مه نانشو ده گريته وه.

چوارهم: خیزانه زمانی چینی تیبتی

نهم خیزانه زمانه، زمانه‌کانی (چینی، تایله‌ندی، بورمایي، تیبتی) ده‌گریته‌وه.

به‌شی دووهم: دیالیکت

۱-۲: چه‌مک و پیناسه‌ی دیالیکت

زاراوه‌ی دیالیکت بۆ یه‌که‌مجار له‌لایه‌ن یۆنانییه‌کانه‌وه له شیوه‌ی (Dialektos) به‌کارهاتووه، بۆ جیاکردنه‌وه‌ی زمانی نووسین له زمانی چینه‌کانی خواره‌وه‌ی کۆمه‌لگه به‌کارهێنراوه، به‌ زمانی پرهمی و نه‌ده‌بیان وتوو (Dialektos) و، زاراوه‌ی (Patois) یان بۆ زمانی چینه‌کانی خواره‌وه‌ی کۆمه‌لگه به‌کارهێناوه^(۱).

ئه‌م زاراوه‌یه له سه‌ده‌ی شانزده‌هه‌م له سه‌رده‌می راپه‌رین (رینساس) بۆ گفتوگۆکردن له باره‌ی سامانی ئه‌ده‌بی ناوچه‌یه‌وه به‌کارهاتوو، به‌هۆیه‌وه له‌م سه‌رده‌مه‌دا وشایری ناوچه‌یی گه‌شه‌ی کرد و هه‌ل‌دان بۆ جیاوازی کردن له نێوان (زمان و دیالیکت) به‌ بلأوی ئیشی له‌سه‌ر کرا^(۲).

له‌ زمانی کوردیشدا جگه له‌ زاراوه‌ی دیالیکت، ئه‌وا زاراوه‌کانی (زار، شیوه‌زار، شیوه) به‌کارده‌هێنریت، له‌ زمانی ئینگلیزیش زاراوه‌ی (Dialect) و له‌ زمانی عه‌ره‌بیش زاراوه‌ی (له‌هجه) و له‌ زمانی فارسیش زاراوه‌ی (گویش) به‌کارده‌هێنریت.

زمانیکی جیگیر و له‌ قالب‌دراو و بۆ گۆرانکاری نییه، هه‌موو زمانه‌کانی جیهان دیالیکت و شیوه‌زاری جیا جیا ده‌گرنه‌ خۆ. کاتیکیش زمانی به‌کارهێنراوی کۆمه‌لێک

^۱- عه‌بدولمه‌ناف په‌مه‌زان ئه‌حمه‌د (۲۰۰۹)، ئه‌تله‌سی زمانی - هه‌ریمی کوردستانی عێراق وه‌ک نمونه، نامه‌ی ماسته‌ر، ل ۱۰، شه‌یش وه‌ریگرتوو له‌ J. K. Chambers and Peter Trudgill, p. 3.

^۲- به‌کر عومه‌ر عه‌لی (د) و شێرکو حه‌مه‌ ئه‌مین (۲۰۰۷)، زار و شیوه‌زار، چاپی دووهم، چاپخانه‌ی چوارچرا، سلێمانی، ل ۷.

له کۆمه لیکي تر له نښو چوارچيږوهی هه مان زمان جیاوازی ئاشکرای هه بیټ، نه وه نه و جیاوازییه پێی دهوتریت دیالیکت.^(۱)

ههروه ها بۆ دیاریکردنی دیالیکته کانی زمانیک ته نیا پێوه ره زمانه وانیه کان بریارده رنڤن له سه ر ناسنامه ی نه و دیالیکته، به لکو په یوه ندییه نه تنیکی و کلتووری و کۆمه لایه تی و میژوویییه کان بریاری یه کلاکه ره وه ده ده ن.^(۲)

زمانناسان له باره ی پێناسه کردنی دیالیکت، هه ریه که یان به پێی پوانگه و بۆچوونی تاییه تییه وه پێناسه یان کردوه، به و واتایه ی له کۆمه لێ پوانگه ی جۆراوجۆره وه له دیالیکت کۆلداراوه ته وه و پێناسه ی بۆ کراوه، له وانه (کۆمه لایه تی، ئابووری، ده روونی، سیاسي، میژوویی، زمانه وانی، ... هتد). بۆیه ئیمه ش لیره دا هه ولده ده ین هه ندی له پێناسه کانی دیالیکت بکه ی نه پروو:

کامیل حه سه ن به سیر له کتیبی (زمانی نه ته وایه تی کوردی) دا، به مشیوه یه پێناسه ی دیالیکتی کردوه: ((شیوه ی لیدوان و قسه کردنی کۆمه له خه لکیکه له نه ته وه یه کدا و ئه م شیوه لیدوان و قسه کردنه ش هه رچه نده، چه ند تاییه تییه کی ده نگسازي و وشه سازي و پرسته سازي خۆی هه یه، به لام له هه مان کاتدا به شیکه له زمانی نه ته وه یی نه و خه لکه و په یدا بوونی دیارده یه کی سروشتیه))^(۳).

¹- غازی عه لی خورشید (۲۰۱۲)، زمانی فه رمی بۆ کوردستان، ده زگای چاپ و په خشی سه رده م، سلێمانی، ل ۲۴.

²- سوودا په سول (۲۰۱۲)، هه ورامی له هجه یه یان زمان؟، گ. زمانناسی، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲، ل ۲۸.

³- کامل حسن بصیر (د) (۱۹۸۴)، زمانی نه ته وایه تی کوردی، چاپخانه ی کۆپی زانیاری عێراق، به غدا، ل ۱۵.

یوسف شه‌ریف سه‌عید له کتیبی (زمانه‌وانی) دا، به‌مجوره پیناسه‌ی دیالیکتی کردووه: ((دیالیکت شیوه‌یه‌که له شیوه‌یه‌کانی زمانی ناوچه‌یی یان کومه‌لایه‌تی یان کاتی، که پیکه‌ین و دانه‌کانی پونان و پیزمانی تایبه‌تی هه‌یه))^(۱).

به‌کر عومره‌ی و شیرکو حه‌مه ئه‌مین له کتیبی (زار و شیوه‌زار) دا، به‌مشپوه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتیان کردووه: ((دیالیکت بواریکی ته‌سکتر و پانتایه‌کی سنوورداری ئه‌ندامانی ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه ده‌گریته‌وه، که به‌زمانه گشتیه‌که قسه ده‌که‌ن))^(۲).

حهمه‌د مه‌عروف فه‌تاج له کتیبی (زمانه‌وانی) دا، به‌مشپوه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتی کردووه: ((دیالیکت به‌و شیوه زمانه ده‌وتری، که کومه‌له که‌سیک له شوینیکدا به‌کاری دینن و هاو‌زمانه‌کانیشیان تیان ده‌گه‌ن))^(۳)، هه‌روه‌ها (حهمه‌د مه‌عروف) له شوینیکی ترده به‌م شیوه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتی کردووه: ((شیوه‌یه‌کی زمانه، که به‌نده به‌ ناوچه‌یه‌که‌وه، به‌هوی واژه و پیکهاته‌ی پیزمانی ده‌ناسریته‌وه و گو‌کردنیک‌ی جیاوازیشی هه‌یه، هه‌ر زمانیک قسه‌پیکه‌رانی ژوربیت دیالیکت په‌یدا ده‌بیت، به‌تایبه‌تی که هۆکاری جوگرافی بیته به‌رده‌م و خه‌لکه‌که له یه‌کتر جیا‌بکاته‌وه))^(۴).

که‌مال میراوده‌لی له کتیبی (فه‌ره‌نگی پیزمانی کوردی) دا، به‌مشپوه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتی کردووه: ((دیالیکت شیوه‌یه‌کی دیار و جیا‌کراوه‌ی قسه‌کردن و ئاخاوتنه، له چوارچپوه‌ی یه‌ک زماندا، که قسه‌که‌رانی ناوچه‌یه‌ک جیا ده‌کاته‌وه، یاخود کاتی

^۱ - یوسف شه‌ریف سه‌عید(د) (۲۰۱۱)، زمانه‌وانی، ل ۲۴۷.

^۲ - به‌کر عومره‌ی(د) (۲۰۰۷)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۳.

^۳ - محمد معروف فتاح(د) (۱۹۹۰)، زمانه‌وانی، چاپخانه‌ی (دار الحکمه)، به‌غدا، ل ۱۰۵.

^۴ - محمد معروف فتاح(د) (۲۰۰۸)، زمانی ستانده‌رد و زمانی یه‌ک‌گرتوی کوردی، ده‌ست‌نوس،

ئه‌کادیمیای کوردی، ل ۴ - ۵.

چینیکی تاییه تی به شیوه‌یه کی وا ده‌دوین که زور سیم و خاصیتی جیاکه ره‌وه‌ی له چینه‌کانی دی هه‌یه))^(۱).

په‌فیک شوانی له کتیبی (چه‌ند باب‌ه‌تیک‌ی زمان و پیزمانی کوردی) دا، به‌مشپوه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتی کردووه: ((دیالیکت بریتییه له شیوه‌ی جیاوازی قسه‌کردن، له مروفتیکه‌وه بۆ مروفتیکی تر))^(۲).

ئه‌حمه‌د ئه‌سه‌د نادری له باره‌ی دیالیکته‌وه ده‌لێت: ((دیالیکت کۆمه‌له‌ تاییه‌تمه‌ندییه‌کی زمانیه‌، سه‌ر به‌ ژینگه‌یه‌کی تاییه‌ته‌ وه‌موو تاکه‌کانی ئه‌و ژینگه‌یه‌ له‌و تاییه‌تمه‌ندیانه‌دا به‌شدارن))^(۳).

محهمه‌د حوسین عه‌بدوله‌عزیز به‌مشپوه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتی خستوته‌پروو: ((دیالیکت شیوه‌یه‌کی زمانی تاییه‌ته‌، که تاکه‌که‌سیک به‌کاری دینیت، به‌مه‌ش تاکه‌که‌سه‌که‌ له کۆمه‌لگه‌یه‌کی زمانیدا تاییه‌تمه‌ندی خۆی ده‌بی‌ت))^(۴).

ئینسکلۆپیدیای زمانناسی کامبریج به‌مشپوه‌یه پیناسه‌ی دیالیکتی کردووه: ((شیوه‌ ئا‌خاوتنیک‌ی سه‌ر به‌ زمانیکه‌ که ئه‌و زمانه‌ له‌لایه‌ن کۆمه‌لێک خه‌لکه‌وه‌ قسه‌ی پێ

^۱ - که‌مال میراوده‌لی (د) (۲۰۰۷)، فه‌ره‌ه‌نگی پیزمانی کوردی، له‌ بڵاوکراوه‌کانی مه‌لّه‌ندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ل ۴۵.

^۲ - په‌فیک شوانی (د) (۲۰۰۱)، چه‌ند باب‌ه‌تیک‌ی زمان و پیزمانی کوردی، ده‌زگای چاپ و بڵاوکردنه‌وه‌ی موکریان، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌، هه‌ولێر، ل ۶۶.

^۳ - احمد اسعد النادری (د) (۲۰۰۵)، فقه‌ اللغة - مناهله‌ و مسائله‌، المکتبه‌ العربیة، بیروت - لبنان، ص ۱۴.

^۴ - محمد حسین عبدالعزیز (د) (۱۹۸۳)، مدخل الی علم اللغة، دار النمر للطباعة، القاهرة - مصر، ص

زار و زمان _____ د. نهریمان خوشنایو

ده کړی، کومه لیک په فتاری زمانیی و معریفه یی هاو به شی له گه ل نه و کومه له خه لکه هه یه ((^(۱).

که واته له م پیناسانه ی پیشوودا دهرده که ویت، که: دیالیکت شیوه ی جیاوازی ناخاوتنه له چوارچیوه ی یه ک زماندا، که ده بیتنه تاییه تمه ندیه ک و به هیوه ناخیوه ره کانی ناوچه جیاوازوکانی تاکه زمانیک له یه کتر جیاوه کړیته وه.

¹— سوداد په سول (۲۰۱۲)، هورامی له هجه یه یان زمان؟ ، گ. زمانناسی، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲، ل ۱۵.

۲-۲: جوړه کانی دیا لیکت

ده کړی جوړه کانی دیا لیکت به سر ته مانه ی خواره وده دا دابه ش بکین^(۱):-

۱- دیا لیکتی جوگرافي:

بلاو بوونه وهی خه لکی له چوارچینو هیه کی جوگرافي فراواندا، ده بیته هی دروستبوونی که لینی فراوان له نیوان دیا لیکته جوړاو جوړه کاند، هرچه ند ماوهی نیوان قسه که رانی یه ک زمان زیاد بکات، ته و ژماره ی دیا لیکته کانی ته و زمانه زیاتر ده بیته، له هه مان کاتیشدا جیاوازی نیوان ته م دیا لیکتانه پتر ده بیته، جا ته و دیا لیکتانه ی که له مه و دای شوینه وه سره له ده دن، دیا لیکتی جوگرافي یان هریمی ناوده بریت. واته هر ناوچه یه که له گه ل ناوچه یه کی تر، شیوازی ناخاوتنی جیا یه، به جوړیک هندی وشه و زاروه له ناوچه یه کی دیاریکراو به کاردی، به بی ته وهی له ناوچه کانی تر به کاریت^(۲). هه روه ها ته م دیا لیکته به دیا لیکتی (خو جی) ش ناوده بریت، وه کو کوکنی (Cockney) له لهنده ن^(۳).

هه روه ها کاریگه ری هه ریمیک له سر زماندا له هاوسنوری ته و هه ریمه له گه ل هه ریمکی دیکه په یدا ده بیته، بۆ نمونه دانیشتوانی (عیراق) له گه ل زمانی فارسی و تورکیدا هاوسنورن، ته ویش له بهر هوکاری جوگرافي، به رانبه ر به مه ش دانیشتوانی ولایتکی وهک (مه غریب) له گه ل ته م دوو زمانه دا هاوسنور نین، به لام له گه ل زمانی

^۱ - محمد علي الخولي (د) (۲۰۰۰)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، اردن، ص ۱۶۲ - ۱۶۸.

^۲ - سه لام ناو خوش و نهريمان خوشناو و ئيدريس عه بدوللا (۲۰۱۰)، كوردؤلوجی، چاپی شه شه م، چاپخانه ی پوژمه لات، هه ولیر، ل ۷۲.

^۳ - يوسف شهريف سه عيد (د) (۲۰۱۱)، ل ۲۴۸.

فهره نسی و ئیسپانی هاوسنورن، له بهر نه وه هاوسنوربوونی زمانه کان بۆ هر هریمیک په کیکه له فاکته ره سه ره کییه کانی جیاوازی دیالیکت له زماندا.

نه و فاکته رانه ی که ده بڼه هوی سه ره لدانی دیالیکتی جوگرافی، نه مانه ن:

أ - فاکته ری گۆشه گیری جوگرافی: نه گهر له مپه ریکی جوگرافی له نښوان دوو هریمدا دروست بوو، که به هه مان زمان قسه ده کهن، نه وه نه و له مپه ره جوگرافییه گۆشه گیرییه کی پڙه یی دروست ده کات، که په یوه نډییه مړییه کان که متر ده کاته وه یان هر نایه ښلښت، که نه مه ش ده بیته هۆکاری دروستبوونی دیالیکتی جوگرافی، وه کو دریا و بیابان و چیاکان، که له مپه ری جوگرافین.

ب - فاکته ری گۆشه گیری سیاسی: نه گهر سنووری سیاسی له نښوان دوو هریمدا دروست بوو، که په ک زمانیان هه یه، یان جولای دانیشتونانی نه و هریمه سنووردار کرا و، نه م حاله ته ش ماوه یه کی زوری خایاند، نه وه جیاوازی له نښوان دیالیکته کان دروست ده بیته. نه وه ی راستی بیته دیالیکتی جوگرافی له زمانه جوړاوجۆره کان دروست ده بیته، هه رچه نډه پووه ری نه و ولاته ش بچوک بیته، بۆ نمونه هر ولاتیکي عه ره بی دیالیکتیکي تایبته به خو ی هه یه، وه کو دیالیکتی عیراقی، سووری، میسری، فه له ستینی، تونس، بگره له هر شاریکی سه ره کی ولاتیکدا په ک دیالیکت هه یه، که له وانی تر جیای ده کاته وه، به جوړیک ده توانریت به هوی نه و دیالیکته وه ولاتی یان شاری قسه که ره که بزانریت.

۲- دیالیکتی کۆمه لایه تی:

چه نډه ها جیاوازی له نښوان خه لکیدا له پووی کۆمه لایه تی و ئابووری و پۆشنبرییه وه هه ن، فاکته ری ئابووری و ئاستی پۆشنبری تاک کاریگه ری له سه ر دیالیکته که ی هه یه، له بهر نه وه زور به ئاسانی ده توانی قسه که ری خوینده وار و فاکته ری نه خوینده وار له کاتی قسه کردندا له یه کدی جیا بکه یته وه، دیالیکتی هه لگری

بېروانامه ی زانکو له گه له نه خوینده واردا جیاوازی هیه، دیالیکتی نوخه له گه له مړوڅی
 ئاسایی ژور جیاویه، دیالیکتی ئاستی پوښنبري و کومه لایه تی، خاوه نه که ی جیا
 ده کاته وه. واته هم جوړه دیالیکته په یوه ندی به ئاستی پوښنبري و خویندن و
 لایه نی نه ته وه ییه وه هیه، که واته به گویره ی به رزی ئاستی پوښنبري که سیک له گه له
 که سانی تر جیاوازی له نیوان ئاخوتنیان ده بیت^(۱).

۳- دیالیکتی تاکه که سی:

نه گهر دوو که س سهر به هریمیکېن، بگره له گه پره کیکدا بژین، یان دوو برا و له یه ک
 مالدا ژیان ببه نه سهر و یه ک ئاستی خوینده وارییان ه بیت، نه و چنده ها جیاوازی
 له شیوه ی قسه کردنیاندا هیه، هریه که یان به شیوه یه کی تاییه ت قسه ده که ن، که
 له وی دی جودای ده کاته وه، هم دیالیکته تاییه ت، مړوڅ له برادر و خزم و دراوسی
 و برادران جودا ده کاته وه. که واته ژماره ی دیالیکتی تاکه که سی به قه د ژماره ی
 قسه که رانه.

۴- دیالیکتی ره چه له کی:

نه گهر له شوینیکدا که مینه یه ک ه بیت، نه و نه و که مینه یه دیالیکتی بالاده سته که
 به شیوه یه کی تاییه ت به کار ده هینیت، هم دیالیکته تاییه ت ش له تیکه لکیش کردنی
 زمانی که مینه و زمانی ژورینه وه په یدا بووه، هم تیکه لکیش بوونه دیالیکتیکی تازه
 دروست ده کات. به نمونه ره شپسته کانی نه مریکا دیالیکتیکی تاییه ت به خویان
 هیه، که به (دیالیکتی ره شپسته کانی) یان (نینگلیره ره شپسته کانی) ناوده بریت،
 هیندییه کان له نه مریکا به شیوه یه ک قسه ده که ن، که ده کری ناوی بنین (نینگلیری
 هیندی)، تورکه کان له نه لمانیا به زمانیکی نه لمانی تاییه ت قسه ده که ن، که له گه له

^۱ - سه لام ناوڅوڅ و نهریمان خوشناو، همان سهرچاوه، ل ۷۱.

نه لمانی نه لمانییه کان جیاوازی ههیه و ده توانین به دیالیکته که یان بلاین (نه لمانی تورکی).

۵- دیالیکتی پیشه یی:

هر پیشه یه ک زاروه ی تاییه تی خوی ههیه، هر پیشه یه ک دیالیکتی تاییه ت به خوی ههیه، نه ندازیاره کان زاروه ی و به کار ده یین، که له زاروه کانی پزیشکیدا به کار نه ییریت، نه و زاروا نه تاییه ت به زاروه ی نه ندازیارین و په یوه نندیان به بواری تری وه ک کشتوکال و یاسا و ژمیریارییه وه نییه، چونکه له وانه یه زورجار که سیك نازانی له ده وروپشتیدا چی ده وتری ت (ته نانه ت به زمانی زگماکی خویشی قسه کان ده وتری ت)، نه ویش له بهر دیالیکتی پیشه ییه، وه ک نه وه ی زورجار پزیشکه کان له بهر انبه رت قسه یه ک ده کن، له وانه یه قسه که سه باره ت به توش بیت، به لام نازانی نه وان چ ده لاین، که زمانی پیشه یی پزیشکی به کار ده یین. واته هر پیشه یه ک خاوه نی شیوازی ئاخاوتنی خویه تی، که به هوییه وه له گه ل ئاخاوتنی پیشه کانی دی جیا ده کرینه وه، بو نمونه: ((پزیشک، فیه تر، نه ندازیار، ماموستا، کریکار، ... هتد)). هه ریه که یان کومه لئ وشه و زاروا به کار ده یین، که تاییه ته به ئاخاوتنی خویانه وه، بو نمونه گه ر ئاخاوتنی پیشه یی زیرینگری وهرگرین، ده بینین وشه کانی (عه یار، مسقال، حه به، سه نت، ... هتد) به کار ده ییریت، له هه مان کاتیشدا گه ر پیشه یی ماموستایی وهرگرین، ده بینین ده یه ها وشه ی تر به رچاومان ده که ویت و به کار دیت، که جیا یه له گه ل پیشه کانی تر، وه کو (ته باشیر، په حله، ماجیک ... هتد).^(۱)

^۱ - سه رچاوه ی پیشوو، ل ۷۱.

٦- ديا ليکتی ته مېنې:

ټاپا منډالې ته مېن سې سال له پووی پېزمان و سيسته مه کانی چوّن قسه دهکات، چوّن مامه له له گهل زمان دهکات؟ له بهر شه وهی شيوهی ئاخاوتنی منډال جياوازه له گهل گه وران، منډال له قوناغی منډالیدا به و شيوهیه که گه وره دهیانه وئ، منډال له کيپرکيدایه له گهل زماندا له پووی دهنگ و وشه و پېزمانه وه، نه و له هه ولداندايه بو لاساييکړدنه وهی جووله به بيرکړدنه وه، به شيوهیه که دهره نجام ديا ليکتیکی تاييه تی بو دروست دهبيت، که له گهل ديا ليکتی گه وره کاند جياوازيه کی بو دروست دهبيت.

٧- ديا ليکتی په گه زبی (جیندهر):

قسه کړدنی پياو له قسه کړدنی ئافرهت جياوازه، دهربرپنی ئافرهتان له گهل دهربرپنی پياوان جياوازی هیه، چ له پووی شيواز و چ له پووی جووله کانی لکاو به زمانه وه، هه روه ها له پووی پلهی دهنگی له به کارهينانی هه ندیک وشه، له به کارهينانی دهنگی سه رسوپمان يان گوزارشه کانی سه رسوپمان، نه م ورده کاری و جياوازيانه وا ده که ن که ديا ليکتیک بو پياوان و ديا ليکتیک بو ژنان له سه رتاپای زمانه کاند دروست ببی، واته پياوان به زمانیک قسه ده که ن جياوازه له هی ئافرهتان.

٨- ديا ليکتی کاتی:

گه ر بړوانينه زمانیک و له ميژووی هه زار ساله ی شه و زمانه بکولینه وه، له پووی لوچيکيه وه و پيشبینی دهکريت شه و زمانه به چه ند ديا ليکتیکی جوړاو جوړ قسه ی پيکراوه، له واته شه هه ندیک له و ديا ليکتانه ئیستا نه مابی، که هه ندیک له و ديا ليکتانه تاکو ئیستا ماون و قسه يان پی دهکريت، نه واته ديا ليکتی زيندوون، به لام سه بارهت به ديا ليکته له ناوچووه کان سه خته که باس بکړين، چونکه دهنگه کان يان

تۆمارنه كراون، كه چى زمانه وانى ميژوويى باس له و مه سه له يه دهكات و هه ولده دات
ئو ديايكتانه دهست نيشان بكات.

٩- ديايكتى لادىيى و ديايكتى شارستانى:

له هه ره ريميكدا چهنده ها شار و لادى هه ن، له زور حاله تيشدا ديايكتى شار له
ديايكتى لادى جياوازتره، هه ر ولايتك له و بواره دا ده توانيت ديايكتى گوندان و
شارنشين له يه ك ناوچه ي جوگرافيدا جيا بكا ته وه، ئه مه ش بو دوو هوكار
ده گه ريته وه: يه كه ميان، ئه وه يه كه دانىشتوانى شار زياتر له گه ل خه لكى دى تيكه ل
ده بن و له گونده كان زياتر تيكه لايان هه يه، چونكه شار سه نته رى گونده كانه،
به مشيوه يه شار ده بيته كه ناليكى گه يشتنى ژماره يه كى زورى خه لكى، كه خاوه ن
پوشنبيريى و شيوه زارگه ليكى چپن، دوو هه ميش، به گشتى شارنشينه كان ئاستى
پوشنبيريان به رزتره، ئه م دوو هوكاره ده بنه هو ي پوودانى جياوازي له نتيوان
ديايكتى لادىيى و ديايكتى شار.

١٠- ديايكتى رهمه كى:

هه موو زمانىك ديايكتى رهمه كى هه يه، رهمه كى ديايكتىكى ديارىكراوه، كه خه لك
پوزانه قسه ي پيده كه ن، ئه م ديايكته زمانى ئاخافتنه له بازار و له مالد و، زمانىكى
نافه رميه و له كورته پرسته و وشه ي به كار هينراو و پيكهاته ساده كان دروست بووه
و به رانبه ره كه شى زمانى په تيبه. واته به و قسه و ئاخاوتنه دهوتريت، كه له سه ر
شه قام و كولانه كان و گازينو و بازار و چايه خانه كان به كار دييت، ئه مجوره يان له
ئاخاوتندا شيوه يه كى رهمه كى پيوه دياره، به واتايه كى تر ئه مجوره يان له هه موو
جوړه كانى ترى ديايكت نزمتره.^(١)

^١ - سه رچاوه ي پيشوو، ل ٧٢.

۱۱- دیالیکتی پەتی:

دیالیکتی پەتی زمانی ئە دەب و زانستە، زمانی فیڕکردن و وانه و تنە وەهێ زانکۆکانە. ئەم جۆرە دیالیکتە قسە و ئاخافتنی پەمەکی و بازارپی و پڕوپوچی تێدا نییە و، وردەکارییەکی زۆری تیا دایە لەپووی هەلبژاردنی وشە و پەسەنایەتی پێزمانی. لەزۆر زماندا کەلێنەکانی نێوان پەمەکی و پەتی زۆرن و لە هەندێ زمانی دیشدا کەلێنەکان کەمن. واتە بەو دیالیکتە دەوترێ کە دەبیته شیوەیەکی فەرمی، بەهۆیە و نووسین و خویندن بەمجۆرە دیالیکتە دەبیته، هەر بۆیە شە هەندێ جار بەم دیالیکتە دەوترێ دیالیکتی فەرمی.^(۱)

۲- ۲: جیاوازی نێوان دیالیکتەکان

لە نێو دیالیکتەکانی یەک زماندا، چەندەها جیاوازی لەچەندەها بوارێ جۆراوجۆردا هەن، کە ئەمانە^(۲):

۱- جیاوازی دەنگی:

دیالیکتەکان جیاوازییان لە بوارێ دەنگدا هەیە، ئەوەی زانراوە کە دەنگەکان لە زماندا بۆ دوو بەش پۆلێن دەکرێت: دەنگی چەسپاو کە لە زمانیکەو بۆ زمانیکێ دی ناگۆردرێن، وەک (م، ب، س) لە زمانی عەرەبیدا. دەنگی گۆپاو کە لە زمانیکەو بۆ زمانیکێ دی گۆپانکارییان بەسەردا دێت، وەک (ق، ث، ج، ذ) لە زمانی عەرەبیدا، بۆ نموونە (ق) لە زمانی عەرەبیدا لەوانەیە بە (ق) یان (گ) یان (ء) بدرکێنرێت. دەنگی (ث) بە (ث) یان (ت) یان (س) بدرکێندرێت، یان (ج) لەوانەیە وەک (ج) یان (گ) بەکاربهێنرێت، یان (د) لەوانەیە بە (ذ) یان وەک (ز) بدرکێندرێت.

^۱ - سەرچاوەی پێشوو، ل ۷۲.

^۲ - محمد علی الخولي (د)، مدخل الى علم اللغة، ص ۱۶۶ - ۱۶۸.

هه‌روه‌ها هه‌موو (ك) يكي پيش (ئ) به ده‌نگی (چ) ده‌خویندريتته‌وه، هه‌روه‌ها له کرمانجی ژووړووش، له زۆر حاله‌تدا (و) ده‌بی به (ف). وه‌کو: چاو ← چاڤ

۲- جیاوازی پێزمانی:

له‌وانه‌یه دیالێکته‌کانی سەر به‌یه‌ک زمان له‌ بوا‌ری پێزمانیشدا جیاوا‌زین، ئه‌م جیاوا‌زیانه له‌نیوان دیالێکته‌ پهمه‌کییه‌کانی یه‌ک زماندا هه‌ر له‌زیادبو‌وندان، هه‌روه‌ک زۆر به‌ پو‌ونی جیاوا‌زی له‌نیوان دیالێکته‌ پهمه‌کی و دیالێکته‌ په‌تی له‌ زمانی کوردیدا ده‌رده‌که‌وێت. ته‌نانه‌ت جیاوا‌زی پێزمانیش له‌ نیوان کرمانجی سه‌روو و کرمانجی ناوه‌پستدا هه‌یه، وه‌کو جێناوه‌ که‌سییه‌کان له‌ کرمانجی سه‌روو دوو کۆمه‌له‌یه، که‌چی له‌ کرمانجی ناوه‌پستدا یه‌ک کۆمه‌له‌یه، و جێناوی لکا‌ویش له‌ کرمانجی سه‌روو یه‌ک کۆمه‌له‌یه، که‌چی له‌ کرمانجی ناوه‌پاستدا چوار کۆمه‌له‌یه^(۱).

۳- جیاوا‌زی وشه‌یی:

هه‌ندێک دیالێکته‌ هه‌ن که‌ وشه‌گه‌لێک به‌کارده‌هێنن له‌ شیوه‌زاره‌کانی دیدا به‌کارناهێنرێت، بۆ نموونه له‌ کوردی په‌تیدا ده‌لێین (پۆشیت)، به‌لام له‌ پهمه‌کیدا دو‌ترێ (پۆیی)، له‌ کوردی په‌تیدا ده‌لێین (له‌کوئ)، به‌لام له‌ پهمه‌کیدا ده‌لێین (له‌کێنده‌ر). هه‌روه‌ها له‌ په‌تیدا ده‌لێین (ئه‌وه)، به‌لام له‌ پهمه‌کیدا ده‌لێین (ئه‌وه‌یه‌) و له‌ په‌تیدا ده‌لێین (ئه‌وانه‌)، به‌لام له‌ پهمه‌کیدا ده‌لێین (ئه‌وانه‌یه‌)، به‌مجۆره هه‌زاره‌ها نموونه هه‌ن که‌ ده‌لاله‌ت ده‌کهنه‌ سه‌ر جیاوا‌زییه‌کانی وشه‌ له‌نیوان دیالێکته‌کانی یه‌ک زماندا.

^۱ - نه‌ریمان عه‌بدوللا خوشناو (۲۰۱۰)، پێزمانی کوردی - به‌شه‌کانی ئاخاوتن، چاپی دووهم، چاپخانه‌ی مناره‌، هه‌ولێر، ل ۳۶ - ۳۷.

۲- ۴: ھۆكۈمەت كۈمەلىنى پەيدا بولۇش دىئالىكتى

بىگومان كۈمەلى ھۆكۈمەت، كە دەپنە ھۆى دوستبۇنى دىئالىكت و پەرەسەندى
لە نىو زماندا، لىرەدا باسى ھەندى لە ھۆكۈمەت دەكەين^(۱):

۱- ھۆكۈمەت كۈمەلى:

ئەمە پەيۋەندى بە نەرىت و خووپەۋىشتى ناو كۈمەلىگە و دابەشبوونى چىنەكانى
كۈمەلىگاۋە ھەيە، لەبەرئەۋەى دانىشتوانى ناۋچەكان لە پۇوى نەرىت و خووپەۋىشت و
دەستۇرە كۈمەلىيەكان و ئەندازەى پۇشنىرىى و بىرگەندەۋە جىاۋازن، ئەم
جىاۋازىيە دەپتە ھۆى جىابۇنەۋەى دىئالىكتەكە.

۲- ھۆكۈمەت سىياسى:

دوۋلايەن دەگىتەۋە:

أ - مىللەتلىك خاۋەنى ھۆكۈمەتلىكى ناۋەندى نەپىت، بەلكو لە قۇناغىكى گواستەۋەدا
پىت.

ب - ھۆكۈمەتى ناۋەندى بۇنى ھەيە، بەلام لەبەر فراۋانى سىنورى دەسەلاتەكەى،
ناتوانىت دەسەلاتى بەسەر ھەموو ناۋچەكاندا بىسەپىنىت، بۇيە دەسەلاتى ناۋەند
لاۋاز دەپىت، واتە فراۋانبۇنى دەۋلەت و زۇربۇنى ناۋچەكانى و جىاۋازى گەلەكانى
ژىر دەسەلاتەكەى، دەپتە ھۆى لاۋازبۇنى دەسەلاتى دەۋلەتەكە بەسەر ناۋچەكانى
ترىەۋە، ئەم ھۆيەش دەپتە پارچەبۇنى، دابەشبوونى ۋلات بەسەر ھەرىم و ۋىلايەت

^۱ - بۇ ئەم بابەتە بىرۋاقىت: أ - ھەبىدولواحد ئەلۋافى(د)(۲۰۰۷)، زانستى زمان، و: د. ئىبراھىم عەزىز
ئىبراھىم، لە بىلاۋىكرەھەكانى ۋەزارەتى پۇشنىرى، چاپخانى پۇشنىرى، ھەلپىر، ل ۱۹۵ - ۱۹۶.
ب - بەكر عومەر عەلى(د) و شىركۆ ھەمە ئەمىن(۲۰۰۷)، زار و شىۋەزار، چاپخانى چوارچىرا،
سلىمانى، ل ۸ - ۹.

زار و زمان _____ د نه ریمان خوشناو

و نیمارات و ولاتی بچو و کتر دابه ش ده بیټ، نه مه ش به هوییه وه وا ده کات که هر شوین و ناوچه یه ک بیټه خاوه نی شیوه ناخاوتنیکی تاییه ت.

۲- هۆکاری جوگرافیايي و سروشتي مه لکه وتوویی ناوچه که:

نه مه ش له دانیشتوانی ناوچه جیاوازه کاند ده بینریت، که له ژیر باری ئاو و هه وا و پووبار و دریا و شاخ و چیا و لایه نی تری سروشتی ولاتدایه، دواچار نه م جیاوازی سروشتیه و ده کات جیاوازی شیوازی زمانیش دروست بیټ.

۴- پاده ی پۆشنیبری و دواکه وتوویی کۆمه لکه:

وا ده بیټ شویتن له چاو شویتنکی تری ولاته که له پووی لایه نی پۆشنیبری و خویندنه وه جیاوازی، که نه م جیاوازییه ش ده بیټه هوی جیاوازی بیرکرنه وه و ناخاوتنی یه کتری.

۵- جیاوازی له پووی لایه نی ده نگسازیه وه:

واته له پووی فزیمه وه جیاوازییان ده بی، نه م جیاوازییه ش له پووی ژماره ی فۆنیمه کانه وه نییه، به لکو له پووی گۆرینی فۆنیمه کانه وه ده بیټ، بۆ نمونه له کرمانجی ناوه راستی زمانی کوردیدا وشه ی (نووسی) به کاردی، به لام له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا (نقیسی) به کاردی.

۶- هۆکاری ئابوویی:

به هوی جیاوازی چالاکی و نیش و کار و پیشه ی جیا جیای خه لک له ناو کۆمه لدا، وه کو شه وه ی هر جوړه چین و تووژ و تاقم و کۆمه له خه لکینکی هاوکار و هاو پیشه، دیالیکتیکی تاییه تییان بۆ دروست ده بیټ، که هر پیشه یه ک وشه و زاراوه و ده برپینی تاییه ت به خوی هیه و دیالیکتی بچوک په یدا ده که ن^(۱).

¹ - په فیه شوانی (د)، هه مان سه رچاوه، ل ۷۰.

۷. هژکاري ميللي:

له ناو دانېشتوانې ناوچه جياوازه کاندې د درده که وېت، وک جياوازي له نيوان خه لکه که، له پووي تيره و تايه فو و هوزه وه، که هه ريه که سه ر به جوړه تيره يه که و، جياوازي نيوان خه لکي ناوچه که ده بېته هوي په يدا بووني د يالکت له ناو زماندا^(۱).

۸. هژکاري که سي و جياوازي قسه کردن:

تايه تېتي و که سايه تي مړو وا ده کات، که هه لسوکه وتي مړو قتيک جياواز ده بېت له هه لسوکه وتي مړو قتيکي تر، نه م تايه تيه له قسه کردن يشدا درده که وېت، نه مه له ژيانې پوزانه بومان درکه وتووه، که دنگ و شيواز و قسه کردني که سيک، له دنگ و دربرين و شيواز و ناخاوتني که سيکي تر جياوازه و نه م جياوازيه له که سيکه وه يو که سيکي تر ده گريت^(۲).

^۱- هه مان سه رچاوه، ل ۶۸.

^۲- هه مان سه رچاوه، ل ۶۸.

۲- ۵: دابه شکردنی دیالیکته کانی زمانی کوردی

دابه شکردنی دیالیکته کانی زمانی کوردی لای شارهزا و پسپورانی کورد و غهیره کورد له کۆنه وه تا کو به ئەمڕۆ دهگات، به چه ندین شیواز و جوړی جیاجیاوه دابه ش کراوه، بۆیه لیږه دا هه ندی له و دابه شکردنانه دهخهینه پوو: شه ره فخانیه بدلیسی له کتیبی (شهرفنامه)^(۱) دا، به مشیوهیه ی خواره وه دیالیکته کانی زمانی کوردی دابه شکردووه:

۱- کرمانج

۲- لوپ

۳- کهلهوپی

۴- گۆران

محهمه د مه ردۆخی له کتیبی (میژووی کورد و کوردستان)^(۲) دا، دیالیکته کانی زمانی کوردی به مشیوهیه دابه شکردووه:

۱- کرمانج

۲- گۆران

۳- لوپ

۴- کهلهوپی

محهمه د ئەمین زهکی له کتیبی (خلاصه تاریخ الكرد و کردستان من اقدم العصور التاريخیه حتی الان)^(۳) دا، دیالیکته کانی زمانی کوردی به مشیوهیه دابه شکردووه:

^۱- میر شه ره فخانیه بدلیسی (۲۰۰۶)، شه ره فنامه - میژووی ماله میرانی کوردستان، و: مامۆستا مه ژار، چاپی سێیه م، ده زگای چاپ و بلاوکردنه وه ی ئاراس، هه ولتیر، ل ۲۱.

^۲- محهمه د مه ردۆخی (۱۹۹۱)، میژووی کورد و کوردستان، عه بدولکه ریم محهمه د سه عید، چاپی به که م، چاپخانه ی (اسعد)، به غدا، ل ۸۴.

۱- کرمانجی پۆژمەلات

۲- کرمانجی پۆژناوا

۳- کرمانجی باشووری پۆژناوا

شیخ محەمەدی خالّ لە فەرەهنگی (خالّ)^(۱) دا، بەم شیۆهیهی خوارەوه دیالێکتەکانی زمانی دابەشکردووە:

۱- زازا

۲- کرمانجی دەستە چەپ (شمالی): (بۆقانی، بادینی، هەکاری، بایەزیدی، شەمەدینانی).

۳- کرمانجی دەستە راست: (سۆرانی، بابانی، موکریان، ئەردەلانی، کەلهوپی، گۆران).
 ۴- لوپی (بەختیاری، لەکی، فەیلی).

تۆفیق وەهەبی، بەمشێۆهیه دیالێکتەکانی زمانی کوردی دابەشکردووە^(۲):

۱- کرمانجی

أ- کرمانجی ژووروو: (بۆقانی، ناشیتایی، هەکاری، بادینانی، بایەزیدی).

ب- کرمانجی خواروو: (موکری، مەهابادی، سۆرانی، سولهیمانی، سنەیی).

۲- لووپی: (بەختیاری، لەکی، فەیلی، کەلهوپی، مامەسەنی).

۳- گۆران: (باجەلانی، کاکەیی، زەنگەنە، هەورامی).

۴- زازا.

^۱- محمد امین زکی (۱۹۶۱)، خلاصة تاريخ الكرد و كردستان من اقدم العصور التاريخية حتى الان، محمد علی عونی، الجزء الاول الطبعة الثانية، بغداد، ص ۳۱۶.

^۲- محمدی خالّ (۱۳۶۷) (۱۹۸۸)، فەرەهنگی خالّ، جزمی یەكەم، کتابفرۆشی محمدی سەقزی، چاپ اول، ل ۲۶.

^۳- زبیر بلال اسماعیل (۱۹۸۴)، مێژووی زمانی کوردی، و: یوسف رەشوف عەلی، چاپخانهی (دار الحریه للطباعة)، بەغدا، ل ۱۱۵ - ۱۱۶.

فوتاد ھەمە خورشید لە کتیبی (زمانی کوردی - دابەشبوونی جوگرافیای دیاڵیکتەکانی)^(۱) بەمشێوەیە دیاڵیکتەکانی زمانی کوردی دابەشکردووە:

۱- کرمانجی باکوور: (بایەزیدی، ھەکاری، بۆتانی، شەمەدینانی، بادینانی، دیاڵیکتی پۆژئاوا).

۲- کرمانجی ناوەراست: (موکری، سۆرانی، ئەردەلانی، سلێمانی، گەرمیانی).

۳- کرمانجی باشوور: (لۆپی پەسەن، بەختیارى، مامەسەنى، کۆمگلۆ، لەك، كەلهوپی).

۴- گۆران: (گۆرانی پەسەن، ھەورامانی، باجەلانی، زازا).

زوبێر بیلال لە کتیبی (مێژووی زمانی کوردی)^(۲) دا، بەمشێوەیە دیاڵیکتەکانی زمانی کوردی دابەشکردووە:

۱- کۆمەڵی ژووروو (کرمانجی)

۲- کۆمەڵی خواروو (سۆرانی)

جەمال نەبەز لە کتیبی (زمانی یەكگرتووی کوردی)^(۳) دا، بەمشێوەیە دیاڵیکتەکانی زمانی کوردی دابەشکردووە:

۱ - دوو شێوە بنچینەییەكە:

۱- کرمانجی ژووروو: (بۆتانی، جزیرەیی، ھەکاری، بادینانی، ئاشیتەیی، بایەزیدی).

۲- کرمانجی نیوەراست: (سلێمانی، سنەیی، ئەردەلانی، گەرمیانی، ھەولێر،

كەركوكی، سۆرانی، موکری، شارپاژێری، پشەوری).

^۱ - فوتاد ھەمە خورشید (۱۹۸۵)، زمانی کوردی - دابەشبوونی جوگرافیای دیاڵیکتەکانی، و: ھەمە کەرم ھەورامی، چاپخانەی (افاق العربیة)، بەغدا، ل ۴۰.

^۲ - زیبەر بیلال اسماعیل (۱۹۸۴)، مێژووی زمانی کوردی، ل ۱۱۶ - ۱۱۷.

^۳ - جەمال نەبەز (۱۹۷۶)، زمانی یەكگرتووی کوردی، یەكکێتی نەتەوایی خۆپێندکارانی کورد لە ئەوروپا بڵاوی کردۆتەو، بامبێرگ - ئەلمانیا، پۆژئاوا، ل ۲۲ - ۲۳.

ب - دوو شیوه لاتنه نیشته که:

۱- کرمانجی خواروو: (ژړوو): (فه یلی، کرماشانی، له کی، که لهوپی، خانه قینی، لوپی).

۲- کومه له شیوه ی گورانی - زازایی (گوران، زازایی، هورامانی).

عیزه دین مسته فا په سوول له کتیبه کانی (سهرنجی له زمانی نه ده بیی یه کگرتوی کوردی)^(۱) و (بۆ زمان) دا^(۲)، زمانی کوردی به مشیوه یه دابه شکردوه:

۱- لوپی.

۲- کرمانجی ژوو: (بۆتانی، ههکاری، بادینانی، بایه زیدی، ناشیتایی).

۳- گوران: (هورامی).

۴- کرمانجی خواروو: (سۆرانی، سلیمانی، موکری، گهرمیانی).

تاهیر صادق له کتیبی (پینووس - چۆنیه تی نووسینی کوردی)^(۳)، دیالیکته کانی زمانی کوردی به مشیوه یه خستوته پروو:

۱- زازا

۲- لوپی (بهختیاری، له کی، فه یلی، پۆږیه یانی).

۳- کرمانجی:

أ- کرمانجی سهروو: (بۆتانی، بادینانی، ههکاری، بایه زیدی، شه مدینانی).

ب - کرمانجی خواروو: (سۆرانی، موکریان، نه رده لانی، که لهوپی، گورانی).

۱- عزیزه دین مسته فا په سوول (د) (۱۹۷۱)، سهرنجی له زمانی نه ده بیی یه کگرتوی کوردی، چاپی یه که م، چاپخانه ی (سلمان الاعظمی)، به غدا، ل ۱۴ - ۱۹.

۲- عزیزه دین مسته فا په سوول (د) (۲۰۰۵)، بۆ زمان، به پۆږیه یه ریتی گشتی چاپ و بلاوکرده وه، چاپخانه ی شقان، سلیمانی، ل ۹۶ - ۱۰۱.

۳- طاهر صادق (۱۹۶۹)، پینووس - چۆنیه تی نووسینی کوردی، چاپی یه که م، چاپخانه ی شمال، که رکوک، ل ۹۲.

که مال فوئاد له وتاری (زاراوه‌کانی زمانی کوردی و زمانی ئه‌ده‌بی و نووسینیان)^(۱) دا، دیالیکته‌کانی زمانی کوردی به‌مشێوه‌یه خستۆته‌پوو:

۱- کرمانجی سه‌روو

۲- کرمانجی خواوو

۳- کوردی باشوور

۴- گۆران و زازا

محهمەد ئەمین هه‌ورامانی له کتییی (زاری زمانی کوردی له ته‌رازووی به‌راورد)^(۲)، دیالیکته‌کانی زمانی کوردی به‌مشێوه‌یه دابه‌شکردوه:

۱- شیوه‌ی کرمانجی سه‌روو یا ژوووو (بۆتانی، هه‌کاری، دیاربه‌کری، بادینانی، ماردین، ... هتد).

۲- شیوه‌ی کرمانجی ناوه‌پاست: (سۆرانی، موکریان، سلێمانی، که‌رکوکی).

۳- شیوه‌ی کرمانجی خواوو: (هه‌ورامان، لوپی، باجه‌لانی، زازای).

وه‌کو ده‌رده‌که‌وێت ئەم دابه‌شکردنانه زۆربه‌یان له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی زانستی دانه‌نراون، هه‌روه‌ها لیکۆله‌ران زیاتر له‌ ناویکیان بۆ دیالیکته‌کان به‌کارهێناوه و به‌ ته‌واوه‌تی سنووری جوگرافی دیالیکته‌کانیان دیاری نه‌کردوه، به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا دابه‌شکره‌کانی تۆفیق وه‌ه‌بی و فوئاد حه‌مه‌ خورشید له‌ پووی زانستییه‌وه‌ نزیکن و ده‌کرێت پشתיیان پێیبه‌ستری.

۱- که‌مال فوئاد (د) (۱۹۷۱)، زاراوه‌کانی زمانی کوردی و زمانی ئه‌ده‌بی و نووسینیان، گ. زانیاری، ژ (۴)، به‌غدا، ل ۲۲ - ۲۴.

۲- محهمەد ئەمین هه‌ورامانی (۱۹۸۱)، زاری زمانی کوردی له‌ ته‌رازووی به‌راورد، چاپی یه‌که‌م، به‌غدا، ل ۶۸ - ۷۰.

سنوور و نەخشەى دىيالىكتەكانى زمانى كوردى

يەككەم: دىيالىكتى كرمانجى سەرۋو (باكوور)

ئەم دىيالىكتە لە ھەموو دىيالىكتەكانى تىرى زمانى كوردى فراوانترەو زۆرتەرە، چونكە كوردەكانى كوردستانى توركييا (پاريزگاكانى بايەزىدى، وان، جۆلە ميگر، سيعرت، مووش، ماردىن، دياربەكر، خەرىپوت، ئەدىابان، غازيان تەپە، بەشەكانى خۆرەللاتى پاريزگاي مەرەش و سىواس و بەشەكانى باشوورى پاريزگاي ئەرزەروم و قارس)، ھەموو بەم دىيالىكتە دەدوین، ھەروەھا كوردەكانى باشوورى خۆرئاواى ئەرمەنستان، پووسيا و باكوورى سوريا و دانىشتوانى پاريزگاي دھۆك و قەزاكانى زىبار و ئامىدى و شىخان و سنجار و ئاكرى لە كوردستانى عىراق و كوردەكانى ئورمىيە و سەلماس و ناوچەكانى تىرى شكاك بەم دىيالىكتە دەدوین.

ئەم دىيالىكتە لەقە دىيالىكتەكانى بەمشىۋەيەى خوارەوھەن:

- ۱- بايەزىدى: دەكەونە باكوورو باكوورى خۆرەللاتى زەرىياچەى وان.
- ۲- ھەكارى: دەكەونە باشوور و باشوورى خۆرئاواى زەرىياچەى وان.
- ۳- بۆتانى: دەكەونە دەوروپەرى دۆلى بۆتان و شارى سيعرت و ئەرتوش و جزيرەو دياربەكر (ئامەد).
- ۴- شەمىدىنانى: گۆشەكەى باشوورى خۆرەللاتى توركييا و خۆرەللاتى زىى ئووروو و ناوچەكانى نزيك بەم زىيەيە لە ئىران.
- ۵- بادىنانى: پاريزگاي دھۆك و قەزاكانى ئامىدى و زىبار و سنجار و شىخان و ئاكرى دەگرىتەخۆ.
- ۶- بەشە شىۋەزارى خۆرئاوا: خەرىپوت و ئۆرفە و عەفرىن و مەرەش و قامىشلو و ھەلەب دەگرىتەوھە.

۷- شکاک: کورده کانی سه لماس و خوئی و ئورمیه دهگریته وه.

دووهم: دیالیکتی کرمانجی ناوهراست

ئەم دیالیکته پینچ شیوهزاری ناوچهیی دهگریتهخۆ:

۱- موکری: مەلبەندەکانی شنۆ، نەغەدە، مەراغە، میاندواو، شاهین دژ، سەقز، بۆکان، بانە و سەردەشت دەگریته وه.

۲- سۆرانی: قەزای زێباری لێ دەرچێ، هەموو پارێزگای هەولێر دەگریته وه، شاری هەولێر ناوچه رگەیی ئەم شیوهزارەیه.

۳- ئەرەلانی: مەلبەندەکانی سنە، بیجار، کەنگەوەر، پەوانسەر، باکووری ناوچه کانی جوانپۆلە کوردستانی ئێران، لە کوردستانی عێراقیش قەزای قەلادزی (پشدر) دەگریته وه. شاری سنە ناوچه رگەیی ئەم شیوهزارەیه.

۴- سلیمانی: شاری سلیمانی ناوچه رگەییەتی، هەموو پارێزگاکی جگە لە قەزای قەلادزی (پشدر) نەبێت دەگریته وه، هەروەها هەندێ ناوچهی قەزای خانەقینیش دەگریته وه.

۵- گەرمیان: ئەم شیوهزارە، جیاوازییەکی ئێوتۆی لەگەڵ سلیمانی نییه، لەگەڵ ئەوەشدا بەشیوهزاریک دادەنرێت، بەهۆیەوه هەموو ناوچه کانی کفری و قەرەتەپە و کەرکوک و دووخورماتوو و شوان لە کوردستانی عێراق دەگریته وه.

سپیه م: دیالیکتی کرمانجی باشوور (خواروو)

ئهم دیالیکته چهند شیوه زاریک دهگریته وه:

۱- له کی: ئهم شیوه زاره، کورده کانی (پیش کۆ) لورستانی پی دهوین، تیره کانیسی بریتین له (خواجه وهند، عهبدولمالیکی، ناداوهند، شوچا، کاتاوهند، دهلقان، سهلسه له، پیران وهند).

۲- بهختیاری: بهختیاری دوو بهشن، (هفت لنگ)، واتا (حهوت هۆن)، که له ناوچه کانی ئاوه لیژی پوواری گارۆندا دهژین. (چارلنگ)، واتا (چار هۆن)، له ناوچه ی نیوان پوواری گارۆن و پوواری زالکیدا نیشته جین.

۳- مامه سه نی: ناوی ئهم شیوه زاره له (مهمه ده سه نی) ی باپیره گه وه مامه سه نیانه وه وه رگیراوه، که بریتین له (به کشی، جاوی، پوسته می) (خان عه لی خان، تیمام قو لی خان) دهگریته وه.

۴- کۆهگلۆ: ئهم لقه له باشووری ناوچه کانی بهختیاریه وه و له دهووبه ری کۆی دنیا و چاوه کانی پوواری چه راهیه وه دهست پی دهکات تا رامهورموز و به هبه هان و کره یرون، دوو کۆمه له ن:

أ - کۆمه له ی پشتی کۆ

ب - کۆمه له ی ژیرکۆ

۴. دیالیکتی گۆران

ئهم دیالیکته له باکووری پینگه ی نیوان قه سری شیرین - کرمانشاه دهست پی دهکات، به ره و شاخه کانی هه ورامان، هه روه ها له سه رچاوه کانی سیراوه نه وه به ره و خۆره لات دانیپۆشیوه تا کرمانشان. ئهم دیالیکته پیک دیت له:

۱- گۆرانی په‌سه‌ن: که دانیشتوانی ناوچه‌کانی (کرنند، زه‌هاو، جوانپۆ) له کوردستانی ئێران قسه‌ی پێ ده‌که‌ن، هه‌روه‌ها له کوردستانی عێراق، هه‌ندی کاکه‌یی دافوق و تیره‌ی زه‌نگه‌نه‌ی نزیك کفری و قادریکه‌ره‌م و سیامه‌نسوری سه‌ر به‌ ناوچه‌ی له‌یلان قسه‌ی پێ ده‌که‌ن.

۲- هه‌ورامان: دانیشتوانه‌کانی شاخه‌کانی هه‌ورامان و پاوه و پلنگان ده‌گریته‌وه، هه‌ورامیش دوو به‌شن، به‌شی له‌ۆنیان له‌ خۆرئاوای پیزه‌ شاخه‌کانی هه‌ورامان، واته‌ ده‌که‌ویته‌ کوردستانی عێراق، به‌شی دووه‌میان، هه‌ورامانی (ته‌خت) که‌ ده‌که‌ویته‌ خۆره‌لاتی شاخه‌کانی هه‌ورامان، واته‌ ده‌که‌ویته‌ کوردستانی ئێران.

۳- باجه‌لانی: ئەم شیوه‌زاره‌ په‌رش و بلالۆن، هه‌ندیکیان له‌ باکووری خۆره‌لاتی شاری مووسڵ نیشته‌جێن، که‌ پێیان ده‌وتری (شه‌به‌ك)، به‌شیکیشیان له‌ زه‌هاو و له‌ باکووری لو‌رستان و نزیك خانه‌قین و قۆره‌توو هۆرین و شیخان.

۴- زازا: ئەم لقه‌ دیالێکته‌ ناوچه‌که‌ی ده‌که‌ویته‌ کوردستانی باکوور، که‌ که‌وتۆته‌ ناوچه‌ی نیوان ئەرزهرۆم - موش - خه‌ریووت و ئەرزنجان ده‌گریته‌وه، که‌واته‌ ئەمانه‌ ده‌که‌ونه‌ ناوچه‌ی ده‌رسیمه‌وه.

۶.۲: جياوازی نيوان زمان و ديالېكت

كۆزمانه وانه كان تاكو ئىستا نه گەشتوونه ته بېيارىكى پەها و پېورەرىكى پاست و دروست لە بارەى سنوورى جياکردنە وەى نيوان زمان و ديالېكت، بەجۆرىك هەندى لە كۆزمانه وانه كان سى بنەمايان بۆ جياکردنە وەكە دەست نیشان كردووه، ئەوانىش برىتين لە (بنەماى لە يەكتر گەشتن، بنەماى قەبارە، بنەماى ناودار)^(۱)، بەلام هەر سى بنەماكە لە كەموكوپى بەدەر نىيە. هەندىكى تر جياوازیيەكان لە چەند پروانگەيەكى ترەو سەير دەكەن، لەوانە (بەستاندەر بوون، جوگرافى، كۆمەلايەتى، بەكارهێنان، مېژووى، سيمانتيكى و لېكتيگەشتن)^(۲)، بەلام ئەمەشيان سنوورىكى تەواوى جياکردنە وەى نيوان زمان و ديالېكت ناكيشيت.

كەواتە جياوازیيەكانى نيوان زمان و ديالېكت پېژەين، بە واتايەكى دى سنوورىكى پەها و سەداسەدى جياكەرە وەى نيوان زمان و ديالېكت لە ئارادا نىيە، بۆيە جياوازیيەكانيان لەم خالانەى خوارەو دەست نیشان بكەين^(۳):

۱- زمان لایەنىكى گشتى و سنوورىكى جوگرافى فراوان دەگریتەو، بەهۆیەو بەهەموو لایەكى ولاتدا پەلدەكيش، تارادەيەكيش هەموو ديالېكتەكان كۆدەكاتەو، بەلام ديالېكت ناوچەيەكى سنوورى جوگرافى ديارىكراو دەگریتەو، واتە لایەنىكى تاييەتییە.

¹ - قەيس كاكىل توفيق (د) (۲۰۰۷)، ئاسايىشى نەتەوىي و پلانى زمان، لە بلاكرواوەكانى دەزگای

توێژینەو و بلاكردنەو و موكرىانى، چاپخانەى دەزگای ئاراس، هەولێر، ل ۶۲ - ۶۴.

² - عەبدولمەناف پەمەزان ئەحمەد (۲۰۰۹)، ئەتەلەسى زمانى - هەرىمى كوردستان عىراق وەك نمونە، نامەى ماستەر، بەشى كوردى كۆلێژى زمانى زانكۆى سەلاحەدين، ل ۳۰ - ۳۳.

³ - سەلام ناوخۆش و نەرىمان خوشناو (۲۰۰۹)، كوردۆلۆجى، ل ۷۴ - ۷۵.

۲- زمان کۆی هه موو ئه و جیاوازییانه دهگریته وه، که له نێوان دیالیکتهکانی زمانه که دا هه ن، به لām دیالیکت له سه ر بنه مای ئه و جیاوازییانه دروست ده بێت، که له ناو زماندا هه یه، بۆیه جیاوازییه کی زۆریان له سه ر ئه م پێککه و تنه هه یه.

۳- زمان په یوه سه ته به بنه مای له یه کتر نه گه یشتن، به لām دیالیکت په یوه سه ته به بنه مای له یه کتر گه یشتن، واته ئه گه ر قسه که رانی دوو دیالیکت له یه کتر گه یشتن، ئه و ئه و دوو دیالیکته، زمانیک پێکده هێنن، به لām ئه گه ر قسه که رانی دیالیکته کان له یه کتر نه گه یشتن، ئه و هه ریه که له مانه به ره و ئاراسته یه کی زمانی سه ره به خۆ ده پۆن.^(۱)

۴- به شیوه یه کی گشتی زمان بۆ ئه م جوړانه دابه ش ده کړیت: (زمانی نووسراو، زمانی بینراو، زمانی جه سه ته، زمانی رهنگ، زمانی پوو خسار، زمانی دهق، زمانی شیعریی، زمانی ئاخاوتن، زمانی یه که م، زمانی دووهم، زمانی سه رچاوه، ... هتد)، به لām دیالیکت ئه م جوړه دابه شکردنانه ی نییه، به لکو دیالیکت ئه م جوړانه دهگریته وه: (دیالیکتی په تی، دیالیکتی ستاندارد، دیالیکتی جوگرافی، دیالیکتی فه رمی، دیالیکتی په مه کی، دیالیکتی کۆمه لایه تی، دیالیکتی پیشه یی، ... هتد).

۵- زمان به پێی په گه زی ئه ندامانی کۆمه ل ناگۆریت، به لām دیالیکت به پێی په گه ز و جوگرافیا و دابه شبوونی چینهکانی کۆمه لگه دابه ش ده بێ.

۶- زمان له لایه ن تیکرای دانیشته وانه وه به کار ده هێنریت، به لām دیالیکت له لایه ن به شیکی دیاریکراوی دانیشته وانه وه به کار ده هێنریت.^(۲)

¹ - وریا عومەر ئه مین (۱۹۸۵)، چه ن زمان، پ. (العراق)، ژ. (۲۷۳۱)، ۲۳/ ۱/ ۱۹۸۵، ل ۴.

² - غازي عه لی خورشید (۲۰۱۰)، زمان و زمانی ستاندارد بۆ کورد، به شی یه که م، پ. ئاسۆ، ژ (۱۵۲۸)، سێشه ممه ۲۰۱۱/ ۷/ ۹، ل ۱۴.

زار و زمان _____ د. نه‌ریمان خوشناو

۷- زمان پښتووسی ستاندارد و پښمانی هیه و له فیږگه و دامه‌زراوه‌کان و میدیاکان... هتد به‌کار دیت، به‌لام دیالیکت مه‌رج نییه له فیږگه و دامه‌زراوه‌کاندا به‌کار بیت^(۱).

۸- زمان به‌ره‌میکی ده‌ستکرد و پلان بڼو داپښتراوه، به‌لام دیالیکت به‌ره‌میکی سروشتی ناوچه‌یه‌کی دیاریکراوه^(۲).

۹- هندیکی دی پیکهاتی زمانیی وه‌ک جیاوازی پښمان ده‌که‌ن به‌ پیوهر، واته‌ نه‌گه‌ر پیکهاته‌ زمانیه‌که له‌یه‌ک نزیك بوو یان وه‌ک یه‌ک بوو، نه‌وه‌ دوو دیالیکتی زمانیکه، نه‌گه‌ر له‌ یه‌ک دوور بوون، نه‌وه‌ دوو زمانن.^(۳)

^۱- غازی علی خورشید(۲۰۱۲)، زمانی فهرمی بڼو کوردستان، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سهرده‌م، سلیمان، ل ۲۹.

^۲- همان سهرچاوه، ل ۲۹.

^۳- سوداد ره‌سول(۲۰۱۲)، هورامی له‌هجه‌یه یان زمان؟، گ. زمانناسی، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲، ل ۱۰.

به‌شی سییه م زمانی ستاندارد

۳-۱: پیناسه‌ی زمانی ستاندارد

پیش نه‌وه‌ی پیناسه‌ی زمانی ستاندارد بکه‌ین، پیویسته چند زاراو‌یه‌کی وهك (زمانی نه‌ده‌بی، زمانی نه‌ده‌بی یه‌کگرتوو، زمانی نیشتمانی، زمانی فهرمی (کارگیزی)، زمانی نه‌ته‌وه، زمانی هاوبه‌ش، هتد) له یه‌کتر جیا بکه‌ینه‌وه، چونکه زور جار تیکه‌لی یه‌کتر ده‌کرتن یا خود به هاوواتای یه‌کتر داده‌نرتن، له‌به‌رته‌وه‌ی نه‌مه‌ه‌موو کاتیک و له‌ه‌موو شوینیکدا راست نییه.

زمانی نه‌ده‌بی، نه‌و شیوه زمانه‌یه، که پیی ده‌نوسریت یا خود نه‌ده‌بی پینده‌نوسریت‌وه، به‌لام له یه‌کیک له دیالیکته‌کان یان یه‌کیک له شیوه‌زاره‌کانی دیالیکتیک و له پوویه‌ریکی دیاریکراوی جوگرافیای زمانه‌که‌دا په‌چاو ده‌کرت و نه‌گه‌یشتوته ناستیکی وه‌ها، که سه‌رجه‌م نه‌ته‌وه‌ی خاوه‌ن زمان به‌کاری بهین^(۱). به نمونه شیعره‌کانی بابا تاهیری هه‌مه‌دانی (۹۳۵ - ۱۰۱۰)، که به دیالیکتی کرمانجی خوارو (لوپی) نووسراون، له پوزگاریکدا نه‌م دیالیکته زمانی نه‌ده‌بی بووه، به‌لام دواپی په‌ره‌ی نه‌سه‌ندوه و به‌ره‌میشی به دوایدا نه‌بووه^(۲).

زمانی نه‌ده‌بی یه‌کگرتوو، نه‌و زمانه‌یه، که بناغه‌که‌ی له یه‌کیک له دیالیکته‌کانه‌وه و ده‌ده‌گیریت و زور جار پوخته‌کراویکی زمانی یه‌کگرتوو‌ه‌که‌یه یا

^۱- هۆگر مه‌حمود فهرج (۲۰۰۷)، زمان و نه‌ته‌وه و زمانی نه‌ده‌بی یه‌کگرتوو، کونگره‌ی دووه‌می زانستی زمان - له پیناو په‌ره‌پیدن و چه‌سپاندنی زمانی کوردی، گۆفاری ژماره (۲)، ۲۰/۵/۲۰۰۷، ل ۱۲۴ - ۱۲۵.

^۲- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۱۵.

دیالیکتیکی په‌تی یان بلّین پوخته‌کراویکی زمانی قسه‌کردنه^(۱). یان به‌و شیوه زمانه ده‌وتریت که پیتی ده‌نوسریت و زمانی فهرمی نه‌ته‌وه‌یه‌ک یان ولایتیکه، که نه‌گه‌رچی خوی له بنه‌چه‌دا له گوڤه‌ریکدا به‌کار دیت، به‌لام په‌ره‌ی سه‌ندوه و له سنووری دیالیکته‌که په‌پوه‌ته‌وه و چۆته نیو دیالیکته‌کانی تری زمانه‌که و بووه‌ته زمانی قسه‌پیکه‌رانی نه‌و گوڤه‌ر و دیالیکتانه^(۲). به‌نمونه شیوه‌زاری سلیمانی له دیالیکتی کرمانجی ناوه‌راست له سنووریکی فراواندا بلابووته‌وه، که جگه له نووسه‌رانی گوڤه‌ره‌که خوی، به‌لکو نووسه‌رانی سه‌ر به دیالیکتی گۆران و لوړ و هندی له نووسه‌رانی گوڤه‌ری بادینان، به‌و شیوه‌زاره ده‌نوسن و بوته زمانی نه‌ده‌بی په‌گگرتوی کوردی^(۳).

زمانی نیشتمانی، جوړه زمانیکه که له ولاتدا ریگه پیدراوه و به‌کار ده‌پنریت، به‌نمونه زمانی نیشتمانی هاوولاتیانی ولایتیک که ته‌نیا زمانیک به‌کار ده‌پنن، وه‌کو زمانی نه‌لمانی له نه‌لمانیا و زمانی ینگلیزی له نه‌مه‌ریکا و به‌ریتانیا و ئوسترالیا^(۴). واته له‌م ولاتانه‌دا (زمانی نیشتمانی، زمانی نه‌ته‌وه، زمانی فهرمی) هاوواتای په‌کترن، به‌لام نه‌و ولاتانه‌ی که فره‌زمان و فره‌نه‌ته‌وه‌ن، وه‌ک به‌لجیکا و سویسرا هاوواتای په‌کترین، له ولاتانی وه‌ک تورکیا، ئیران، سوریا (که سه‌بارت به‌کورد ولاتی داگیرکارن)، زمانی نه‌ته‌وه‌ی بالاده‌ست له‌و ولاتانه به‌ زمانی فهرمی، نیشتمانی

^۱- عزیزه‌دین مسته‌فا په‌سول(د) (۱۹۷۱)، سه‌رنجی له زمانی نه‌ده‌بی په‌گگرتوی کوردی، چاپخانه‌ی (سلمان الاعظمی)، به‌غدا، ل ۱۳.

^۲- هوگرمه‌حمود فره‌ج(د) (۲۰۰۷)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۱۶.

^۳- سه‌رچاوه‌ی پیتشو، ل ۲۱۶ - ۲۱۷.

^۴- طارق جامباز (۲۰۰۷)، یاسای زمانه فهرمییه‌کان له چه‌ند ولایتیکی فره‌زماندا، و: مه‌جید ئاسنگه‌ر، له بلالوکراوه‌کانی نه‌نجومه‌نی نیشتمانی کوردستانی عیراق، چاپخانه‌ی شه‌هاب، هه‌ولێر، ل ۳.

ههتا ستانداردیش داده نریت^(۱)، له بهر نه وهی نه ته وهی کورد نیشتمانیان دابه شکر او و زمانه که شیان له ژیر کاریگه ری زمانی نه ته وه بالاده سته کاند دهنالینئ^(۲).

زمانی فهرمی یان په سمی، که به زمانی کارگیریی ناوده بریت، نه و زمانه یه، که وینه و ناسنامه یه کی یاسایی به ولایتیک، یان حکومه تیکی ههریمی ده به خشی، نه م جوړه زمانه له کومه لگای تاکزمانیدا زمانی نه ته وه ییه، و له کومه لگای جووتر زمانی و فره زمانیدا زمانیکی نیشتمانییه، و له په رله مان و دادگا و خویندندا به کار دی، و له نۆربه ی پوهه کاند له گه ل زمانی ستانداردا یه کده گریته وه^(۳).

یاخود زمانی فهرمی نه و زمانه یه که له لایه ن زمانبه کاره یته رانیک له سه ر سه کویه ک دیته به کاره یتنان، که له ویدا ئالوگوړی زانیاری و خستنه پووی بۆچوونی جیاوازی ده رباره ی بابه تیک ده خریته به رچاو، که جیگه ی بایه خی گشته^(۴).

بۆ نمونه له سويسرا چوار زمانی فهرمی هه یه و له به لیکا سی زمانی فهرمی و له که نه دا دوو زمانی فهرمی، له م ولاتانه دا زمانی فهرمی و ستاندارد یه کن، به لام له هیندستان (۲۲) زمانی فهرمی هه یه^(۵)، که چی (۲) زمانی ستاندارد هه یه، نه وانیش ئینگلیزی و نۆردوه.

زمانی نه ته وه یا زمانی نه ته وه یی، نه و زاره یان زمانه یه، که له سنووری ولایتیکا به کار دیت، بۆ نه نجامدانی سی نه رکه که وره که ی زمان له هه موو بواره کانی ژياندا،

^۱ - سه لام ناوخوش و نهریمان خوشناو (۲۰۱۰) کوردؤلوجی، ل ۸۳.

^۲ - طارق جامباز (۲۰۰۷)، هه مان سه رچاوه، ل ۴.

^۳ - سه لام ناوخوش (۲۰۱۰)، ستانده ریوونی زمانی کوردی له نیوان زمانی سیاست و سیاسه تی زمان، له بلاوکراوه کانی پیکخوازی زمانناسی، چاپخانه ی مناره، هه ولیر، ل ۲۴ - ۲۵.

^۴ - غازی عه لی خورشید (۲۰۱۲)، زمانی فهرمی بۆ کوردستان، ل ۳۳.

^۵ - طارق جامباز (۲۰۰۷)، هه مان سه رچاوه، ل ۴.

مەبەست لە بوارەکانی قوتابخانە و دادگا و شەقام و مال و مزگەوت و فەرمانگەکانە، سێ مەبەستە گەرەکی بەریتین لە:

۱- بەپێوەبردنی کاروباری ئیداری و پەرەردەیی و تەندروستی و کۆمەڵایەتی (ئامانجی ئیداری).

۲- گەشەپێکردنی کەلتووری ھاوبەش، کە خەڵکی کۆدەکاتەو.

۳- پتەوکردنی گیانی نیشتمانی و نەتەوایی و ھەستی ھاوڵاتیەتی بۆ گریزانی خەڵک بە یەکتەرەو^(۱). بە نموونە زمانی نەتەوایی کورد، زمانی کوردییە و، زمانی نەتەوایی عەرەب، زمانی عەرەبییە و، زمانی نەتەوایی فارس، زمانی فارسییە.

چەمکی زمانی نەتەوە لەگەڵ پێنسانسی ئەرۆپی لە ئەوروپا بلۆبۆوە، بەلام لەناو کورددا ئەو زمانە بەر لە پێنسانسی ئەرۆپی لەلای شاعیریکی وەک (ئەحمەدی خانی) نەک ھەر ئەدەبی پێ نووسرا، بەلکو وەک چەمکیکی نەوایی کاری لەسەر کراوە، ئەحمەدی خانی بە زمانی نەتەوەکی داستانیککی نەتەوایی نووسیوە، بۆ ئەوێ میرانی کورد و تاکەکانی نەتەوەکی لە ھەرەشەێ گەلانی ھاوسنی کورد وشیار بکاتەو، بە جۆریکی زمانی کوردی لەلای ئەحمەدی خانی زمان و ناسنامەێ نەتەوایی کوردە، ئەو پەوتە (داکۆکیکردن لەسەر زمانی نەتەوە) لەلای (حاجی قادری کۆیی) زیاتر پەرەێ پێدرا، بەجۆری ئەو زمانە بە شەرەفی کۆمەڵایەتی سیاسی نەتەوەش دانرا^(۲).

زمانی ھاوبەش، تێکەڵەیکە لە زمانیککی چێکراو بۆ پێوەندی ئەو نەتەوە و کۆمەڵانە بەکار دەھێنرێت، کە زمانیککی ستانداردیانی نییە، یان کۆمەڵی دیالیکتی

۱- محمد معروف فتاح (د) (۱۹۹۶)، زمانی نەتەواییەتی - چەند سەرچێک، گ. مەتین، ژ. (۵۲)، ل ۲۲.

۲- سەلام ناوخواش و نەريمان خۆشناو (۲۰۱۰)، کوردۆلۆجی، ل ۸۳.

زار و زمان _____ د. نه‌ریمان خوشناو

ئەوێندە دووریان هەیه، پێیویستیان بە زمانێکی ستاندارد، که کۆیان بکاته‌وه، ئەمجۆره زمانه لینگوا - فرانکا (Lingua - Franca) ی پێ ده‌وتریت^(١).

وهك هیندستان به‌بێ هه‌بوونی نه‌ته‌وه‌یه‌کی وهك ئینگلیز له ولاته‌که‌ی‌اندا، زمانی ئینگلیزی هاوشانی زمانی هیندی، زمانی فهرمیه^(٢)، واته لێره‌دا زمانی ئینگلیزی وهك لینگوا فرانکا بۆته زمانی هاوبه‌شی خه‌لکی هیندستان. که‌واته لینگوا فرانکا یان زمانی هاوبه‌ش زاراوه‌یه‌که له بواری زمانناسی کۆمه‌لایه‌تی به‌کارده‌ی، بوونی زمانی هاوبه‌ش له کۆمه‌لگایه‌کی فره‌زمانی و بالاده‌ست بوونی ئەو زمانه له هه‌ندی بواری کۆمه‌لایه‌تیدا بۆ خودی زمانه‌که ده‌گه‌ڕێته‌وه، هه‌روه‌ها رازیبوونی به‌شی هه‌ره زۆری کۆمه‌لگا له‌سه‌ر زمانه‌که، به واتایه‌کی تر ئەدگار و شه‌نگسته‌کانی زمانه‌که له‌لایه‌ک و له‌لایه‌کی تریشه‌وه بوونی خۆی به‌سه‌ر زمان و دیالیکته‌کانی ده‌ورو به‌ره‌که ده‌سه‌پێنی، هه‌روه‌ها فاکته‌ری سیاسي و کۆمه‌لایه‌تی و ئایینیش پۆلی خۆیان ده‌بینن له فراژوو بوونی و نه‌شونما کردنی ئەو زمانه^(٣).

که‌واته زمانی ستاندارد واتایه‌کی ساده‌ی نییه، به‌لکو به‌کارهێنانی جۆراوجۆری هه‌یه، هه‌ر ئەو به‌کارهێنانه جۆراوجۆره‌ی ستاندارد، بۆته هۆی ئەوه‌ی که پێناسه‌ی جۆراوجۆر له‌خۆ بگریت.

¹ - کامیار ساییر (٢٠٠٩)، لینگوا فرانکای کوردی - زمانی ستانده‌رد و فره‌می، چاپخانه‌ی په‌نج، سلیمانی، ل ٢٢.

² - سه‌لام ناوخۆش و نه‌ریمان خوشناو (٢٠١٠)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٨٢.

³ - سه‌لام ناوخۆش (٢٠٠٤)، زمانناسی و هه‌ندی بابیه‌تی زمانناسی کوردی، چاپخانه‌ی ژین، سلیمانی، ل ١٠٠.

پای ده‌لټ: ((زمانی ستاندارد هەر ئه‌و زمانه‌یه‌ که چه‌ند به‌شیک له‌ خه‌لکی کۆمه‌لگا، که شایانی ئه‌وه‌ن خه‌لکانی تر لاسایی ئه‌وان بکه‌نه‌وه، به‌ کاری ده‌هټن))^(۱).

هه‌روه‌ها (گارڤین و ماتیق) له‌ باره‌ی زمانی ستاندارده‌وه‌ ده‌لټن: ((زمانی ستاندارد شیوه‌ی تۆمارکراو و سه‌قامگیری زمانه، که زۆربه‌ی کۆمه‌لگای زمانی ئه‌وه‌یان وه‌کو پټه‌ر و نموونه‌یه‌ک په‌سند کردوه‌ و به‌ کاری ده‌هټن))^(۲).

لټه‌دا (گارڤین و ماتیق) زمانی ستاندارد به‌ به‌شیک سهره‌کی زمانی پۆشنبیری شار داده‌ن، هه‌روه‌ها بۆ زمانی ستاندارد تایبه‌تمه‌ندی داده‌ن، که شیوه‌زاری ناوچه‌یی به‌شداری ئه‌و تایبه‌تمه‌ندییه‌ ناکات^(۳).

له‌ ئینسکلۆپیدیای زمان و زمانناسیدا نووسراوه: ((زمانی ستاندارد به‌ شیوه‌یه‌ک پټاسه‌ کراوه، که خه‌لکی خوینده‌وار و پۆشنبیر و که‌سانیک که له‌ پووی کۆمه‌لایه‌تی، ئابووری و سیاسیه‌وه‌ به‌توانان، به‌کاری ده‌هټن))^(۴).

محهمه‌د مه‌عروف فه‌تاح ده‌لټ: ((ئو شیوه‌یه‌یه‌ که به‌ هه‌موو هه‌نگاوه‌کانی یه‌کگرتندا تټه‌په‌پوه و خاوه‌نی ده‌ستور و فره‌ه‌نگه‌ و له‌ کارگیریدا به‌کاردی، به‌لام له‌ سه‌رتاپای ناوچه‌یه‌کی جوگرافیدا په‌زاهمه‌ندی خه‌لکی وه‌رنه‌گرتوه‌))^(۵).

ده‌بی ئه‌وه‌ش بو‌ترټ، که (محهمه‌د مه‌عروف) زمانی یه‌کگرتووی به‌ به‌رزتر داناوه‌ له‌ چاو زمانی ستاندارد، به‌واتایه‌ی زمان له‌ دوا‌ی زمانی ستاندارده‌وه‌ ده‌گات

1- Ray, P. S.(1963), Language Standardization, The Hague, Mouton, 1963, P. 133.

2- ناصرقلی سارلی ۱۳۸۷ (۲۰۰۸)، زیان فارسی معیار، انتشارات هرمس، تهران، چاپ اول، ص ۳.

3- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۴۰.

4- سه‌رچاوه‌ی پټشو، ل ۴۰.

5- محهمه‌د مه‌عروف فه‌تاح(د) (۲۰۰۸)، زمانی ستانده‌رد و زمانی یه‌کگرتووی کوردی، ل ۴.

زارو زمان _____ د. نه ریمان خوشناو

به زمانی یه کگرتوو، چونکه به لای ئه و زمانی یه کگرتوو ئه و زمانه یه، که به هاوردن یان تیکه لکردنی چه ند دیالیکتیک یان به سه پاندنی زمانیکی ستاندارد له ناوچه یه کی جوگرافیدا به دهستیوهردان یان نه خشه دانان بۆ زمان دیته کایه وه^(۱).

په رویژ ناتل خانلری به مجوره پیناسه ی زمانی ستانداردی کردووه: ((زمانی ستاندارد یه کی که له شیوه زاره کانی ئه و کۆمه لگایه، که به حوکمی پیویستی بۆ هۆکاری په یوه ندی نیوان ئه و نه ته وانه ی، که به شیوه یه ک لیکچوونیان له نیوان دایه و بۆ کاروباری پۆژانه که له نیوانیاندا هاوبه شه، به کاری ده هیئن))^(۲).

له فهرهنگی دهسته واژه ی زمانناسیدا هاتووه: ((زمانی ستاندارد، شیوه یه ک له زمانه که له لایه ن کۆمه لگاوه وهرده گیریت (په سند ده کړیت) و له سه ر بنه مای خوینده واران جینگیربووه و له بنکه سیاسی و فهرهنگی به کاربهردریت، ئه و شیوه یه وه کو زمانیکی یاریده دهر و سه ره کی و زمانی نووسینی نیوان قسه پیکه رانی شیوه زاره کانی تر باوه و وه کو ئه وه وایه، که زمانی بیانی فیتری خه لکی میله تانی تر بکړیت))^(۳).

خه سرو فهرشیدورد ده لیت: ((زمانی پۆشنپیری (فهرهنگی) و ئه ده بی هاوبه شی خوینده واران، پیاوه ئایینییه کان، سیاسه تمه داران، زانایان، پۆژنامه نووسان و نووسه رانی کتیبی مه نه جی و زانستی و هونه ریه، که به کاری ده هیئن و پیی ده نووسن و مه به سستی خوینی پیی ده گه یه نن))^(۴).

^۱ - هه مان سه رچاوه، ل ۴.

^۲ - پرویز ناتل خانلری ۱۳۷۳ (۱۹۹۴): زبان شناسی و زبان فارسی، چاپ ششم، تهران، توس، ص ۸۴.

^۳ - خسرو فرشیدورد ۱۳۶۳ (۱۹۸۴)، درباره ادبیات و نقد ادبی، جلد ۲: تهران، امیر کبیر، ص ۶۱.

^۴ - خسرو فرشیدورد ۱۳۸۰ (۲۰۰۱): لغت سازی و وضع وترجمه اصطلاحات علمی و فنی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری، ص ۵۶۴.

یه حیا موده پرسی به مجوره پیناسه ی زمانی ستاندارد ده کات: ((زمانی ستاندارد شیوه یه کی پیشکه وتووی زمانیکه، که زورت له لایه ن قسه پیکه رانی خوینده واره وه، که له شوینی فرههنگی و سیاسی یهک ولات ده ژین، به کار ده هیئریت. نه و شیوه زمانه زورجار وه کو زمانی په سمی له په روه رده، میدیاکان و پوژنامه کان و... به کار ده هیئریت و، قسه پیکه رانی شیوه کومه لایه تی و جوگرافیایی جوراوجور تیده کوشن، بو نه وه ی له و زمانه نژیک بینه وه و له حاله تی جوراوجوردا به کاری بهین))^(۱).

سه لام ناوخوش ده لیت: زمانی ستاندارد زمانی ئاخوتن نییه، چونکه زمانی دایک نییه! زمانیکه له داموده زگای خویندن و فیژکردن و راگه یاندن و داموده زگای دی ده ولت هیه، زمانیکه نه ده بی بالاو ده ستوری ولات و یاساکانی و ده قی ئایینی پی دنووسریت، نه م شیوازه ی زمان له قوتا بخانه وه ریده گری یان فیژی ده بی، مروؤ له ریگه ی دایکییه وه ته و او فیژی نابی، چونکه نووسین سیما و نه دگاری نه م جوره زمانه یه و زمانی دایک زیاتر زمانی ئاخوتنه نه وه ک نووسین^(۲).

عه لی نه شرف سادقی ده لیت: ((زمانی ستاندارد به زمانیک ده زانی، که له به رانیه ر شیوه زاری ناوچه بی و کومه لایه تی باو له یهک ده ولت هیه و وسیله یه کی په یوه ندی کومه لایه تی و زانستی و نه ده بی که سانیکه، که په نگه له شوینی تر به شیوه زاری ناوچه بی تاییه تی خو یان قسه بکه ن. نه و زمانه هه میشه هه ر نه و زمانه ی خوینده وارانته و زوره ی جار له گه ل زمانی نووسین یهک شته و، هه ر نه و زمانه یه که له را دیو و ته له فزیون و پوژنامه به کار ده هیئریت و بو فیژیوونی که سانی بیانی

^۱ - یحیی مدرسی ۱۳۶۸ (۱۹۸۹)، در امدی بر جامعه شناسی زبان، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات

فرهنگی، ص ۲۳۲ - ۲۳۳.

^۲ - سه لام ناوخوش و نهریمان خوشناو (۲۰۱۰) ستانده ریوونی زمانی کوردی، ل ۹۳ - ۹۴.

سوودی لى وهرده گيريت. واته زمانى ستاندارد، زمانىكى جيگيره و خاوهنى چند بنه چه و بنه مايه كه و پرزمانى تاييه تى خوځه تى، كه له لايهن به كارهيته رانى ده بى گرنكى تاييه تى خوځى پى بدرت))^(۱).

هه روه ها على نه شريف سادقى له شويينكى تر دا ده لئيت: ((شيوه يه كه له زمان كه له سه ره وهى زار اوه كانى ناوچه يى و كومه لايه تى ولايتكدا جى گرتوه و بووه ته نامرازى په يوه ندى كومه لايه تى، زانستى و نه ده بى كه سانك، كه له وانه يه له دوخ و شوي تاييه تى خوياندا به زار اوه و ديالكتى خويان بدوين، نه م زمانه زمانى خوينده واران و له گه ل زمانى نووسيندا يه كه))^(۲).

ترادگيل ده لئيت: ((زمانى ستاندارد شيوه زمانيكه، كه له پرژنامه و چاپه مه نييه كاندا به كار ديت و له قوتابخانه كاندا پى ده خوين، هه روه ها زمانيكه خوينده واران ناخاوتنى پيځه كه ن و له ميديا كاندا به كار ده هينريت))^(۳).

په فنيق ساير ده لئيت: ((زمانى ستاندارد له ناوهر و كدا زمانى نه ده بى يه كگرتوه له فورمى كى سياسى - ياسايدا، كه له سه رده ميكي ميژووى ژيانى نه ته ودها پيكدت، له پرؤسيى به ره و پيشچون و بلاويونه وهدا، بنچينه ي هاويه شى پيكه وه هه لگردن و هاوئا هه نكي نه ته وهى داده پرؤيت و په وايى ستاندارد بوونى خوځى ده سه لميئت، سه ره نجام به ره و به ستاندارد بوون ده چيت))^(۴).

^۱ - على اشرف صادقى ۱۳۷۵ (۱۹۹۶)، زبان معيار - درباره زبان فارسي، زیر نظر نصرالله پورجوادی، تهران، مركز نشر دانشگاهي، ص ۲۹.

^۲ - على اشرف صادقى ۱۳۶۲ (۱۹۸۳)، زبان معيار، نشر دانش، ص ۱۶.

^۳ - پيتر تراديگل ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، در امدى بر زبان و جامعه، ترجمه محمد طباطبايى، مؤسسه انتشارات آگاه، چاپ اول، تهران، ص ۲۳.

^۴ - په فنيق ساير (د) (۲۰۰۸)، هه مان سه رچاوه، ل ۲۳.

گارشین ده‌لایت: ((زمانی ستاندارد شیوه‌یه‌کی چه‌سپاوه له زماندا، که له‌لایه‌ن به‌شیکی به‌رچاو له کۆمه‌له‌یه‌کی زمانیدا وه‌کو نمونه په‌سندکراوه، زمانی ستانداردیش چه‌ندین تایبه‌تمه‌ندی هه‌یه، وه‌کو: نه‌گۆری هه‌لسووړان و وردبینی و کارامه‌یی))^(۱).

یۆل ده‌لایت: ((زمانی ستاندارد شیوه‌یه‌که له زمان، که به‌ فهرمی له ولایتیکا ناسراوه و له رۆژنامه و قوتابخانه و کتیبدا پێی دهنووسریت و وانه‌ی پێ ده‌لێنه‌وه))^(۲).

میر جه‌لاله‌دین که‌زازی ده‌لایت: ((زمانی ستاندارد ئه‌و زمانه‌یه که قوتابییان و ده‌رچوانی قوتابخانه و زانکۆکان چ له‌ نووسین و چ له‌ ئاخاوتن به‌ کاری ده‌به‌ن))^(۳).
ئه‌حمده سه‌میعی ده‌لایت: ((ئهو شیوه زمانه‌یه که په‌یوه‌سته به‌ هه‌ریمی نه‌ته‌وه‌یی و گشتی ولایتیکه‌وه و له‌ نیوان هه‌موو خوینده‌وارانی ئه‌و ولاته هه‌وبه‌شه))^(۴).

په‌هه‌به‌ر مه‌حمود ده‌لایت: ((زمانی ستاندارد زمانیکه که رێساکانی کۆکراوه‌ته‌وه و نووسراوه‌ته‌وه و له‌ قوئاغه‌کانی دواتریشدا ئه‌و رێسا کۆکراو و نووسراوانه له‌لایه‌ن کۆمه‌لگه‌یه‌کی زمانیه‌وه وه‌رگیراوه و به‌کارکراوه))^(۵).

¹- Garvin, (1976) "Some comments on language planning", Georgetown University press, Washington Dc. Pp. 24.

²- جورج یۆل ۱۳۸۵ (۲۰۰۶)، بررسی زبان (ویراست سوم)، ترجمه‌ی علی بهرامی، انتشارات رهنما، چاپ اول، ص ۲۷۰.

^۳- میر جلال الدین کهزازی ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، پرفیانی پندار، روزنه، تهران، ص 237.

^۴- احمد سمیعی ۱۳۷۸ (۱۹۹۹)، نگارش و ویرایش، تهران، ص ۳۲.

^۵- په‌هه‌به‌ر مه‌حمود زاده (۲۰۱۰)، جووت ستانداردبوون بۆ زمانی پێوه، دۆخی تێپه‌رینه نه‌ک مانه‌وه، هه‌فته‌نامه‌ی فه‌رهه‌نگ، ژ (۴۳)، ئابی ۲۰۱۰، ل ۱۴.

واته پټوهر بـوونی زمان به ستر اوته وه به پړسا به نـدبوونی شیوهی به کارهینانی نه و زمانه و پړژهی پټوهر بوونی زمان، زیاتر ده به سـتیتـه وه به پـادهی گه پـانه وهی به کارهینه رانه ی نه و زمانه بـو پړسا دیار یـکـراوه کانی زمان به مه به سـتی چاره سه رکـردنی گرفت و کیشـه زمانیه کان^(۱). به و واتایه ی زمانـی پټوهر زمانیکه که له هـه نـگـاوی یه که مـدا پړسا کانی ته دوین کرابن و له هـه نـگـاوی دووهمیشدا نه و پړسایانه چه سپابن^(۲).

نه گهر سه رنج بدهینه نه و پیناسانه، ده گهینه چند دهره نه نجامیک، که یارمه تیمان ده دات بو پیناسه یه کی تازه ی زمانـی ستاندارد^(۳):

- ۱- زمانـی ستاندارد، له بنه چه دا یه کیکه له شیوه زمانیه کانی باوی نیو کومه لگه.
- ۲- گورپانکاریه که له دروستکردنی نه و شیوه زمانه پروید او.
- ۳- زوربه ی کومه لگای زمانـی نه و زمانه به سه رچاوه داده نین و په سندی ده که ن.
- ۴- زوربه ی کومه لگای زمانـی نه و زمانه له هـه نـدی کات و سات و شویندا به کاری دینن.

به شیوه یه کی تریش ده توانین پیناسه ی زمانـی ستاندارد بکهین:-

زمانـی ستاندارد یه کیکه له شیوه کانی زمانـی باو له کومه لگای زمانیدا، که به گورپانکاریه که له شیوه و چونیته ی دروستکردنی، و پوړ و به کارهینانی دروست بووه، و له لایه ن زوربه ی خه لکی کومه لگای زمانـی به سه رچاوه ی زمانـی داده نریت و له نووسین و گوتندا به کار دیت.

^۱- هه مان سه رچاوه، ل ۱۴.

^۲- هه مان سه رچاوه، ل ۱۵.

^۳- ناصر قلی سارلی، هه مان سه رچاوه، ص ۴۲.

بەللام لە پوانگەى گونجاندەنەو، زمانى ستاندارد زمانىكە كە كەمترین جۆراوجۆرى لە پوخسارىدا و نۆرتىرین جۆراوجۆرى لە پۆلىدا ھەيە، واتا نۆرتىرین پەيوەندى دروست بکات و بتوانىت لە جىگەى شيوەکانى ترى زمان بەکاربىت.

لە ھەندى ولاتدا سىياسەتى زمانى ئەوان لەسەر بنەماى زيادبوون و بلابوونەوھى زمانىيە، پەنگە دوو زمان يان چەند زمانىك لەگەل يەكتر ببە پەسى، بۆ نموونە لە كەنەدا زمانى ئىنگلىزى و فەپەنسى ھەردووك بەيەكەو پەسىمىن و ھەردوو زمانەكە لەسەرتاسەرى ولات بەكاردىن. لە ھەمان كاتىشدا پەنگە زمانىك تەنھا لە ناوچەيەكى تايبەت پەسىمى بىت، بۆ نموونە زمانى (رۆمانشى) تەنيا لە ويلايەتى گىرسۆنى سویدی زمانى پەسىمىيە^(۱).

۲-۳: سىفەتى جۆرەکانى زمان

(ستىوارت) و (ھایمز) پىشنىيازى (ھەشت) سىفەت دەكەن بۆ (جۆرەکانى زمان)، كە بەھۆیانەو زمانەكان لەيەكتر جیادەكرىنەو، كە بەمشىوەيەى خوارەوھن^(۲):

۱- ستانداردكردن: بەلای ستىوارتەو تەنيا تۆماركردن بەس نىيە، بەلكو دەبىت پەزەمەندى كۆمەلگاش لەسەر ئەو زمانە ھەبىت ھەتا پىى بگوتىت زمانى ستاندارد، بەلای ئەوھو پەرسەى ستانداردكردن، سىمايەكە بەسەر ئەوانى تردا دەسەپىنرىت، زياتر لەوھى مۆركىكى خۆرسك بىت لە خودى زمانەكە، بۆيە پەرسەى ستانداردكردن لە ھەموو كاتىكدا دەكرىت پەوبەت.

^۱ - ناصر قلى سارلى، ھەمان سەرچاوە، ص ۴۵.

^۲ - Ali Mahmood jukil (2004), The process of standardization with reference to Englishand Kurdish languages. P.H.D., University of Salahadin, Erbel, p. 8 – 9.

۲- زیندوویه تی: ئەمە سیفەتیکە بە ھۆیەو ھەژمەکانی زمانی پێ لیک ھاوێر بکریت، بەتایبەتی زمانی یەکەم و دووەم، ئەم سیفەتە زیاتر لەسەر ئەو بنەمایە، ئایا کۆمەلگایەکی ئاھاوتنی زیندوو قسەکاری زگماکی ھەیە، یان نا؟ ھەر زمانیک زیندوویەتی خۆی لە دەست دەدات، کاتی کۆمەلگای ئاھاوتن قسەکاری نامی.

۳- مێژوویەتی: ئەمە سیفەتیکە بە ھۆیەو ھەژمەکانی زمان بۆ زمانی یەکەم و دووەم دابەش بکریت، بە تایبەتی لە بارودۆخی زمانی پېجن (Pidgin Language)، کە لە بنەپەندا بە واتایەکی بە زمانی دروستکراو دادەنرێت، بەلام دەتوانیت گەشە بستی، ھەر کاتی کۆمەلگای ئاھاوتنی بۆ پەیدا بوو، بە تایبەتی بۆ ئەوانە کە زمانی یەکەمیان نییە، بە لێک ئەرکی زمان لیک تیگەشتن (Lingua Franca) دەبینێت.

۴- ھاوتوخمیەتی: بە لای ستیوارتەو ئایا پێژمانە بنەپەتیەکی و وشەسازیەکی زمانە کە لە ھەمان قوناغەکانی پێشتری خۆی ھەڵبژێواوە، یان نا، بۆیەش دەبینین زۆربەی زمانەکانی جیھان خاوەنی ھاوتوخمیەتین، چونکە بنەماکەیان قوناغەکانی زمانی پێش خۆیان، بەلام ھەندیک لە زمان ھاوتوخمیەتیان نییە.

لە ساڵی ۱۹۶۸، ھەندیک کێشە و گێڕگرت دەربارەی جۆراوجۆری زمانەکان پوویدا، بە تایبەتی کە دەتوانرا "گۆشەر" و (دیالیکت) لیک جیا بکریتەو، بۆیە ستیوارت سیفەتی (ھاوتوخمیەتی) بە لایە نا و سیفەتیکە نوێی بە ناوی (ئۆتۆنۆمی) داپشت.

۵- ئۆتۆنۆمی: ئەم سیفەتە زیاتر پێوەندی بەو ھەوێیە ئایا ئەوانە کە زمانە کە بەکار دەھێنن پێی پازین، یان نا؟ لەوێ کە زمانیک جیاوازی و جیاوازی لەگەڵ زمان و شیوە ئاھاوتنەکانیدا ھەیە، ھێچ کێشەیک لەسەر (ئۆتۆنۆمی) دوو زمان، یان دوو دیالیکت پوونادات، کە جیاوازییەکی دیار و بەرچاویان لە نێواندا ھەبێت، بەلام کێشە پوونادات، کاتی لیکچوونیک بەرچاویان لە نێوان زمانی ستاندارد و دیالیکتی

هەريئيمي، يان كۆمەلايەتيدا ھەيئەت، بە تايبەتە لەلايەن ئەوانەى ئۆتۆنۆمىيان بۆ گۆشەرەكە دەيئەت.

چەندىن كۆشە لە بارەى سيفەتەكانى ستىوارت پرويداوه، بە تايبەتە لەسەر سيفەتەى (ئۆتۆنۆمى)، كە بەلاى نيتشەوھ ستانداردكردنە، واتە بوونى تۆماركردن، بەھوى نەبوونى پەزامەندىيە لەلايەن ئەوانەى بەكارى دەھيئەن، ھەر لەبەر ئەمە (ھايمن) سى سيفەتەى نوێى زيادكرد و بە سيفەتەى (مىژوويەتەى) شدا چۆوھ.

لەم پىداچوونەوھەيدا (ھايمن) پشتى بە بۆچوونەكانى (فیشمان) بەستووه، لەوھى كە ئايا كۆمەلگا پەيوەستە، يان نا بەوھى مىژوويەك بۆ زمانەكە بدۆزىتەوھ، بە بۆچوونى ئەو لە پابردوودا بار و باپىران ھەوليان داوھ ئەفسانە بخولقێنن، تا بنەچەكە و گەشەسەندن و مىژووى زمانە ستاندارەكە ديارى بكەن.

٦- **تیکەلى:** ئەم زاراوھەيە ئەوھ دەگرێتەوھ كە ئايا زمانەكە لە بنەپەتدا يەكە و پۆنانى خوازاوای وای تىدايە، يان نا، كە لە دەرەوھى سەرچاوەكانى خۆى بىئەت، بە مانای ئەوھى ئايا زمانەكە وشە و زاراوھ و پۆنانى بىگانەى تىكەل بووھ، يان نا، بەلام لە پاستيدا ھىچ زمانىك نىيە، كە بە تەواوى پەتەى بىئەت، چونكە زۆربەى زمانەكان لە گەشەسەندندا كەم، يان زۆر ئارەزوومەندى خواستنى يەكە و زاراوھ دەبن، كە لە زمانەكانى تردەيخوازن.

٧- **كەمبوونەوھ و لەنيوچوون:** ئەم سيفەتە ئەمە دەگرێتەوھ، ئايا زمانەكە كەمترین توخمەكانى دەنگسازى و پۆنانە پىوھەندىدارەكان و كەمترین وشە و زاراوھ بەكاردەھيئەت، يان لەوھى كە پەيوەستە بە شىوھى ئاخاوتنى زمانەكە، واتە دەنگەكان و پۆنانەكان تووشى سوانەوھ و كەمبوونەوھ بوونە، يان نا، ھەرۆھەا وشە و زاراوھەكانى كەمبوونەتەوھ لەوھى زمانەكە لە بنەپەتدا ھەيەتە.

۸- ديفاكټورۍ نمونو نه كان: ئه م سيفه ته ئه وه ده گريټه وه، كه نمونه به كارها توهووه كان له زمانه كه هه رچه نده تو ماريش نه كرابين، به لام كو مه لگاي ئاخاوتن پي پي پازين. ئه م سيفه تانه ي سهر وه كه به سيفه تي نمونه يي داده نرين، بو ئه وه ي پونا نه كان ي زمان و شيوه كان ي ناوه وه ليك هاو ير بكن، به لام پيو هره كو زمانه وان ييه كان كاري گه ري بيان له سهر ئه ركه كان و پيو هره كان ي كو مه لايه تي دا هه يه.

۳-۲: لايه نه كان ي ستاندارد كردن

له بهر نه بووني پينا سه يه كي پوون و ديار ي ستاندارد، ئه وا پيشنيازي ئه وه ده كرى كه تي گه يشتن له ستاندارد كردن به م تي بينيانه ي خوا ره وه پا فه بكرى و شيبه كري ته وه^(۱).

۱- بووني ياسا ري كخراو و پولي نكرا وه كان ي زمان يك مه رج يكي پيو يسته، به لام مه رج يكي قايله ر نيه، بو ئه وه ي به زمان يك بلين ستاندارد، ئه وا دوو مه رج پيو يستن: به كار هينان و په سندر كن^(۲).

۲- به رزيوونه وه ي پله ي ديا ليكتي ك بو زمان به شيوه يه كي گشت گير په يوه سته به به ره و پيشچووني نووسين و سه ره لداني ئامانجى نه ته وه ي، پرپوسه كه هه لباردن و ري كخستن و پولي نكر دني ريسا زمانه وان ييه كان له خو ده گري^(۳).

۳- پرپوسه ي ستاندارد كردن بري تيه له وه ي، كه زمانه كان ئه نجامي ده ستيوه رداني پاسته وخو و ده سه نه ستن له لايه ن كو مه لگا وه، ئه م ده ستيوه ردانه كه پي ده و تري

1- Ali Mahmood Jukil, p. 6 – 7.

2- Bell, R. (1976), Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems, London, Bats ford, p. 148.

3- Haugen, Ener. (1972), Great Britain, Hazell watson viney Ltd, p. 97.

(ستانداردکردن)، زمانیکې ستاندارد بهرهم دینئ، که له پيشدا تهنه دیا لیکتیک بوون^(۱).

۴- ستانداردکردن خودی خوی چهند ئه رکیک ئه نجام ددهات، قسه که ره کانی زمانیکې دیاریکراو له ناو کومه لگایه کی گه وره تر یه کده خات، له هه مان کاتدا جیابوونه وهی کومه لگایه کی لیده که ویتته وه، ئه ویش له ئه نجامی یه کگرتنی کومه لگا کانی تره وه ده بیت^(۲).

۵- پرۆسه ی ستانداردکردن هیانه کایه ی شتیک نییه له درئی دیالیکتیکې دیاریکراوه وه، به لکو شیوه یه کی ئاخاوتنه و وهک پیگه یه کی هاوبه ش په فتار ده کات و هه موو توخمه هاوبه شه کانی گشت دیالیکته کان له خو ده گری و توخمی تاییه ت به دیالیکتیک به لاوه ده نی^(۳).

۶- ستانداردکردن په یوه نډیه کی تاییه ته که کومه لگا و زمان به یه که وه ده به سیتته وه، ده کری شیوه زاریک به زمانیکې ستاندارد له قه له م بدرئ، کاتیک له توانیدا بیت وهک هوکاریکی گه یاندنی هاوبه ش له کومه لگادا خزمه ت بکات. ئه مه ش به و پیگایه ئه نجام ده درئ کاتیک ئه م شیوه زاره به راگه یاندنی جه ماوه ریدا گوژه ر ده کات و له سیستمی په رسمه ی په روه رده ییه وه کاری پییکری^(۴).

۷- ستانداردکردن ئه و پرۆسه یه یه که تیایدا هه ر زمانیک یان دیالیکتیکې بازاری، ده کری ستاندارد بکری و به شیوه یه کی فراوان له لایه ن قسه که ره کانیه وه په سند

¹ -Hudson (1980), p. 32.

² - Wardhavgh (1986), p. 31.

³ - Janson, T. and Joseph Tsonope (1991), Birth of a National Language, England, Athenaeum Press, p. 106.

⁴ - Bussmann, H, (1996), Routledge Dicrionary of Language and Linguistics, London and New York , p. 45.

بکړی، نه ویش به هوی به بهردا کړدنې بهرگیکې په سمې و پړسا نه گوره کانی ده بیت^(۱).

۳- ۴: ناسته کانی زمانې ستاندارد

کلوس، پینچ ناستې بۆ زمانې ستاندارد داناوه، که هر پینچ ناسته که ش، یه کومه له پیکدینن^(۲):

۱- زمانې ستانداردې پوخت: هه موو زانسته نوییه کانی ناستې زانکو، ده کړیت به هاوکاریې زمانې ستاندارد فیری خه لک بکړین، نه ناسته به بچوونی کلوس، بالاترین ناستې ستاندارده. هه روه کو ناشکرایه به لگه ی کراوه یی ناستې نه م جوړه زمانې ستاندارده، به کارهینانی له ناسته بهرز و زانکوییه کاندایه. به و پییه کلوس له پوړینکړدنې ناسته کاند، بایه خیکې تاییه تی به پوړی زمانې ستاندارد وه کو زمانې زانست ده دات، که زمانې ستاندارد زمانې په سمې ولاته^(۳).

۲- زمانې ستاندارد له گروپ (نه ته وه) یه کی که مدا: به ربلاوییه کانی زمانیکې ستانداردې ناوا، سه رده میک گونجاو بوون، به لام نیستا کومه له ی زمانیی نه و جوړه زمانانه نه وه نده بچو وکه، که هه رگیز ناتوانریت قه له مپه وی فره وانی شارستانیه تی نوی، به هوی نه وانه وه بناسریت. واته نه گهرچی له م قوناغه دا زمانې ستاندارد له میژه

¹- Hangen, Ener, (1994), Standardization, the Encyclopedia. Of language and Linguistics Vol, Great Britain, p. 40.

²- ناصر قلی سارلی ۱۳۸۷ (۲۰۰۸)، ل ۹۰ - ۹۱.

³- غازي علي خورشيد (۲۰۰۶)، پیژوهی ستاندارد کړدنې زمانې کوردی، گ. نه کادیمی، ژ (۴)، کپړی زانیاری کوردستان، ل ۲۲۷.

ههيه، به لّام وتاری هاو به ش زور كه مه و ناتوانی نوريه ی بواره كانی ژيان بگريته وه.^(۱)

۳- زمانی ستانداردی لاو: ئەو جۆره زمانه ستاندارده به هاوکاری فەرهنهنگه كانی زمان و كتيبه كانی پيژمان و ئامرازه كانی له و بابته، تازه نووسراوه و جيگيركراوه. ئەم زمانه بۆ فيركردنی قوناغی سه ره تايی گونجاوه و به كارد هينريّت، به لّام ئیستا بۆ ئاسته كانی زانكۆ و خویندنی بالا، توانا و لیوه شاوه یی پيويستی نییه، واته به كار ناهينريّت.

۴- زمانی به ستاندارد نه بووی خاوه ن ئەلفوبی: ئەم جۆره زمانه هاتوته بواری نووسین، به لّام جارێ نه بوته زمانی ستاندارد، زمانیکي وا كتيبيگه لی پيژمان و فەرهنهنگي زمانيشی ههيه. ئەم جۆره زمانه له ماوه يه كي كورتدا یان ته نانه ت له ماوه يه كي مامناوه نديشدا دووره بتوانیّت لیوه شاوه یی و توانای ئەوه پهيدا بكات، كه وهكو زمانی ستاندهری پوخت، ببيته ئامرازی فيركردنی تهواوی زانسته كانی زانكۆ.

۵- زمانی پيش نووسینی هونه ریی: ئەو زمانه یان هه رگيز هيجی پي نه نووسراوه، یان به ده گمه ن شتی پي نه نووسراوه، واته زمانیک كه هيشتا پرۆسه ی په ره سه ندنی زمانی ستانداردی به خۆوه نه دیوه.^(۲)

¹ - هه مان سه رچاوه، ل ۲۳۷.

^۲ - هه مان سه رچاوه، ل ۲۳۷.

۵-۳: شیوه‌کافی زمانی ستاندارد

زمانی ستاندارد بۆ ئەو هی بتوانی پۆل و ئەركه‌كانی خۆی به دروستی و ته‌واوی ئەنجام بدات، ده‌بی‌ت شیوه‌ی تایبته‌ به‌ خۆوه‌ی هه‌بی. خاوه‌نداریه‌تی پێكخستنی شیوه‌ و جۆراوجۆره‌كانی زمانی ستاندارد هه‌لومه‌رج و زه‌مینه‌ی به‌كاره‌ینانیه‌تی، هه‌لومه‌رج و تایبته‌مه‌ندی زمانی هه‌یه‌ و جیاوازییه‌كانی ئەو جۆره‌ شیوازانه‌ له‌وه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرن، كه‌ شیوه‌كانی بۆ ستاندارد هه‌لده‌بژێردرین، به‌گشتی بنه‌ما و پێسای نووسینیان هه‌یه‌ و جۆریك گوتاری ده‌ده‌ن.

له‌ زۆر كۆمه‌لگادا، هه‌ول ده‌دری زمانی ستاندارد له‌ هه‌موو شوێنێك به‌كار به‌ری^(۱)، له‌به‌رانه‌ردا له‌ هه‌ندی كۆمه‌لگای دیکه‌دا، به‌كاربه‌ری ئەو زمانانه‌ به‌ ده‌سه‌لاتی تایبته‌تی به‌ستۆته‌وه‌، به‌و جۆره‌ كه‌م تا زۆر له‌ زۆربه‌ی كۆمه‌لگاكندا زمانی ستاندارد له‌ چوار شیوه‌ پێكدی‌ت: شیوه‌ی زانستی یان زمانی زانستی، شیوه‌ی راگه‌یاندن (رادیو، ته‌له‌فزیۆن، چاپه‌مه‌نی غه‌یره‌ پیشه‌یی)، شیوه‌ی کارگیری و شیوه‌ی ئەده‌بی^(۲).

۱- شیوه‌ی زانستی

زمانی زانستی له‌ زمانی ئاخاوتن جیا به‌ زیاتر پێویستی زۆری به‌ زاراوه‌ زانستییه‌كان و زمانه‌وانیه‌كانه‌، وه‌ك ناوه‌ندیکی فێركردن له‌ سیستمی قوتابخانه‌ فهرمیه‌یه‌كان و زانكۆكاندا به‌كاردی‌ت، هه‌ر زمانیکیش له‌ ئاستی خوێندنی بالادا به‌كاربه‌یت، گه‌شه‌سەندن و پێشكه‌وتنی به‌خۆیه‌وه‌ ده‌بینی‌ت، به‌لام ئەگه‌ر ته‌نیا له‌

^۱ - ناصرقلی سارلی، ل ۱۳۹.

^۲ - هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ۱۴۰.

قوناغه کانی سه ره تایی به کار بیت، ئه وه به زمانیکې پاشکه وتوو داده نریت و به ره و پیش ناچیت^(۱).

له بارودوخی زمانیک که ده بی بۆ بابهت و به ره و پیش بردنی زانست به کار بیت، له زوربه ی کومه لگادا دوو ریگای دژ به یه که هن: هه ندیک پنیان. وایه زمانیک که له زانست به کار دیت، ده بی یه کی که له زمانه پیشه ننگه کان بی، تا بیرمندان و قوتابیان بتوانن له ریگه ی ئه و زمانه جیهانییه وه به ئاسانی به ئه نجامیک بگن، که تی کرای فیه یله سوفان به ده ستیان هیناوه^(۲)، به راورد به پاپورتی (پای) (۱۹۶۸) له ولاتانی باکووری ئه وروپا ئه و ریگا چاره سه ره له وانی دیکه له پیشتره. بۆنمونه دوا ی ماوه یه که که زوریک له به ره می به رچاو به زمانه کانی هۆله ندی و دانیما رکی بلاوکرانه وه، ئه مپوکه ئه گری که متر به رچاو ده که ون که فیه یله سوفانی هۆله ندی و دانیما رکی، به ره می زانستی پله یه کیان بۆ یه که مین جار به زمانی زگماکی خویان بلاوکه نه وه^(۳). ریگا چاره یه کی دیکه ئه وه یه که زمانی ولات واپه روه رده بکریت و به ره و پیش ببریت، که بتوانی به ناو نیشانی زمانی زانست ده ور و پۆلی ببینی، مه به ست له شیوه ی زانستی زمانی ستاندارد، شیوه یه که له هه مان زمانی نه ته وه یی که له کایه جوړاوجوره کانی زانستیدا به کار ده بریت^(۴).

^۱ - علی مه محمود جوکل (د) (۲۰۱۱)، چه مکه کانی به ستاندارد کردنی زمانی کوردی، گ. پامان، ژ (۱۷۱)، ۲۰۱۱/۸/۵.

^۲ - ناصر قلی سارلی، ل ۱۴۰.

^۳ - Ray, P. S (1968), Language Standardization, Readings in the Sociology of Language, Ed by J. A. fishman, The Hague, Mouton, pp 754 - 765.

^۴ - ناصر قلی سارلی، ص ۱۴۰ - ۱۴۱.

مه به ست له زمانې زانست، نه و شپوه به کاره پنهانې زمانه که له زانستدا به کارده هیترې، به لام لق و پوی جیا جیا هی هیه و هریه که له لقه کان په یوه سته به زار او ه ناسی و پړساکانی زمانې تاییه تی خوی^(۱). له گه ل نه و شدا بڼ زمانه وانیښ ده توانرې هه ندیک (شپوهی لوه کی) له بهر چاویگریټ. هر په کی که له و شپوه لوه کیانه ده سته واژه ی تاییه ت به خویان هیه، هه ندیک ده سته واژه ی گشتیش له و شپوه لوه کیانه مانای تاییه تیان له گه ل شپوه کان دیکه ی زماندا هیه، جیاوازی شپوه کان، ته نیا به ده سته واژه کان په یوه ند نییه، به لگو هر پړچکه یه کی زانستی کلتوری زمانې تاییه تی خوی هیه و شپوازیکی دهرخستنی بابته و زانست له وانه دا جیاوازه. هاوئا هه نگی و په کپارچه یی سه رمه شقی شپوه لوه کییه کانیش پله ی جوراو جوریان هیه، به شپوه یه کی گشتی شپوه لوه کییه کان په یوه ست به زانستی مرویی په کپارچه یی و هاوئا هه نگی که متریان هیه و وردبینی ده سته واژه له وانه دا که متره، له کاتیکدا زانستی سروشتی و بڼه مای په کپارچه یی و هاوئا هه نگی زیاتر له خو ده گرن و تاراده یه که وردبینی واژه و ده سته واژه کانې نه وانه له زانستی مرویی زیاتره^(۲).

شپوهی زانستی یان زمانې زانستی، وردترین به کار به ری زمانې ستانداره له کومه لگای زماندا، بچو وکترین لادان له ستاندارد ده بیته هو ی په خنه ی فیه یله سوفان و پاریزه رانی زمان، نابې پیمان وای که زمانې زانستی ته نیا به کتیب و وتارگه لی زانستی و هه ندیک له کوړې زانستی به ستر او هته، به لگو کتیب ه مهنه جییه کان به

^۱ - علی محمد شناسی ۱۳۷۲ (۱۹۹۳)، در جستجوی زبان علم، مجموعه مقالات سمینار زبان فارسی و زبان علم، زیر نظر علی کافی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ص ۱۳ - ۱۴.

^۲ - ناصر قلی سارلی، ص ۱۴۱.

تاييەت كىتئىيى فېربوونى زانست، دەتوانىڭ بەشىۋەي كۆمەلى زانست لە قەلەم
بدرى^(۱).

لە ھەندىك ولاتاندا تەنانەت لەو ولاتانەي كە لەپووى زانستىيە ۋە پېشكە ۋەتوون
و زمانى پېشەنگيان ھەيە، دەشى بەشە زانستىيە تاييەتەكان، يەككە لە زمانە
بېگانەكان بەناونىشانى زمانى زانستى پۆلى خۆي بگيرى، بۇ نمونە تا جەنگى
جىھانى دووھم زۆر لە كىتئە پېرۇگراممىيەكانى بەشى كىميا لە زانكۆكانى ولاتە
يەكگرتوۋەكانى ئەمەريكا بە زمانى ئەلمانى بوون، لە توۋزەرانى بەشى كىميا
چاۋەپوان دەكرا توانايى بەرەۋپېش بىردى توۋزىنەۋەي زانستى خۆيان بە زمانى
ئەلمانى بېت^(۲). ئەگەر زمانى ستاندارد بتوانى بە باشى بەناونىشانى زمانى زانستى
پۆلى خۆي بېينى، پلەي پىوانەيى بالاي ئەو دەكرى قبول بكرى.

لەپووى ستانداردە ۋە (كلۆس) و تارادەيەك (فېرگسۆن) لە ديارىكردىنى پلەي
ستانداردى زمان، توانىنى بە ناونىشانى زمانى زانستى مايەي فېربوونى
(پەرەردە) كىردى زانست و شىۋەكان تا رادەي خويندەۋارى زانكۆيى و خويندىنى
بالايە^(۳).

زمانى زانستى پەيوەندى پاستەۋخۆي بە پېشكەۋتنى زانستە ۋە ھەيە. لە ولاتە
پېشكەۋتوۋەكاندا زانست و تەكنەلۇژيا، تارادەيەك پۆلىكى باشيان بۇ پېشكەۋتنى
توانايى زمانى زانستى ھەيە و بەدەستى ئەوان دەستەۋاژە و واژە دروست بوون، كە
لەگەل ھىنانى كالاي زانست و تەكنەلۇژيادا دىتە ولاتە پېشكەۋتوۋەكان، لەگەل
ئەۋەشدا تا ئىستا لەزۆر ولاتدا، زمانى زانست ئىنگلىزى و فەرەنسى بوۋە، بەلام

^۱- ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۴۲.

^۲- سەرچاۋەي پېشۋو، ل ۱۴۲.

^۳- ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۴۳.

چالاكى پټكخراوېي به رنامه بۇ دارپژراو له و لاتانده دا له نارادايه تا زمانى خومالى پۇل بېښي، له زور و لاتاندا وا ليك ده دريټه وه، كه نه گهر زمانى خومالى به ناو نيشانى زمانى زانست پۇل بېښي، نه وا نه و لاته و لاتيكى دواكه و توه و به پيش نه كه و توه له قه له م ده دريټ، به هه رحال، پله به ندى ناخاوتنى زمان، به تاييه ت پله به ندى دراو تواناي به ناو نيشانى زمانى زانست، به وجوړه ي فرگسؤن پيشنيارى ده كات، به يه كيك له هو كاره كانى زمانى پيشكه وتنى نه ته وه يي له قه له م ده دريټ^(۱).

۲- شپوه ي راگه يانندن

شپوه ي راگه يانندنى ستاندارد، زمانيكه كه له راډيو و ته له فزيون و پوژنامه و چاپه مه نى و دواتر له ئينته رنيټدا به كار ده بريټ، نه و شپوه ناخاوتنه، به زور به لگه وه له به كار هينه بالاكانى ستاندارد ناژميردريټ، ده بريښي نه و شپوه زمانه، خه لكى ناسايين. به هه مان هو وه پله به ندى په روه رده يي و سه رنجدانى به شپوه ي زانستى به هيچ شپوه يه كه به راورد ناكريټ^(۲). نه و شپوه ستاندارد تاراده يه كه له ده سته واژه ي ورد و هونه ريبى خالييه و وشه و ده بريښي به كارها توى تيدايه و له گو تار نزيك تره. له راگه يانندنه كانى نه مړودا خيرايى له بوارى هوال و زانيارى تازه بۇ به كار هينه رانيه تي، به هه مان هو وه هه له و غه له ت له سه رمه شقى زمانى راگه يانندنه راڼگا ده كاته وه، بويه به هه مان هو وه راگه يانندنه كان به سه رچاوه ي هه له ي زمانى ده زانن.

^۱- Ferguson C. A. (1996) , Diglossia, Repr in Sociolinguistic Perspectives, Ed by Thom Heubner, Oxford, Oxford University Press, PP. 267 – 271.

^۲- على اشرف صادقى، زبان معيار، درباره زبان فارسى، ص ۲۹ – ۳۰.

له راگه ياندندا زمان د خړيټه ټوړكه وه، يو ټوړه وى ټامانچ و سياسه ټى راگه ياندن جيبه جيبكړيټ، بويه پيويسى به پوټانى تاييهت و هلبژاردنى وشه و زاراوه ى كاريگر دهبيټ، بيگومان زمانه كېش به پيى مېهست و هلويسټ دهگورپيټ، بگره هر له دووباره نه كړنه وه و وشه گورپيى پيكهاته و نهرمه هه وال و ټابوورى كړن له وشه و زاراوه و به كارهيټنانى دهسته واژه ى تاييهت... ټاد، ټامانه هه مووى له خانه ى زمانى راگه ياندندا دهبيټ^(۱).

شيوه ى راگه ياندن چوند جوړى ههيه، شيوه ى زمانى راډيو و تهله فزيون، له گه ل شيوه ى زمانى پوژنامه كاندا جياوازه، زور له به كارهيټنه ره كانى زمانى راډيو و تهله فزيون گوتارى نووسراون، واته بيژه ره كان و به رپوه به ران بابته ى جياواز له پرووى نووسراوه وه يو گوښگران دهخويننه وه، به شيك له گوتاره كانى راډيو و تهله فزيون له راستيدا نووسراون، له و گوتارانه دا پله ى ستاندارد له خوارتره، يان به شيك له گوتاره كانى راډيو و تهله فزيون وهكو به شى هه وال ټاراده يهك له پله ى ستاندارد په سندن دهكړين^(۲).

گوتاره كانى راډيو و تهله فزيون هه نديك له تاييه تمه ندى نووسين و هه نديكيش له تاييه تمه ندى گوتاريان پيوهيه، هه ندى نووسه رانى راډيو و تهله فزيون جياوازي بابته ټيك كه دهنووسن له گه ل نووسين و گوتار له بير دهكېن، به هه مان هووه هه ندى جار دهبينري كه له به شى هه والدا پسته گه ليك به ټامرازى ټالوز و دريژ وهكو نووسين به كارده هيټري.

شيوه ى زمانى پوژنامه كان له سهر يهك ټاراده يهك سهرمه شقى زمانى په روه رده نيه و به و هوپه وه له به كارهيټنه كانى ستانداردى بالا ناژميږدى. له سه رووى

^۱ - عالى مه حمود جوكل (د) (۲۰۱۱)، ل ۱۲۰.

^۲ - ناصر قلى سارلى، ل ۱۴۳.

واژه‌كانه‌وه ئەو شیوه زمانه له وردی و پەورەردەبیه‌وه دووره، بنچینه دەستورییه‌كانی ناو ستاندارد كەم و زۆر له شیوهی زمانی پۆژنامه‌دا دەبینرێ، ھۆکاری ئەو یەك ھەڵپە پۆژنامه‌كانه له نووسیندا و خستنه‌پووی بابەت و زانیاری و ئەویتریان پادە ی نزمی خویندەواری و پادە ی زانیاری نووسەرانه^(١).

شیوهی ڕاگە یاندنی ستاندارد، یان دەرخیستنی سەرەشقە‌كانی زمان له كەم و كۆپیه جیاوازه‌كانی چاپ، بینین و بیستن بەرەبەرە ھۆگری زیاتر پەیدا دەكات له‌گەڵ سەرھەڵدانی ڕاگە یەنەری تازەدا ھەك ئەنتەرنێت و سەرنجدان بە زمانی میدیایی و گرنگیدان بە نزیکبوونە‌وه لێ دەگاتە ئاستیکی بالاتری ستاندارد و گرنگی بە دەست دەھێنێ^(٢).

٣- شیوهی کارگێڕی

مەبەست له شیوهی کارگێڕی بەکاربەری زمانی باوه له بەپۆه‌بردنی دە‌وڵەتدا، بابەتی یاسا و ڕێسا دانپێدانراوی دامەزرێوه دە‌وڵەتییه‌كان دە‌توانرێ بە بەشێك له شیوهی کارگێڕی له‌قەڵەم بدرێ، له بەشی بابەتی یاسایی بە‌تایبەتی له‌بەرچا‌و‌گرتنی پوون و پۆشنی گرنگییه‌کی فراوانی ھەیه، پەروەردە‌کردن و سەرنجدانی واتای وشە پە‌یوہ‌ستە بەو شیوه زمانه. له بەشێك له‌و وڵاتە‌دا پوون نە‌بوونی وشە و دە‌ستە‌واژه دە‌بێتە ھۆی فرە‌واتایی له بابەتی یاساییدا، كە ئەمەش كێشە ی سیاسی و كۆمە‌لایەتی فراوان پەیدا دە‌كات. بۆیە بۆ خۆ لادان له‌و جۆره كێشانه پێ‌ویستی بە خاوە‌نداریه‌تی ستانداردی گرنگ ھەیه، نامە کارگێڕیه‌كان به بەشێك له شیوهی کارگێڕی ستاندارد حیساب دە‌کری‌ن.

^١ - سەرچاوهی پێشوو، ل ١٤٤.

^٢ - ھەمان سەرچاوه، ل ١٤٤.

ئەو نامانە تاراپدەیک بڼەمای تایبەتییان هەیه و بەشیوەیه‌کی وێژەیی دەتەخشیڤن، سادەیی و پوونی یەکنیک لەو تایبەتمەندییانە نامەیی ئیدارییه، که کورت و پوخت دەنوسریت^(۱). بەخشنامەکان و دەستووری کاری دەولەتیش لەو بەراوردە شیوە کارگێڕییانەیه، چاوه‌پوانی ئەوان لە بەخشنامە و دەستووری کاردا سادە و پوون و کورت و پوخت بن، چونکه لەو بەکاربەرە زمانیانەدا وردبینی وشە و بڼەمای پوون و سادە زۆر گرنگن^(۲).

٤. شیوەی ئەدەبی

شیوەی ئەدەبی ستاندارد، شیعەر و پەخشان دەگرێتەو. زمانی شیعەر لەگەڵ زمانی ستاندارد بەو دەربڕینە وردەیی، که ئیمە لەو نووسینەدا مەبەستمانە جیاوازییه‌کی زۆری لەپوانگەیی پەوانبێژییه‌وه هەیه، دارشتنی سروشتی دانانی پرستە لە شیعردا تێکدەدات.

شیوە پرستە‌سازییەکان دیارە لەگەڵ شیوە‌کانی ستاندارد جیاوازن، مانای وشە و پرستە لە شیوەدا هەندێ جار شاراوێه، پەرمزی هونەریی ئیستا ئەگەر مانای وشە و پرستەیی ستاندارد پوون و پەوان بن، لەگەڵ نووسینی ستاندارد جیاوازه، شیعەر بۆ بەرجەستە‌بوونی لە وێنەیی خەیاڵی و دەربڕینە ئەدەبییه‌کان کە‌لک وەرده‌گرێ، بە‌لام بوونی ئەو پیکهاته‌یه لە زمانی ستاندارد بە‌هۆی نە‌بوونی پە‌یوه‌ندی بە‌خەوش دە‌ژمێردری^(۳).

^۱ - هەمان سەرچاوه، ل ۱۴۵.

^۲ - هەمان سەرچاوه، ل ۱۴۵.

^۳ - ناصر قلی سارلی، ل ۱۴۶.

سهره پای تهو هه موو جياوازيبانه له نيوان زمانى شيعر و زمانى ستاندارد، زوربهى زمانه وانان به شيوهى زمانى ناخاوتنى له قه له م ددهن، واژهى به شيك له شيعر له زمانى به شيك له زمانى ستاندارد ودره گرئ، شاعير په ننگه هه ندى جار توخمي زاره كى يان وشه گه لى كون به كاربينى. كه لك ودرگرتن له بنه ماكانى شيوازي كون له شيعردا په وايه و به شيويه كى گشتى زمانى شيعر هينده جياوازي له گه ل زمانى ستاندارد هه يه، كه ده بى تهو يان به شيوهى زمانى جودا بژميږديت^(۱).

زمانى شيعرى به سهرچاوهى زمانى ستاندارد له قه له م ددرت، زور له وشه كان، پيكهاته و دربرپينيان ئيستا له زمانى ستانداردا شاعيران دروستيان كردوه، تهو سهرمه شقانه بهر بهر له قالبى خويان هاتوونه ته ناو واژه كانى زمانى ستاندارد، توخمه كانى شيعر تاراده يه ك زمانى ستاندارد له جيگاي وشه و ته عيراتى عاتفى و هه ستى هه ندى شيوهى پرسته سازى شاعيران، پاشان له زمانى ستاندارد ده چنه پال پرئساي واژه و تيكه ل به ده وله مهندي زمانى ستاندارد ده بن، هه تا هه ندى بنه ماي وهكو دربرپينى شاعيران ده توانى له پيشكه وتنى بنه ماي زمانى ناخاوتندا يارمه تيده رييت^(۲).

تهوهى به ناو نيشانى شيوهى ته ده بى ستاندارد باس ده كرى، ته نيا له په خشاندا ده بينرى، هه ندى نووسراوى ته نر ئاميز كه تيايدا ريگاي گه پانه وهى ستاندارد نيبه و له ويدا سهره پای له بهرچاوگرتنى پوون و په وانى ده سته واژه كانى ستاندارد، كه لك ودرگراوه، له زوربهى چيركه كاندا كه سايه تى جياواز بوونيان هه يه، كه هه ريه كه يان

^۱ - هه مان سهرچاوه، ل ۱۴۷.

^۲ - هه مان سهرچاوه، ل ۱۴۷.

بە يەككەك لە چىنى كۆمەلەيتى يان بە يەككەك لە ناوچە جوگرافىيەكان يان يەككەك لە دەورانى مېژوو دەبەستىنەنەوه^(۱).

پېنئاسەى چىرۆك كە نووسەر تيايدا پەخشانى تاييەتى خۆى تيايدا دەنووئى، دەتوانى لە پېرەوى شىوئەى ئەدەبى ستاندارد حىساب بىرئى، لىرەدا كىشەيەكى دىكە دىتە پېش پېچكە جياوازەكانى پەخشان، زۆربەيان لە پېچكەى ھاوچەرخى ستاندارد نىزىكن، بەتاييەت لە بوارى بنەماى دەستورى لە بەشى واژەوه لە پېچكەى جياوازي ھەندى جار لادان لە ستاندارد دەبينئى، بەھەرچال پىدەچى بەشىوئەيەكى ورد لە بوارى ستانداردبوون يان نەبوونى كاريەرى زمانى ئەدەبىياتى چىرۆكى ھەبئى^(۲).

دەستەواژەكانى ئەدەبىياتى چىرۆك نووسى دەبئى لەگەل فەرھەنگى گشتى زماندا پېكبىرخىن و پلە و پىوانەى ستانداردى ئەو دەست نىشانى دەكات، ئەگەر لادانە پېچكەكانى پەخشان لە ستاندارد لە پادەيەكى ديارىكراو ھەلنەكشى، دەتوانى بە ھەندىك ئالوگور ئەوانە لە بابەتى ستانداردى ئەدەبىدا جئ بىرئىتەوه، بەو شىوئەيە زۆربەى پەخشانەكانى چىرۆك لە راستىدا بەشىوئەى ئەدەبى ئاخاوتن حىساب دەكرى، ئەدەبىياتى چىرۆكنووسى ھەرگىز پەراوئىش يەككەك لەو بابەتانەيە كە بەستاندارد ھەژمار دەكرىن، لەو شىوئە چىرۆكانەشدا، بەشى پېنئاسەى چىرۆك و بەشى وتوئىژە كەسايەتتەيەكانىش لە يەكترى جيا دەكرىنەوه، زمانى ستاندارد پەنگە لە كۆمەلەى زمانى جۆراوجۆردا شىوئەى پېچكەى ترى ھەبئى، كە ئىمە لىرەدا باسى ناكەين، شىوئەكانى ئاخاوتن و پەيوەندىيان بە يەكترەوه و شىواز و پەواج و

^۱ - سەرچاھەى پېشوو، ل ۱۴۷.

^۲ - ھەمان سەرچاھە، ل ۱۴۷.

به کارهينانيان په يوه سته به ناوهرؤکی ستاندارد و زياتر هه لده گړی و له کومه لگايه که وه بؤ کومه لگايه کی تر پړه نکه جياوازييت^(۱).

۶-۲: بابته تيورييه ديار يکراوه کانی ستاندارد کردن

۱- به جبهانی بوونی ته زموونه کانی پوژئاوا: يه کيک له پيويستيه کانی تيوريکی گشتی بریتيه له تواناکه ی بؤ ليکدانه وهی به ستاندارد کردنی زمانه پوژه لاتی و پوژئاوا ييه کان. ستاندارد کردن، به و شيويه ی که و پينا سه کراوه، بریتيه له ديارده يه کی دواي پينسانسی ته وروپای پوژئاوا، هه روه ها به کارهينانیه تی به شيويه کی فراوانی جبهانی، وه کو سيفه ته کانی تری گورانه ميژوييه کانی روظئاوا. پروسه کانی گه شه کردنی زمان بریتين له^(۲): (أ) به کارهينانی زمانی ته ده بی له ناو هه موو بواره کانی په يوه ندي کردن، ته نانه ت زمانی خه لکی په مه کيش (ب) پيکه يينانی پيسايه کی په کگرتووی ليکسيکی و پيزمانی (ج) تيکوشان بؤ پر کردنه وهی ته و بوشاييه ی که له نيوان شيوازی نووسين و نارپه سميدا هه يه (د) تيکه لېوونی شيوازی شيوه زاره کان، پروسه ی به ستاندارد کردن له ولاتانی تازه پيگه يشتوودا (ناسيا، ته فريقيا) وه کو هی ولاتانی پوژئاوا ی ته وروپايه، به لام ته و پروسه يه له ولاتانی پوژئاوا دا خيراتر و ئالوتره.

۲- به مؤديرن کردنی زمانه وانی و ئابووری - کومه لايه تی: ليکولينه وه کونه کانی به ستاندارد کردن هه ميشه سه رنجيان داوه ته لايه نی زمانه وانی، له کاتيکدا که هوکاره نارمانه وانيه کان وه کو (بازرگانی، پيشه سازی، شارستانيه ت) زور باسيان

^۱ - هه مان سه رجاوه، ل ۱۴۸.

^۲ - Guxmam m. m., Some general regularities in the formation and develop ment of national language, Mouton, pp. 768.

لېۋەكراۋە، ۋەكۇ دوو لايەنى (زمانەۋانى و كۆمەلایەتى) ھەرگىز بەيەكەۋە بېرىن لايەنە كراۋەتەۋە، لە ۋرۋانگەى تىۋرىيەۋە ۋەكۇ دوو دىۋى يەك دراۋن^(۱).

لە ۋرۋى مېژۋىيەۋە، ئىمە سەيرى ستانداردكردن دەكەين ۋەكۇ لايەننىكى زمانەۋانى يان لايەننىكى گۆرپانكارى كۆمەلایەتى، ئابۋورى، كولتورى، سىياسى، كە لە چاخەكانى ناۋەپاستەۋە تاكو سەردەمى مۆدىرنىتە لە ۋۆژئاۋادا گۈزاراۋەتەۋە، ئەۋ ۋرۋسەيەش پېى و تراۋە بە (ئەۋرۋىي كىردن) يان (بە ۋۆژئاۋايى كىردن)، پاشان پېى و تراۋە (بە مۆدىرنىتە كىردن)، بەرچاۋترىن گۆرپانى سىياسى بىرىتى بوو لە بە دىموكراتىزەكردنى سىستەمى سىياسى، و گۆرپانى كولتورىش بىرىتى بوو لە گەشەكردنى خۋىندەۋارى، ھۆكارەكانى راگەياندن، پەرۋەردە، بە تايبەتى دۋاى شۆرپى پىشەسازى. گۆرپانى زمانىش بىرىتى بوو لە مىكانىزمى نووسىن و، زىادكردنى ناۋەندەكانى پەيۋەندىكردن بە ھۆى چاپەۋە، بېگومان داھىنانى چاپى كاغەز لە (چىن) نەبوۋە ھۆى پەيدابوۋنى ھۆكارەكانى راگەياندن لە شۋىنى خۋيان، يان لە ۋلاتانى دراۋسى^(۲). دەرەبەگى كۆمەلگەى ئەۋرۋىي ديار نەما كە بوۋە ھۆى كەمى پەيۋەندىكردن، لەبەر ئەۋە بەكارھىنانى زمان لە ھۆكارەكانى راگەياندن بەشۋەيەكى فراۋان لە نووسىن و چاپدا كە پەيۋەندى بەستانداردكردنەۋە ھەيە^(۳).

۳- ستانداردكردن و دروستبوۋنى نەتەۋە: بە مۆدىرنىۋونى كۆمەلگەكانى رۆژئاۋاى ئەۋرۋا بوۋە ھۆى گۈاستنەۋەى كەمەنەتەۋەكان بۆ نەتەۋەى جياۋان، ۋەكۇ (ئىنگلىز، فەرەنسى، ھۆلەندى، ئەلمانى، ھتد.). گەشەكردنى زمانى خەلكى پەمەكى

¹ - Amir Hassan Pour (1992), Nationalism and Language in Kurdistan, 1918 – 1985, P.H.D., Mellen Research University press, San Francisco, p. 33.

² - Amir Hassan Pour, p. 33 – 34.

³ - Amir Hassan Pour, p. 34.

یه‌ک ناوچه بۆ ناو زمانی نه‌ته‌وه‌یی، نیشانه‌یه‌کی به‌رچاوی ئه‌و په‌ره‌سه‌ندنه‌بوو. په‌یوه‌ندی نیوان ستانداردکردن و پیشکته‌وتنی نه‌ته‌وایه‌تی له‌سه‌ره‌تای رښیسانه‌وه هر‌ه‌ه‌بووه، به‌یه‌که‌وه بوونی زمانی ستاندارد و دروست بوونی نه‌ته‌وه له‌روژه‌لاتی نه‌ورویا (به‌لقان و ئه‌سکه‌نده‌نافیا) له‌نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌م شتیکی به‌لگه‌ نه‌ویسته، به‌لایه‌نی که‌مه‌وه چوار‌بنه‌مای سه‌ره‌کی هه‌یه، که‌ په‌یوه‌ندی نیوان زمان و بنیاتی کۆمه‌لایه‌تی ده‌رده‌خات^(۱):

أ - زمان لایه‌نیکی به‌په‌تیه.

ب - بنیادی کۆمه‌لایه‌تی بریاری یه‌کلاییکه‌ره‌وه ده‌دات.

ج - ئه‌و دوانه‌ی پیشوو به‌یه‌که‌وه‌ن و جیانا‌کرینه‌وه.

د - ئه‌و دوو لایه‌نه به‌یه‌که‌وه بریاریان له‌سه‌ر ده‌دریٲ.

ئه‌و تیۆرانه په‌یوه‌ندی نیوان لایه‌نه زمانه‌وانی و نازمانه‌وانیه‌کانی وه‌کو (کۆمه‌لایه‌تی، ئابووری، ئایین، سیاسی، کولتوری) لیکه‌داته‌وه.

٤- به‌ستانداردکردن و پشتیوانی زمان: پرۆسه‌ی ستانداردکردن پرۆبه‌پرووی (هه‌په‌شه، له‌ناو‌چوون) ده‌بیته‌وه، نه‌مانی زمانیش دیارده‌یه‌که له‌سه‌رانسه‌ری جیهاندا به‌دی ده‌کریٲ، هه‌ندیک زمان به‌هۆی پرۆسه‌ی ستاندارکردن له‌جیهاندا تووشی کۆمه‌لێک گرفت بوونه‌ته‌وه، به‌تایبه‌تی به‌هۆی هه‌وله‌کانی حکومه‌ت بۆ تیکه‌لا‌بوون و به‌کاره‌یتان. زمانه‌ په‌سمیه‌کان هه‌په‌شه له‌ زمانه‌ که‌مه نه‌ته‌وایه‌تییه‌کان و زمانی خه‌لکی په‌مه‌کی ده‌کن، ئه‌وه‌ش به‌ پشتیوانی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌ت یان هیزی بازار، که‌واته ده‌رفه‌ته‌کانی نه‌مانی زمان زۆرتین له‌ ده‌رفه‌ته‌کانی ستانداردکردن.

¹- Ibid, p. 34.

۵- پیاوړه کړدن: کلوس (Kloss) دوو بڼه‌مای بڼ پیاوړه‌ی ګه‌شه‌کړدنې زمان خستووه‌ته‌پړو، که بریتین له پله‌ی به‌کاره‌یښانې زمانې نووسراو و ماوه‌ی ستانداردکړدن. له‌دواييدا فيرگسټون سټ بڼه‌مای بڼ پیاوړه‌ی ګه‌شه‌کړدنې زمان پيشنيز کړدووه، که بریتین له:

۱- نووسين (به نووسين کړدن)، که به‌کاره‌یښانېکې پټکوپټکې نووسين له کومه‌لگای ناخاوتندا له‌خو ده‌ګریت.

۲- ستانداردکړدن، که ګه‌شه‌کړدنې پیاوړېک له‌خو ده‌ګریت، بڼ ټه‌وه‌ی به‌سهر دیاالیکته هره‌یمې و کومه‌لایه‌تیه‌کان زال بیت.

۳- به‌مؤدیرنکړدن، ټه‌وه‌ش به‌هوی پهره‌پیدانې تیکه‌لاوبون له‌ګه‌ل زمانې ټه‌و کومه‌لگایانه‌ی که مؤدیرن و تیکه‌لاوی بازگانين. به‌کاره‌یښانې داتای زمانه ټه‌فریقیه‌کان زور ټاسانه بڼ ه‌ولدان بڼ تاپیول‌وجیکړدنې ستانداردکړدن، ټه‌وه‌ش له‌سهر بنچینه‌ی ټه‌و سټ بڼه‌مایه‌ی سهره‌وه که سیفه‌تی سهره‌کی زمانې ستانداردن، ههریه‌که له‌و قوناغانه‌ی که هوگن باسی کړدوون، پیاوړه‌ ده‌کړین و دیاری ده‌کړین، به‌هوی گونجانیان بڼ ټاستی پهره‌ورده (سهره‌تایی، ناوه‌ندی، کولچ)، ههردو قوناغی (پیش ستاندارد و ستاندارد) له‌ پهره‌پیدانې زماندا ټه‌وه‌ پوونده‌کړیته‌وه له‌سهر بڼه‌مای (کومه‌لایه‌تی، زمانه‌وانی، ټه‌ده‌بی)^(۱).

¹- Amir Hassan Pour, p. 34 – 35.

۳- ۷: شينوازه کانی ستانداردکردنی زمان

ستانداردکردن شينوازی جوراوجور و جياوازی ههيه، هر زمانیک شينواز و جورى ستانداردکردنی تاييهت بهخوی ههيه، له م پوانگهيهوه ستانداردکردنی هر زمانیک دياردهيهکی تاييهته، له گهل ئەمەش داوا دەردهکهوئیت جورايهتی ستانداردکردن له سەر بنه مای پهوتی ستانداردکردنی ئەو زمانانی که له پلهيهکی زۆر بالادان پهسند بکړیت و، پیناسهيهکی سهرهتاييان بۆ دابنریت که هاوکارييت له شيکاری ستانداردکردنی زمانه ميليليه نوځيهکاندا.

به جوریک ليکولینهوه له ستانداردکردنی زمانانی ئەوروپایی له رينيسانسهوه به دواوه، (فيگرسون)ی زمانهوان گهيشتبوهوه ئەو ئەنجامه ی که چەند تاييهتمهندييهکی هاويه شيان ههيه^(۱).

۱- بنياتقانی ستاندارد له ناوهراستی شاردای ئەنجامی گفتوگۆی چينيکی ئەکادیمی بووه.

۲- نووسهريک يان چەند نووسهريک به ناونيشانی نمونه ی جی متمانە ی بهکارهينانی زمانی ئەدهبی له حالهتی ستانداردکردندا، له ستانداردکردنهکهدا بهشداربوون.

۳- زمان له حالهتی ستانداردکردندا، له ژيیر ناونيشانی تايینی يان نهتهوهی پۆلی بينيوه.

۴- زمان له حالهتی ستانداردکردنی زمانیکی تر، که وهکو پيوهریکی باوهپيکراوی نووسين و پاگهياندن سهيردهکرا، لايداوه و خوی جيگه ی گرتووهتهوه.

¹- Ferguson, C.A. (1988), Language and National Development, Oxford, Oxford University Press, P. 42 – 43.

هەروەها شوێنکەوتوانی (میلرۆی) زمانەوان کۆمەڵێک بۆچوونی سەپاندنیان لە بابەتی ناوەرۆکی زمان و دروستی و نادروستی دەخەنەرۆو و دەیسەپێننە سەر خەڵک، کە بە (نایدۆلۆژی ستاندارد) ناودەبرێت، کە نمونەى جیاکاری لە ناوەرۆکی ستاندارد و ستانداردکردن و، بەمجۆرەى خوارەووە^(۱):-

۱- بارودۆخی بالایی زمان، لێکچووی و یەکسانییە، هەموو کەسێک دەبێت بە یەكجۆر قسەبکەن و بنووسن، تەنها یەك جۆر زمان پێگەپێدراو و جێی متمانەى، بەکارهێنان و گۆرانیکاری ناستاندارد هەمووکات تارادەیهك نەگونجاو، گۆرانیکاری زمانى نەگونجاو گرفت دروست دەکات و لەبەر ئەم ھۆیە دەبێت پێشی پێیگیرن.

۲- بە برێشتترین و جێ متمانەترین و خاوەن بالاترین پێگەى جۆرى زمان لە نووسیندا، لەپاستیدا ئەو زمانانەى کە جۆرى نووسینی خۆیان نییە، لە پاستیدا زمان نین، بەلکو بە شیوەزار و دیالێکتیکى دیاریکراو ھەژمار دەکړن، ئەگەرچى پێوەرى پێگەدیار و، لە گفتاردا بوونی نییە، بەلام بەگشتى ئاخاوتن لە خوار پلەى نووسینی پێزمانى ھەژمار دەکړت، نایابترین شیوەى زمان لە نووسینی باشترین نووسەرەکانى کۆمەلگەى، بەو جۆرەى کە بایەخە سەپێنراوەکان و جوانناسى و فەرھەنگى دیاریانکردووە، بەرچاودەکەوێت.

۳- شیوەى ستاندارد باشترە لە جۆرەکانى تری زمان، واتا بەرجەستەتر و پوونتەر و گونجاوترە لە جۆرەکانى تری زمان. جۆرى ستاندارد بەگشتى جۆرى زمانى ئەو کەسانەى کە زۆرترین دەسەلات و بالاترین پێگەیان ھەى، جۆرەکانى تری زمانى بە

¹- Lodge, R. A. (1993), From Dialect to Standard, Routledge, p. 156 – 157.

لادانىكى بىنەما لە ستاندارد ھەژمار دەكرين، ئەوان كۆششى ناتەواون بۆ دەربېرىن ، ئەو جۆرەنە كەسانىك بەكارى دەھيىنن كە لە پلەكانى خوارتردان .

بۆيە بە گشتى دەتوانریت ستانداردكردن بۆ دوو جۆرى سەرەكى دابەشېكریت:

۱- ستانداردكردنى بېپلان:

مەبەست لە ستانداردكردن بېپلان ئەو پەوتە مېژووى و سروشتيە، كە تيايدا جۆرىك لە زمان لە ژۆر كاريگەرى ھەلومەرجى كۆمەلايەتى و سياسىي و ئايىنى و ئابوورىي كۆمەلگاي زمانى دەگاتە پېگەي ستاندارد. لەم پەوتەدا وا پېكدەكەويت كە چالاكى پېكخراوھي بۆ بەكارھيىنانى ستاندارد لە بەشە جياوازەكانى كۆمەلگە ئەنجام نەدریت، بەلكو ھۆكارى سياسى و فەرھەنگى وادەكات خواست و پەوايەتى جۆرىك لە زمان گەشەسەندوتر دەكات، بە گرنكى پيدانى نووسەر و ھۆزانقانان و....ھتد، ئەو جۆرە زمانە بە تىپەپاندنى پەوتيك پلەيەكى بەرچاو لە ستاندارد بەدەست دەھيىت^(۱) بۆ نموونە زمانى عەرەبى بەھۆى فاكترى ئايىنى و زمانى توركى بەھۆى فاكترى سياسى بەجۆرى ستانداردكردنى بېپلان ھەژمار دەكرين^(۲).

زۆرينەي زمانە ستانداردەكانى جىھان بەمجۆرە ستانداردكردن كراون. دەبيت ئەو بەرچاو بگرين، كە لە ستانداردكردنى پلان بۆ دانەپژراودا چالاكى مەبەستدار كە پيشتر بېرى ليكراوئەو لەوانەيە ئەنجام بدریت، ئەم چالاكيايە بەگشتى ھى سەردەمى ئىستايە و زۆرتر بەستراوئەو بە قۇناغەكانى پيشترى ستانداردكردنە، لەوانە كۆكردنەو و چەسپاندن، بەلام قۇناغى زۆر سەختى ھەلئازدنى پيوەرە

¹- ناصر قلى سارلى، ھەمان سەرچاوە، ل ۱۶۱.

²- لە بەشى دووھەدا بە دريژى ئەم حالەتەمان خستۆتەبوو.

باوه پيڅراوه کان به گشتي خوڼه ويستانه نه نجام ده دريت، نه م هه لېږاردنه ش به هه لومه رجي سياسي و کومه لايه تيه وه به ستراوه ته وه^(۱).

۲- ستاندارد کړدنې به پلان:

شيوه اړيکي تری ستاندارد کړدن که هی سهرده می نویی، ستاندارد کړدنې به پلان، نه مجوره ستاندارد کړدن، به جوریک له پلان پيژي زمان هه ژمارده کړيت، که کومه ليک چالاکی مه به ستدار و به پلان ده گريته خو. له مجوره ستاندارد کړدن دا ولاته کان، حکومه ته کان يان دامه زراوه يه ک جوریکي زمان به زمانی ستاندارد هه لده پيژي، به به رنامه بۇ دارشتنيک نه و زمانه يان شيوه زاره ده گه يه نيته پله ی ستاندارد. له مجوره ستاندارد کړدن دا هه نديک دامه زراوه وه کو کړي زانياری و پيڅراوی په يوه نديدار به زمان کاری له سهر ده کهن، له مجوره شدا هوکار و برياره سياسي و کومه لايه تيه کان کاریگه ری ده خه نه سهر ستاندارد کړدنې زمان، به گشتي نه و دامه زراوانه له سياسه تی کاری خويان نه و هه لومه رجه له بهر چاو ده گرن، له مجوره ستاندارد کړدن دا هه نديک جار به رژه وه ندي زمان و سياسي و ثايینی و کومه لايه تی ستاندارد ناچار ده کات برياری سهر سورهيته ر بدهن، بۇ نمونه هه لېږاردنې زمانی عيبری کلاسيک به ناو نيشانی زمانی ستاندارد و به رزکړنه وه ی پله ی نه و زمانه بۇ جوریکي زمانی کارا و گونجاو بۇ ژيانی پوژانه، سهر له وه دايه که له کاتي هه لېږاردنې نه م زمانه هيچ که سيک به عيبری کلاسيک قسه ی نه ده کړد و نه مجوره زمانه ته نها له نووسراوه پيژوه کانی په هوديه کان بوونی هه بوو^(۲).

^۱ - ناصری قلی سارلی، ل ۱۶۱ - ۱۶۲.

^۲ - سهرچاوه ی پيشو، ل ۱۶۲.

پلانی زمانیش یاخود ئەندازەى زمان ، هەولێكى ورد و سیستماتىكى و لەسەر تیۆر دامەزراوە، بۆ چارەسەرکردنى كێشهكانى پەيوەندىکردنى كۆمەلگایەكى (فرەزمانى) یاخود (تاكزمانى) یە. ئەو سیاسەتەى زمان هەولەدات لەناو هەموو دیالێكتەكانى زمانىك (كۆمەلگای تاكزمانى) یان زمانەكانى كۆمەلگایەكى فرەزمانى، دیالێكتىك بۆ تاكەكانى نەتەوەىەك بکاتە زمانى ستاندارد یان زمانى فەرمى ولات، لە هەمان كاتیشدا لەناو كۆمەلگای فرەنەتەوەش زمانىك هەلەبژێرى، كە بێیتە زمانى فەرمى ولات.^(١) واتە زمانى ستاندارد لە ئەنجامى پلاندانانى شارەزایانى نەتەوەىەك یان ئیتنىكىكى دیارىكراودا پەیدا دەبێت.^(٢)

هەر جۆره زمانىك بۆ تێپەربوون لە شیوەزار بۆ زمان و لە زمانى ناوچەییەوه بۆ زمانى ستاندارد، دەبێت چەند قۆناغىك بپرێت، زمانناسان قۆناغى زۆر و هەندىك جار جیاوازیان باسکردووه، بۆ بەرهەوپێش چوون و فراوانى زمان، هەندىك لە دابەشکردنى قۆناغەكانى ستانداردکردن بە قۆناغى جیاواز، دیدىكى گشتگیرىان هەیه و هەندىكى تر پوانگەیهكى بەش بەشکردنیان هەیه. بۆیه لێرهدا هەندى لە شیوازەكانى ستانداردکردنى پلانداریژراو لای زمانەوانان دەخەینەپوو:

١- شیواى ھۆگن (Hougen)

بایەخدارترین بیرۆكە سەبارەت بە قۆناغى ستانداردکردن لە لایەن (ئینار ھۆگن)ى نەرویجى دارپژدراوه، بپوای ئەو لەو پوانگەیهوه جێگەى گرنكى پێدانه، كە ئەو لێكۆڵینهوهى زۆرى لەسەر ستانداردکردنى ولاتانى ئەسكەندەنافیا ئەنجام داوه و نمونەكەى خۆى لەسەر بنەماى بینین و لێكۆڵینهوهى زانستى بنیات ناوه.^(٣)

^١ - سەلام ناوخۆش و نهریمان خوشناو و ئیدریس عەبدوللا (٢٠١٠)، كوردۆلۆجى، ل ٨٧.

^٢ - غازى عەلى (٢٠٠٦)، پڕۆژەى ستانداردکردنى زمانى كوردى، ل ٢٣٥.

^٣ - ناصر قلى سارلى، ل ٢١١.

ئىنار ھۆگن لە وتارەكەيدا (ديالېكت، زمان، نەتەو)، كە لەسالى ۱۹۶۶ بىلەن كەندەو، شىۋازى ستاندارد كەندى زمانى باسكردو، ئەمەش بەشىۋەيەكى گەشتى پەسەندكراو، دواتر لە سالى ۱۹۸۳ بە شىۋازى پىلانى زماندا چوۋەتەو، بى ئەوۋى ھىچ شىۋەك بدۆزىتەو كە پىۋىست بەگۆپىنى لايەنە بنچىنەيەكانى ئەو پىلانە بىكات^(۱). واتە شىۋازەكەى ھەر وەك سالى ۱۹۶۶ كە داينابوو، وەك خۇى ماوۋەتەو، تا ئىستاشى لەگەلدابى ھەر ئەكتىفە و كارى پى دەكرىت.

بەگۆپىرى شىۋازەكەى ھۆگن، گۆپانى دىالېكتىك بۆ زمان پەيوەندىيەكى نىزىكى ھەيە بە پىرۆسەى پىكخستنى پىساكان و پىشكەوتنى ناسىۋناليزم^(۲) واتە زمانى ستاندارد دواى چەند ھەنگاۋىكى يەك لەدواى يەك دروست دەبىت^(۳). بەجۆرىك (ھۆگن) بۆ ستاندارد كەندى زمان چوار ھەنگاۋى يەك لەدواى يەكى داناو: -

۱- قۇناغى ھەلبۇاردى پىۋەر

۲- قۇناغى كۆكردنەو و بەياسايى كەندى.

۳- قۇناغى گەشەپىدانى پۆل و كار كەندەكانى

۴- پەسەند كەندى لەلايەن كۆمەلگاۋە^(۴)

بە بىۋاى (ئىنار ھۆگن) دوو قۇناغى يەكەم، بەگەشتى پەيوەندىدارە بە شىۋەى زمان و دوو قۇناغى دوو پەيوەندىدارە بە پۆل و كار كەندەكانى. قۇناغى يەكەم و

¹- Amir Hassan Pour, p. 30.

²- Ali Mahmood jukil, p. 12.

^۳- غازى عەلى، ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۳۵.

⁴- Haugen, E. (1966), Dialect, Language, Nation, American Anthropologist, Vol. 68, No. 6, p. 933.

چوارهم په يوه ننديداره به كومه لگه وه و دوو قوناغي دووهم و ستيه م په يوه ننديداره به خودي زمانه وه.^(۱)

۲. شيولزي پای (Ray)

په بروای (پای) چالاکی ستاندارد کردن له دوو قوناغ پيکها تووه^(۲):

- ۱- له قوناغي په كه مدا نمونه يه ك بؤ لاسايي كړدنه وه دروست ده كړيت.
- ۲- له قوناغي دووهمدا نه و نمونه يه له بهرانبه ر نمونه ركا بهر كاندې په رهي پيښه دريت و بللوده كړي ته وه.

مه به ست له دروست كړدنې نمونه يه ك بؤ لاسايي كړدنه وه كومه له پيوه ريكي زمانه وانپي، كه ده توانيت حزي به كار هيتان لاي خويته ر و بيسه ر دروست بكا، نمونه ي مه به ست خوي دوو شيوه ي گوتن و نووسيني هيه، سه باره ت به نمونه كاني گوتن خه لكې به هوي خوو پيوه گرتن و له بهر ده ست بوونيان به كاري ده هيتن، سه باره ت به نمونه كاني نووسين، بووني نه ده بياتيك پيويسته^(۳).

۳. شيولزي رېوبيرت هال (Hall)

رېوبيرت هال سي قوناغي بؤ ستاندارد کردن داناه^(۴):

- ۱- هه ليراردني جورتيك زمان كه له واني تر په سندر تر بزانريت.
- ۲- دياريكردني سنوري چالاكي مړوځ، كه نه وجوره زمانه ي نه وان به كاري بهيتن.
- ۳- ناساندني نه و جوره زمانه له لايه ن خه لگه وه به ناو نيشاني زمانې ستانداردي نوئ.

¹- Haugen, E. (1966), Dialect, p. 933.

²- ناصري قلي سارلي: ل ۶۲.

³- Ray, P. S. (1986), Language Standardization, Mouton, P. 759.

⁴- R. A. Hall (1972), pidgins and creoles as Standard Languages, Britain, p. 144.

قۇناغەكانى (ھال) زياتر پەيوەندى بە لايەنى كۆمەلايەتتە ھەيە و (ھال) گرنگى نەداو بە پەوتى ئەنجامەكانى گۇرپانكارىيە پەيوەندىدارەكانى ستانداردكردن، كە ھەلپژاردنى ستاندارد و پەسندكردنى لەلايەن خەلكەو پەوت و بەدەستەتووەيەكى تەواو كۆمەلايەتتە، بەكاربردنى ستاندارد لە سنورى چالاكى مۇقائەدە لەگەل ئەو دەدا كە بە جۆرىك لە گۇرپانكارى زمانەوانى ھەژمار دەكرىت، بەروونى ديارە كە كارىكى كۆمەلايەتتە^(۱).

۴- شىۋازى ھەسن (Hudson)

ھەسن بە ھەمان شىۋەى ھۆگن، چوار قۇناغى بۇ ستانداردكردنى زمان ديارىكردو، كە پىيى وايە ھەر زمانىك بۇ ئەو ھى بگاتە ئاستى ستانداردبوون، دەبى چوار قۇناغ تىپەر بگات، كە بەمشىۋەيە:-

قۇناغى يەكەم: ئەو شىۋە زمانەى كە ھەلدەبژىردىت و دەبىتە ستاندارد بەھوى كۆمەلنى ھۆكار كە زۆرتر سىياسىي و كۆمەلايەتەن.

قۇناغى دووھەم: لەم قۇناغەدا گەللەدارپژانى زمانەكە بە كۆكردنەو ھى وشە، نووسىنى پىزمان، پىننوس و فۆنەتىكى ئەو شىۋە زمانە، سەقامگىرى دەكەن.

قۇناغى سىيەم: لەم قۇناغەدا زمانەكە دەبىتە زمانى فەرمانگە و قوتابخانە و دامودەزگاي ياسايى و پۆشەنبىرى، واتە لەم قۇناغەدا زمان لە بوارى پىكھاتە و شىۋاز و وشەو بەرەو دەولەمەندبوونەو ھى زۆرتر دەچىت و پەردەستىنەت.

¹ - ناصىر قلى سارلى، ل ۲۱۱.

قوناغى چوارهم: له م قوناغه دا، قوناغى په سندکردنى هم شيوه زمانه يه له لايه ن خه لکه وه، شيوه زمانه يک ته گهر له لايه ن زورينه ي جه ماوهره وه وه کو پيوهر په سند نه کريت، ته وا ناتوانيت ببيته زمانى ستاندارد^(۱).

۵- شيوانى ميلروى (Milroy)

ميلروى دوو قوناغ بۇ قوناغه کانى ئينار هوگن زياد کردوه، به برپواى ته و ستانداردکردن ته و قوناغانه ده برپيت^(۲):

۱- هه لېزاردنى جوړيک بۇ ستاندارد

۲- په سندکردنى جوړى هه لېزيردراو له لايه ن خه لکه وه

۳- گه شه پيدانى و بلاوکردنه وه ي جوگرافىيانه و کومه لايه تىيانه ي جوړه که

۴- کوکردنه وه (به ياساى کردن) و جيگيرکردنى ستاندارد

۵- پاريزگارى و چاککردنه وه ي ستاندارد

۶- گه شه پيدانى پؤل و کارکردنى ستاندارد.

هاويرانى ميلروى به شيك له چالاكيه كانى په سندکردنى ستاندارد و فراوانکردنى پؤل و کارکردنى به به شيكى جياوازيان له قه له مداوه، به لام گرنگترين خالى دابه شکردنه كه ي ته وان، ئاماژه كردنه به قوناغى پاريزگارى و نويسکردنه وه ي ستاندارد، كه (ئينار هوگن) ئاماژه ي پينه دابوو، چونكه ستانداردکردنى زمان په ووتىكى ته نجامگيرى ميژوييه، كه هيچكات ته واو نابيت، هر كه هه لېزاردنى پيوهره كانى ستاندارد و په سندکردنى له لايه ن خه لکه وه ده ست پيده كات، ئيتير بۇ

¹- Hudson, R. A. (1980), Sociolinguistics, Cambridge University press, Cambridge, p, 34.

²- Milroy, J. and Milroy (1985), Authority in Language, London, p. 27.

پاراستنی ستاندارد له پیڅه ی بالای خوی کیښمه کیښمیکي بهرده وام دهست پیڅه کات، له هر کومه لگه یه کی زمانه وانی، فشار و هیژیک بوونی هیه که هه ول بۆ پاراستنی ستاندارد ده دات، له به رانبه ردا هیژیکي دژی بوونی هیه، که ریگری ده کات له سه پانی ستاندارد به سهر زمانی کومه لگه دا^(۱).

۶- شیوازی بارچ (Bartsch)

بارچ له و باوه په دایه که ستاندارد کردنی زمان به دوو شیوه دهسته بهر ده بیټ، که به مشیوه یه :-

قوناغی یه که م:- له نیو شیوه زار و دیالیکته کانی زماندا، یه کیکیان به هوئی پالپشت و ژیرخانی فره نگی، میژوویی، نه ده بی و... وه کو پیوه په سند ده کریټ، نه مجوره په سند کردنه شیوه ی سروشتی ستاندارد بوونی زمانه.

قوناغی دوو هم:- هه لېژاردنی شیوه زاریک و ستاندارد کردنی له لایه ن داموده زگای تاییه تی که لاله دارپژئی زمان بۆ ماوه یه کی کورت ده بیټ^(۲).

هه روه ها (بارچ) داکوکی له سهر نه و ه ش ده کات، که نه و شیوه زمانه بۆ نه و ه ی بیټته زمانی ستاندارد، ده بی نه م تاییه تمه ندیپانه ی هه بیټ:-

۱- گروپیکي سیاسیی، ئابوری و خوینده وار به کاری بینن.

۲- نه و شیوه زمانه خاوه نی میژوویکی نه ده بی و خاوه ن نووسه ری که وره بیټ.

۳- له هه ری میکی جوگرافیدا باوی هه بیټ^(۳).

^۱ - سه رچاوه ی پېشور، ل ۲۷.

^۲ - Bartsch, Renate (1987), Norms of Language, Longman, London, P. 250.

^۳ - Bartsch, (1987), p 251.

۷. شیولزی گارفین (Garvin)

شیوازه‌که‌ی گارفین له‌سەر ستانداردکردن، له‌سەر دوو جوړی پیکهاته‌یی بنیات نراوه^(۱):

۱- سه‌قامگیری نهرم

به‌گویره‌ی بۆچوونی گارفین، زمانی ستاندارد ده‌بیت نمونه‌گونجاوه‌کانی نهرم و سه‌قامگیر بئ، تاوه‌کو ئهرکی خۆی به‌شیوه‌یه‌کی ئاسایی جیبه‌جئ بکات و، پړگا به په‌یوه‌ندی به‌نوییه‌کان بدات و وه‌لامدانه‌وه‌یه‌ک بیت بۆ گۆرانه‌کلتورییه‌کان که له ناخاوتنی کۆمه‌لگا پووده‌دات، ئه‌و تاییه‌تمه‌ندی به‌ده‌کری به‌ده‌ست بئ، کاتی‌ک زمانه‌که‌یاسا و توانای وای هه‌بیت که بتوانیت جی‌گای ئه‌و یاسایانه‌بکاته‌وه‌ که تازه پۆلینکراوه و هاتوونه‌ته‌ ناو پړسای زمانه‌که‌وه، به‌تاییه‌ت کاتی‌ک پووبه‌پووی هه‌لومه‌رجی گۆرانه‌کاری ده‌بیته‌وه، ئه‌م گۆرانه‌ به‌هه‌نگاوی خیرا پووناده‌ن، به‌لکو به‌تیپه‌پوونی کات پووده‌دات.

۲- پووناکبیرییه‌تی:

ده‌کری‌ت پووناکبیرییه‌تی زمانی ستاندارد وای لیک بدریته‌وه، که په‌یره‌وکردنی ئامانجیکه‌که‌وا له زمانه‌که‌بکات، چرو به‌هیز بیت، ئه‌گه‌ر پڼویستیش بیت، ده‌سته‌واژه و ده‌رپینه‌کانی پوخت بن، ئه‌م گۆرانه‌کاری به‌زماندا به‌شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی کارده‌کاته‌ سه‌ر پیکهاته‌ی وشه‌سازی و لایه‌نه‌کانی تری پړزمان.

^۱ - عه‌ل مه‌حمود جوکل (۲۰۱۱)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۲۲ - ۱۲۳.

۸-۲: قۇئاغەكانى ستانداردکردنى زمان

۱- ھەلېژاردنى پىئوھەرىك

ھەمىشە شىوھەزارىك بۇ ستانداردکردن ھەلدەبژىردىڭ يان لەوانەيە بېيىتە زمانى ناوھەندىكى گىرگ يان بېيىتە تىكەلەي چەند شىوھەزارىكى ھەمەجۆر^(۱). ھەلېژاردنى پىئوھەرىكىش رەنگە ئەستەم بى، چونكە بەشىوھەيەكى گىشتىي ئەمە پىشت بە ھەلۆيىستى ئاخاوتنى كۆمەلگا دەبەستى، ئاخۆ بەسەر ئەم زەحمەتتەيە زال دەبن لە ھەلېژاردنى پىئوھەرىك يان تەنەت لەبەرانبەر زەحمەتتەيەكى كەمىش ملەكە چ دەبن (چۆك دادەدەن).^(۲)

لېرەدا پاىەي دىيالىكتىك يان شىوھەزارىك، چ لەلەيەنى كۆمەلەيتى، يان ھەژمونى ئايىنى ياخود سىياسىي، زۆر گىرگە لە پىرۆسەي ھەلېژاردن و ديارىكردنى دىيالىكتىك لەنئو دىيالىكتەكانى زمانىك، بېگومان ئەم ھەلېژاردنە رەمەكى نابى، بەلكو دەبىت كەسانى زمانەوان و پىسپۆر لەبوارى زمانەو ھەنجامى بدەن. ھەرچەندە ئەم پىرۆسەيە زمانەوانىيە، بەلام زۆرجار دەسەلاتى سىياسى پۆلى خۆى دەبىنى لە سەپاندنى دىيالىكتىك بەسەر دىيالىكتەكانى تردا^(۳).

خالىكى ترى گىرگ لېرەدا ئەوھەيە، دەبى تەنەيە دىيالىكتىك يان (شىوھەزارىك) و تەنە (ئەلفوبىيەك) ھەلېژىردىڭ، بۇ ئەوھى تووشى دابەشكردن و پارچە

¹ - Hudson R. A. (1980), Sociolinguistics. Cambridge University press, 1980, P. 33.

² - Wardhaugh, R. (1986), An Introduction to Sociolinguistics, Great Britain, p. 31.

³ - سەلام ناوخۆش و نەريمان خوشناو، كوردۆلۆجى، ل ۸۷ - ۸۸.

پارچه کردن نه بیټ. ^(۱) واته له توخمی هه لېږاردندا دیالیکتیک هه لډه بډیردریت بۆ نه وهی بېټه بنچینه بۆ زمانی ستاندارد ^(۲).

که واته لیره دا گهره که دیالیکتیک دهست نیشان بکهین و هه لېږدیرین، نه م هه لېږاردنه ش په یوه سته به کومه لی خاصیت و تاییه تمه ندی، له وانه :-

۱- دیالیکته که له بواړی نووسین و ناخاوتندا خزمه تکرایی.

۲- دیالیکته که له پووی فهره نگی وشه وه دهوله مه ندبې.

۳- له لایه ن ژوریه ی کومه لانی خه لکی کومه لگا که وه ناشنابیت.

پېگه ی جوړه شیوه زاره هه لېږدیردراوه که گه شه ده کات و شیوه زاره کانی تر له پوانگه ی زمانه وانیه وه بچوک دهنه وه، هه لېږاردن و جیگیرکردنی پیوه ی زمانه وانی پوهنیکي ئالوزه، که په یوه نندیه کی راسته وخوی به پیکهاته ی زمان و کومه لگه وه هه یه و کاتیک هه موو خه لکی وه کو به ک قسه بکهین، نه و گرفتیکي نه و تو نامینیته وه، نه گهر وانه بیټ له وانه یه ناچارین بریاری ئازاردن دهریکهین، هه لېږاردنی هر زمانیکي په سهن به زمانی ستاندارد، به مانای پشتگیری کردن له و خه لکه دیت، که به و زمانه قسه ده کهین، نه مه ش به ها دعات به وان، له بهرته وهی پیوه ره که هی نه وانه، له پیشبرکي به دهست هینانی ده سولات نه و بابته وه کو خالیکي به هیز بۆ نه وان به کاردیت ^(۳).

دهبی لیره دا باسی خالیکي گرنه بکهین، نه ویش نه وهیه، که پالنه ره سیاسیی و ئایینی و مه زه بیهی کان هه ندیک جار ستاندارد سازان ناچارده کهین، بریاری سهیر دهریکهین، ته نانه ت له وانه یه زمانیکي له نیوچوو بهینه وه گوړی، ستاندارد کردنی

۱- هه مان سرچاوه، ل ۸۸.

۲- غازی علی، هه مان سرچاوه، ل ۲۳۵.

۳- ناصر قلی ساری، ل ۲۲۰.

ئىنار ھۆگن لە وتارەكەيدا (ديالېكت، زمان، نەتەو)، كە لە سالى ۱۹۶۶ بىلەى كىردەو، شىۋازى ستاندارد كىردى زمانى باسكردو، ئەمەش بە شىۋە يەكى گشتى پەسەندكراو، دواتر لە سالى ۱۹۸۳ بە شىۋازى پىلانى زماندا چوۋەتەو، بىئەو ھىچ شىئەك بدۆزىتەو كە پىۋىست بەگۆرپىنى لايەنە بنچىنە يەكەنى ئەو پىلانە بكات^(۱). واتە شىۋازەكەى ھەر وەك سالى ۱۹۶۶ كە دىناپو، وەك خۆى ماوۋەتەو، تا ئىستانشى لەگەلداىى ھەر ئەكتىفە و كارى پىئە كىرىت.

بەگۆرپەى شىۋازەكەى ھۆگن، گۆرپانى دىالېكتىك بۆ زمان پەيوەندىيەكى نىزىكى ھەيە بە پىرۆسەى پىكخستنى پىساكان و پىشكەوتنى ناسىۋناليزم^(۲) واتە زمانى ستاندارد دواى چەند ھەنگاۋىكى يەك لە دواى يەك دروست دەبىت^(۳). بەجۆرىك (ھۆگن) بۆ ستاندارد كىردى زمان چوار ھەنگاۋى يەك لە دواى يەكى داناو:

۱- قۇناغى ھەلپژاردنى پىۋەر

۲- قۇناغى كۆكردنەو و بەياساىى كىردى.

۳- قۇناغى گەشەپىدانى پۆل و كار كىردنەكەنى

۴- پەسەند كىردى لە لايەن كۆمەلگاۋە^(۴)

بە برۋاى (ئىنار ھۆگن) دوو قۇناغى يەكەم، بەگشتى پەيوەندىدارە بە شىۋەى زمان و دوو قۇناغى دوو پەيوەندىدارە بە پۆل و كار كىردنەكەنى. قۇناغى يەكەم و

^۱ - Amir Hassan Pour, p. 30.

^۲ - Ali Mahmood jukil, p. 12.

^۳ - غازى عەلى، ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۳۵.

^۴ - Haugen, E. (1966), Dialect, Language, Nation, American Anthropologist, Vol. 68, No. 6, p. 933.

چاره م په یوه نندیداره به کومه لگه وه و دوو قوناغی دووهم و سییه م په یوه نندیداره به خودی زمانه وه^(۱).

۲. شپولزی پای (Ray)

به پړوای (پای) چالاکی ستاندارد کردن له دوو قوناغ پیکهاتووه^(۲):

۱- له قوناغی به که مدا نمونه یه که بۆ لاسایی کردنه وه دروست ده کړیت.

۲- له قوناغی دووهمدا ئو نمونه یه له به رانبه ر نمونه پکا به ر کاند ا په رهی پیده دریت و بللوده کړیته وه.

مه به ست له دروست کردنی نمونه یه که بۆ لاسایی کردنه وه کومه له پیوه ریکی زمانه وانییه، که ده توانیت هزی به کاره یان لای خوینته ر و بیسه ر دروست بکات، نمونه ی مه به ست خوی دوو شپوهی گوتن و نووسینی هه یه، سه باره ت به نمونه کانی گوتن خه لکی به هوی خوو پیوه گرتن و له به رده ست بوونیان به کاری ده یتن، سه باره ت به نمونه کانی نووسین، بوونی ته ده بیاتیک پیویسته^(۳).

۳. شپولزی پوپیترت هال (Hall)

پوپیترت هال سی قوناغی بۆ ستاندارد کردن داناوه^(۴):

۱- هه لبراردنی جوړیک زمان که له وانی تر په سه ندتر بزافریت.

۲- دیاریکردنی سنوری چالاکی مروق، که ته و جوړه زمانه ی ئه وان به کاری به یتن.

۳- ناساندنی ئو جوړه زمانه له لایه ن خه لکه وه به ناو نیشانی زمانی ستانداردی نوی.

¹ - Haugen, E. (1966), Dialect, p. 933.

² - ناصری قلی سارلی، ل ۶۲.

³ - Ray, P. S. (1986), Language Standardization, Mouton, P. 759.

⁴ - R. A. Hall (1972), pidgins and creoles as Standard Languages, Britain, p. 144.

قۇناغەكانى (ھال) زياتر پەيۋەندى بە لايەنى كۆمەلەيتىيەۋە ھەيە و (ھال) گىرنگى نەداۋە بە پەۋتى ئەنجامەكانى گۇرپانكارىيە پەيۋەندىدارەكانى ستانداردىكىن، كە ھەلپۇردى ستاندارد و پەسندىكىن لەلەين خەلگەۋە پەۋت و بەدەستەتۋەيەكى تەۋا كۆمەلەيتىيە، بەكاربىردى ستاندارد لە سنورى چالاكى مەۋقەنەدا لەگەل ئەۋەدا كە بە جۇرئەك لە گۇرپانكارى زمانەۋانى ھەژمار دەكرىت، بەروونى ديارە كە كارىكى كۆمەلەيتىيە^(۱).

۱. شىۋانى ھىدسن (Hudson)

ھىدسن بە ھەمان شىۋەي ھۆگن، چۈر قۇناغى بۇ ستانداردىكىن زمان ديارىكىردۈۋە، كە پىيى ۋايە ھەر زمانىك بۇ ئەۋەي بگاۋە ئاستى ستانداردبۈۋن، دەپى چۈر قۇناغ تىپەپىكەت، كە بەمشىۋەيە:-

قۇناغى يەكەم: ئەۋ شىۋە زمانەي كە ھەلدەپۇردىت و دەپىتە ستاندارد بەھۋى كۆمەلەي ھۆكار كە زۇرتىر سىياسىي و كۆمەلەيتىن.

قۇناغى دۈۋەم: لەم قۇناغەدا گەلەلەدارپۇزىنى زمانەكە بە كۆكرىنەۋەي وشە، نوۋسىنى پۇزىمان، پۇنۋوس و فۇنەتىكى ئەۋ شىۋە زمانە، سەقامگىرى دەكەن.

قۇناغى سىيەم: لەم قۇناغەدا زمانەكە دەپىتە زمانى فەرمانگە و قۇتابخانە و دامودەزگاي ياسايى و پۇشنىبىرى، ۋاتە لەم قۇناغەدا زمان لە بۈرى پىكەتە و شىۋاز و وشەۋە بەرەۋ دەۋلەمەندىۋونەۋەي زۇرتىر دەچىت و پەردەستىنەت.

¹ - ناصىر قلى سارلى، ل ۲۱۱.

قۇناغى چوارەم: لەم قۇناغەدا، قۇناغى پەسندكردنى ئەم شىۋە زمانەيە لەلايەن خەلكەو، شىۋە زمانىك ئەگەر لەلايەن زۆرىنەى جەماوەرەو وەكو پىۋەر پەسند نەكرىت، ئەوا ناتوانىت بىيىتە زمانى ستاندارد^(۱).

۵. شىۋانى مىلرۆى (Milroy)

مىلرۆى دوو قۇناغ بۆ قۇناغەكانى ئىنار ھۆگن زىاد كردو، بە بىۋاى ئەو ستانداردكردن ئەو قۇناغە دەپرېت^(۲):

۱- ھەلبىزاردنى جۆرىك بۆ ستاندارد

۲- پەسندكردنى جۆرى ھەلبىزىردراو لەلايەن خەلكەو

۳- گەشەپىدانى و بلاكردنەو، جوگرافىيە و كۆمەلەيەتتىيەنى جۆرەكە

۴- كۆكردنەو (بەياساىى كردن) و جىگىركردنى ستاندارد

۵- پارىزگارى و چاككردنەو، ستاندارد

۶- گەشەپىدانى پۆل و كاركردنى ستاندارد.

ھاوبىرانى ملېرۆى بەشىك لەچالاكىيەكانى پەسندكردنى ستاندارد و فراوانكردنى پۆل و كاركردنى بە بەشىكى جىاوازيان لەقەلەمداو، بەلام گرنگترىن خالى دابەشكردنەكى ئەوان، ئاماژەكردنە بە قۇناغى پارىزگارى و نوپكردنەو، ستاندارد، كە (ئىنار ھۆگن) ئاماژەى پىنەدابوو، چونكە ستانداردكردنى زمان رەوتىكى نەجامگىرى مېژوويىيە، كە ھىچكات تەواو نابىت، ھەر كە ھەلبىزاردنى پىۋەرەكانى ستاندارد و پەسندكردنى لەلايەن خەلكەو دەست پىدەكات، ئىتر بۆ

¹- Hudson, R. A. (1980), Sociolinguistics, Cambridge University press, Cambridge, p, 34.

²- Milroy, J. and Milroy (1985), Authority in Language, London, p. 27.

پاراستنی ستاندارد له پیڅه‌ی بالایی خوی کیشمه‌کیشمیکي بېرده‌وام ده‌ست پیده‌کات، له‌هر کومه‌لگه‌یه‌کي زمانه‌وانی، فشار و هیژیک بوونی هه‌یه که هه‌ول بۆ پاراستنی ستاندارد ده‌دات، له‌به‌رانبه‌ردا هیژیکي دژي بوونی هه‌یه، که ریځری ده‌کات له سه‌پانی ستاندارد به‌سهر زمانی کومه‌لگه‌دا^(۱).

۶- شپوژنی بارچ (Bartsch)

بارچ له‌واوه‌په‌دایه که ستانداردکردنی زمان به‌دو شپوه ده‌سته‌به‌ر ده‌بیټ، که به‌مشپوه‌یه:-

قوناغی یه‌که‌م:- له‌نیو شپوه‌زار و دیالیکته‌کانی زماندا، یه‌کیکیان به‌هوی پالپشت و ژیرخانی فهره‌نگی، میژوویی، نه‌ده‌بی و... وه‌کو پیوه‌ر په‌سند ده‌کرټ، نه‌مجوره په‌سندکردنه شپوه‌ی سروشتی ستانداردبوونی زمانه.

قوناغی دوهم:- هه‌لټزاردنی شپوه‌زاریک و ستانداردکردنی له‌لایه‌ن داموده‌زگای تاییه‌تی گه‌لآله‌دارټژی زمان بۆ ماوه‌یه‌کي کورت ده‌بیټ^(۲).

هه‌روه‌ها (بارچ) داوکۆکی له‌سهر نه‌وه‌ش ده‌کات، که نه‌و شپوه زمانه بۆ نه‌وه‌ی بپیټه زمانی ستاندارد، ده‌بی نه‌م تاییه‌تمه‌ندیانه‌ی هه‌بیټ:-

۱- گروپیکی سیاسیی، ئابووری و خوینده‌وار به‌کاری بینن.

۲- نه‌و شپوه زمانه خاوه‌نی میژووییکی نه‌ده‌بی و خاوه‌ن نووسه‌ری گه‌وره بیټ.

۳- له‌هه‌ریمیکي جوگرافیدا باوی هه‌بیټ^(۳).

^۱- سه‌رچاوه‌ی پېشوو، ل ۲۷.

^۲- Bartsch, Renate(1987), Norms of Language, Longman, London, P. 250.

^۳- Bartsch, (1987), p 251.

۷- شتوانی گارځين (Garvin)

شتوانه‌که‌ی گارځين له‌سەر ستانداردکردن، له‌سەر دوو جوړی پیکهاته‌یی بنیات نراوه^(۱):

۱- سه‌قامگیری نه‌رم

به‌گوږه‌ی بۆچوونی گارځين، زمانی ستاندارد ده‌بیت نمونه‌گونجاوه‌کانی نه‌رم و سه‌قامگیر بڼی، تاوه‌کو ئه‌رکی خوی به‌شیوه‌یه‌کی ئاسایی جیبه‌جی بکات و، ړیگا به په‌یوه‌ندییه نوښه‌کان بدات و وه‌لامدانه‌وه‌یه‌ک بیت بۆ گوږانه‌کلتورییه‌کان که له ناخاوتنی کومه‌لگا پووده‌دات، ئه‌و تاییه‌تمه‌ندییه ده‌کرځی به‌ده‌ست بڼی، کاتیک زمانه‌که یاسا و توانای وای هه‌بیت که بتوانیت جیگای ئه‌و یاسایانه بکاته‌وه که تازه پۆلینکراوه و هاتوونه‌ته ناو ړیسای زمانه‌که‌وه، به‌تاییه‌ت کاتیک پووبه‌پووی هه‌لومه‌رجی گوږانکاری ده‌بیته‌وه، ئه‌م گوږانانه به هه‌نگاوی خیرا پووناده‌ن، به‌لکو به‌تیپه‌پوونی کات پووده‌دات.

۲- پووناکبیرییه‌تی:

ده‌کرځیت پووناکبیرییه‌تی زمانی ستاندارد وا لیک بدریته‌وه، که په‌یره‌وکردنی ئامانجیکه که‌وا له زمانه‌که بکات، چپو به‌هیز بیت، ئه‌گه‌ر پښوښتیش بیت، ده‌سته‌واژه و ده‌رېږینه‌کانی پوخت بن، ئه‌م گوږانکارییه له زماندا به‌شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی کارده‌کاته سه‌ر پیکهاته‌ی وشه‌سازی و لایه‌نه‌کانی تری پښمان.

^۱- عه‌لی مه‌حمود جوكل (۲۰۱۱)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۲۲ - ۱۲۳.

۳-۸: قۇناغەكانى ستانداردكردنى زمان

۱- ھەلېژاردنى پېۋەرېك

ھەمىشە شېۋەزارېك بۇ ستانداردكردن ھەلدەبژېردى يان لەوانەيە بېيىتە زمانى ناۋەندىكى گرنگ يان بېيىتە تېكەلەي چەند شېۋەزارېكى ھەمەجۆر^(۱). ھەلېژاردنى پېۋەرېكىش رەنگە ئەستەم بى، چونكە بەشېۋەيەكى گىشتىي ئەمە پىشت بە ھەلوپىستى ئاخاۋتنى كۆمەلگا دەبەستى، ئاخۇ بەسەر ئەم زەحمەتتېيە زال دەبن لە ھەلېژاردنى پېۋەرېك يان تەنانت لەبەرانبەر زەحمەتتېيەكى كەمىش ملكەچ دەبن (چۆك دادەدەن).^(۲)

لېرەدا پاىەى دىيالىكتېك يان شېۋەزارېك، چ لەلايەنى كۆمەلەيەتى، يان ھەژموۋنى ئايىنى ياخود سىياسىي، زۆر گرنگە لە پىرۆسەى ھەلېژاردن و ديارىكردنى دىيالىكتېك لەنىۋ دىيالىكتەكانى زمانىك، بېگومان ئەم ھەلېژاردنە پەمەكى نابى، بەلكو دەبىت كەسانى زمانەوان و پىسپۆر لەبۋارى زمانەۋە ئەنجامى بدەن. ھەرچەندە ئەم پىرۆسەيە زمانەۋانىيە، بەلام زۆرجار دەسەلاتى سىياسى پۆلى خۆى دەبىنى لە سەپاندنى دىيالىكتېك بەسەر دىيالىكتەكانى تردا^(۳).

خالىكى ترى گرنگ لېرەدا ئەۋەيە، دەبى تەنھا دىيالىكتېك يان (شېۋەزارېك) و تەنھا (ئەلفوبىيەك) ھەلېژېردى، بۇ ئەۋەى توۋشى دابەشكردن و پارچە

¹- Hudson R. A. (1980), Sociolinguistics. Cambridge University press, 1980, P. 33.

²- Wardhaugh, R. (1986), An Introduction to Sociolinguistics, Great Britain, p. 31.

³- سەلام ناوخۆش و نەريمان خوشناو، كوردۆلۆجى، ل ۸۷ - ۸۸.

پارچه کردن نه بښت.^(۱) واته له توخمي هه لېږاردندا ديالېکتيک هه لډه بڅيردرېت بڅ نه وهی بېښته بنچينه بڅ زمانى ستاندارد^(۲).

که واته ليرهدا گهره که ديالېکتيک دهست نيشان بکهين و هه لېږيرين، نه م هه لېږاردنه ش په يوه سته به کومه لى خاصيت و تاييه تمه ندى، له وانه :-

۱- ديالېکتيکه له بوارى نووسين و ناخاوتندا خزمه تکرابښ.

۲- ديالېکتيکه له پووى فرههنگى وشه وه دهوله مهنديښ.

۳- له لايه ن زږوبه ی کومه لاني خه لکى کومه لگا که وه ناشنا بښت.

پينگى جوړه شيوه زاره هه لېږيردراوه که گه شه دهکات و شيوه زارهکانى تر له پوانگه ی زمانه وانپيه وه بچوک ده بنه وه، هه لېږاردن و جيگيرکردنى پيوهرى زمانه وانى په وتيکى ئالوزه، که په يوه ندييه کى راسته وخوى به پيکها ته ی زمان و کومه لگه وه هه يه و کاتيک هه موو خه لکى وه کو په ک قسه بکهين، نه و گرفتيتکى نه وتو نامينيتته وه، نه گهر وانه بښت له وانه يه ناچار بښ بپيارى ئازارده ر دهر بکهين، هه لېږاردنى هه ر زمانىکى په سهن به زمانى ستاندارد، به ماناى پشتگيرى کردن له و خه لگه ديت، که به و زمانه قسه دهکهن، نه مهش به ها ده دات به وان، له بهر نه وه ی پيوهره که هى نه وانه، له پيشبرکيتى به دهست هينانى ده سولات نه و بابته وه کو خالتيکى به هيز بڅ نه وان به کار ديت^(۳).

ده بښ ليرهدا باسى خالتيکى گرنه بکهين، نه ویش نه وه يه، که پالنه ره سياسى و ثابىنى و مه زهه بيبه کان هه نديک جار ستاندارد سازان ناچار دهکهن، بپيارى سهير دهر بکهين، ته نانه ت له وانه يه زمانىکى له نيوچوو بهينه وه گورپى، ستاندارد کردنى

^۱- هه مان سه رچاوه، ل ۸۸.

^۲- غازى عالى، هه مان سه رچاوه، ل ۲۳۵.

^۳- ناصر قلى سارلى، ل ۲۲۰.

زمانى عىبرى باشتىن نمونەيە، كاتىك كۆچى بە كۆمەلى يەھودىيەكان لە كۆتايى سەدەى نۆزدەيەم و سەرەتاي سەدەى بىستەم بۆ فەلەستىن دەستى پىكرد، هېچ كەسك بە زمانى عىبرى كلاسك قسەى نەدەكرد، ئەو جۆرە زمانە تەنها لە كىتەبە يەھودىيەكان بەرچاو دەكەوت، پالەنرە ئايىنى و سىياسىيەكان بوونە ھۆى ئەوھى ئەنجومەنىكى زمانەوانى لەسالى ۱۸۹۰ دروست بىت و بە چالاكىيەكى بەرنامەبۇدارپىژراو زمانى عىبرى كلاسكىيان گۆرپىيەوھ بۆ زمانىكى زىندوو، لە ئىستاندا ئەو زمانە ئاخىوھرى رەسەنى ھەيە، ھەرچەند لە سەرەتاي سەدەى بىستەم و تەنەت ناوھراستى ئەو سەدەيە هېچ كەسك بپراى نەبوو ئەو چالاكىيە بەرنامە بۇدارپىژراوھ بۆ ستانداردكردن تا ئەو پىژەيە سەرکەوتوو بىت^(۱).

۲- بەسىستەمكردنى پىئوھرەكە

لێرەدا يەكخستنى پىژمان و فەرھەنگى نەتەوھ و پىئووس ھۆكارى گرنەن، بۆ دامەزراندنى دىالىكتى ستاندارد، بىگومان پىژمان و فەرھەنگ و پىئووسىكى يەكگرتوو، كۆكردنەوھەكى پۆحى قوتابى و خوینەوارى لیدەكەوئتەوھ، بەمەش تاكەكانى نەتەوھ ھەست بە يەكئىتەيەكى نەتەوھى بەھىز دەكەن. دروستبوونى ئەو يەكئىتەيەش ناوھەندىكى ستراتىژى دەبىت بۆ پاراستنى ئاسايشى زمان^(۲).

بۆ چەسپاندنى شىوھزارىك دەبى ھەندى فەرھەنگ و كىتەبى پىژمانى بنووسرىن، كەوا لە ئەندامانى كۆمەلگا بكات پازى بن لەسەر ئەوھى كەچى راستە، پىكخستنى ياسا پىئووستى بەوھەكە كەمترین پادەى جىاوازی لە فۆرم و واتادا ھەبىت، ئەوھش پىئووستە كە ئەو ئەندامانە فىرى فۆرمە راستەكانى بن و ئەو فۆرمە نادروستانەش لە

^۱ - سەرچاوەى پىشور، ل ۲۲۵ - ۲۲۶.

^۲ - سەلام ناوخۆش و نەريمان خوشناو، ھەمان سەرچاوە، ل ۸۸.

نووسین به کارنه هیئن، که په ننگه له شیوه زاری خویان هه بوو بیت، بویه له وانه یه نه مه یه کیک له هۆکاره کان بیت که نه کادیمای نه ته وه بیه کان له کاره کانیا ندا پوویه پووی کیشه بوو بیه وه. ناوه ندی کاری نه وه کادیما نه زور نه رینی نییه، چونکه هه میسه پوویه پووی گورانی به رده وام ده بیه وه و ده بی لیکولینه وه له سر مه سه له زمانه وانییه تازه کان نه جامبدن، بۆ خستنه پووی جیاوازی له نیوان ستاندارد کردن و پیکخستنی یاساکان له پووی بیردۆزییه وه گرنگه، چونکه پۆلینکردن و پیکخستنی پيساکانی زمان له چوارچیره ی هه لومه رچی نابوو ری، کومه لایه تی جؤراو جؤره وه ده بیت، هه روه ها جؤر و مه ودا و پله ی پیکخستنی پيساکان پشت به وه ده به ستن، که ناخو تا چهند له پووی کومه لایه تییه وه نه م زمانه پیکخوا وه به کاردی، هه ر کاتیک نه و زمانه له به کاره نیان له ناوه ندی فیرکردن و نه ده ب و خویندنه وه دا فراوان بو و هه ر کاتیک وه کو هۆکاری مانه وه و پاراستنی ده سه لات به کاره ات، نه و نه وکات ده کری به زمانیکی ستاندارد له قه له م بدری^(۱).

که واته له م قوناغه دا کؤددانان ده گریته وه، که چۆنیه تی قالب وه رگرتنی فورمی نووسین له زمانی ستانداردا (پیزمان، وشه و پینووس)، دوا ی ماوه یه ک زمانی ستاندارد ده بیت به فورمیکی ناسایی نووسین و قسه کردن، هه لبه ته نووسینی ستاندارد ده بیت به پاریزاو به به راورد له گه ل قسه کردنی ستاندارد، چونکه قسه کردن زیاتر له نووسین ئالوگوری به سه ردا دیت، گورانکاری له نووسینی ستانداردا به پیی گورانکارییه کانی قسه کردن بگورن^(۲).

به زوری نووسه ری فهره نگی زاروا وه کان له م بابته دا ها وپان، که کاری فهره نگووسین له سه ر چالاکییه کی وه سفکه رانه یه، هه رچند نه وان پاستوپه وان

¹- Hudson, R. A. Sociolinguistics, p 33.

^۲- غازی عه ل، پپۆذه ی زمانی ستانداردی کوردی، ل ۲۳۵ - ۲۳۶.

نانوسن، فلان واژه چوڼ ده بټ به کار بټ، يان خوځمان به دور بگرين له بهر کاره پټناني کام واژه، به مه حال فرهه ننگنوسان خوځيان له پټگه به ده بيننه وه، که ده بټ بپيار بدهن که کام واژه به بلاوه يان نا، راسته يان نا، ناساييه يان ناساييه، زياتر فرهه ننگه گشتيه کان که بچند زمان يکي دنيا بلاو کراونه ته وه، به گشتي يان به تاييه تي ده پړژينه سه رپټوه ره کاني به کار بردي ستاندارد^(۱).

۳- قوناغی په ره پيدان و فرلوانبونى له نه رکدا:

ئو شتوازه ي که به سيسته مکراوه، پټويستی به گوران يکي زور هه به به کاره پټاندا، پټويسته له بواړي زانست، نه ده بيات، پوژنامه واني، ... هتد به کاره پټنريټ^(۲). پاش نه وه ي ديا لکتک له ديا لکتکه کان هه لټر ټردرا و بڼه ما کاني به ستانده رکړدني بچ داپټراو له هه موو لايه که وه به ره و زمان يکي بالا بردرا، که نوينه ري هه موو نه ته وه بټ نه ک ناوچه به، پوځي حکومت ده ست پټده کات له جټبه جټکړدني هم پوژده نه ته وه يي و نيشتمانيه، ده بټ حکومت له داموده زگاي خو ي به تاييه تي هر سي وه زاره تي په روه رده و خو يندني بالا و پوځن بيري و راگه يان دن خه لک هانبدات نه و شپوه زمانه به کار بټن و به زمان ي خوځيان برانن^(۳).

که واته ليړه دا نه و شپوه زاره ي پټساي بچ پوځي مکراره به رزترين ناست له گوران له نه رکي خو ي به ده ست ديټي، نه و فورمه ده بټ تواناي نه وه ي هه بټ له هه موو نه و نه رکانه ي په يوه ستن به حکومت ي ناوه ندی و، نووسين وه کو زمان يکي په سمی

^۱ - ناصر قلي سارل، ل ۲۲۳ - ۲۲۴.

^۲ - Amir Hassan pour, p. 30.

^۳ - سه لام ناو خوش و نه ريمان خوشناو، کورډولوي، ل ۸۹.

به کاربیت، بۆ نمونه له په رله مان، له کاروباری حکومت و به لگه نامه کانی یاسا دانان و راپه پاندن و به لگه نامه دادوه ریه کان و زانستییه کان و سیستمه جوراوجوره په روه رده ییه کان وهکو زمانی فیڅرکدن، واته له ناوه ندی فیڅرکدن سهره تایي و ناوه ندی و بالادا، وهکو زمانی فیڅرکدن له یاسای وهزاره تی په روه رده تۆمار ده کړی، هه روه ها ئه م زمانه له ده ستووری ولاتیشدا ده چه سپی و، ده بی شیاو بی بۆ به کاره یتانی له شیوه جیاوازه کانی ئه ده ب وهکو زمانیکي نه ته وه یی، که زمانی کیانیکی سیاسی و کومه لایه تی و کلتورییه له به کاره یتانی بۆ ئه وه مو ئه رکانه، له وانه یه ئه م قۆرمه پیوستی به یه که ی زمانه وانی زیاتر هه بی، به تاییه تی وشه ته کنیکیه کان، به لام ئه مه پیوسته بۆ به ره وپیشبردنی ئه و نه ریتانه ی که وا ده کات ئه و قۆرمه به ده ستهاتوو به کاربه یتین^(۱).

له م قۆناغه دا، زمانی ستاندارد ده بیته هه موو تاییه تمه ندیه بنچینه ییه کانی په یوه نیدار به زمانی بالا به ده ست به یتیت، هه روه ک فیڅرگسۆن ئاماژه ی پیده کات، سی تاییه تمه ندی زمانی بالا ئه مانه ن:

۱- به کاره یتانی له داموده زگا کانی حکومت، نووسین و بیرۆکه ی بالا.

۲- بوونی پرویه کی زۆر بالا.

۳- به کاربردنی له ئه ده بیات و گه نجینه ی ئه ده بیدا^(۲).

وهکو ئاماژه مان بۆی کرد، که شیوه زاره هه لبرێژدراوه که له م قۆناغه دا له داموده زگا کانی حکومت، دادگا کان، ده که کانی یاسای، به لگه نامه ئیدارییه کان، نامه گۆرینه وه ئیدارییه کان، به کارده ه یتیت، له بهر ئه م هۆیه حکومت ته کان گرنگی

¹- Hudson, R. A. Sociolinguistics, p. 33.

²- Ferguson, C. A. (1996), Diglossia, Oxford, Oxford University Press, p. 326.

زور به زمانی ستاندارد ددهن و هه ولده دهن بۆ گه شه پیدانی، له دوو پوانگه وه زمان بۆ حکومه ته کان گرنگه، یه کتیکیان له کارهکانی حکومهت دووه میان له په روه ده و فیترکردندا، چینی دهسه لاتدار و په یوه ندی نیوان حکومهت و خه لکی پیویستی به یه ک جور زمان و شیوه زار هه یه، په روه ده و فیترکردنیش پیویستی به و زمانه هه یه، که به کار ده هیتریت^(۱).

یه کتیک له به کار هیثانه تازه کانی زمانی ستانداردی تازه دروست بوو نه وه یه، که بیته زمانی زانسته جیاوازه موییه کان و بیرۆکه هزییه ئالۆزه کان (بالاکان)، له هه ندیک له و زمانانه ی که په وتی ستاندارد کردنیان له رابردوویه کی زور دووه دهسته پیکردووه، زور به یان له دهستیکیانه وه نووسینه زانستییه کان و فلهسه فیه ده رکه وتووه، به لام نه و زمانانه ی تازه په وتی ستاندارد کردنیان دهستیکیردووه، به هوی ئالۆزی زانستی نوی، تواناو شایسته ی نه و زانسته نین^(۲).

۴. په سندرکونی له لایه ن کومه لگاوه

دهبی شیوه زاره که وهکو زمانی نه ته وه بی له لایه ن قسه که رانی کومه لگاوه په سند بکری، هه ر کاتیک نه مه پوویدا، زمانه ستاندارده که به گه ر ده خری، بۆ نه وه ی بیته هوکاری هیژ و یه کگرتن له پیناو ده ولته ی نه ته وه بی، وهکو هیمای سه ربه خو بوون له ده ست نه ته وه کانی تر و وهکو هیمایه ک بۆ حاله تی جیا بوونه وه و سه ربه خو بی بۆ نه و نه ته وانه ی خاوه ن کیانکی سه ربه خو نین، نه مه ریک نه و نه رکه یه که و له نه ته وه یه ک ده کات زیاتر به ره و پیش بجیت^(۳).

¹ - ناصر قلی ساری، ل ۲۲۷.

² - هه مان سه رچاوه، ل ۲۲۷ - ۲۲۸.

³ - Wardhaugh, R. An introduction to Sociolinguistics, p. 30.

شيۋازەكەي ھۆگن تارپادەيەكى زۆر سوود بەخشە لەدروستکردنى پەيوەندى لەنيوان پېرۆسە گەورەكانى ستانداردکردن و تىگەيشتن لىيان، بەلام مەودايەكى فراوان لە مشتومر ھەلدەگرى سەبارەت بە ھەندى لايەنى ستانداردکردن، بۆ نموونە ئەو گەنگ نىيە كە ستانداردکردن دەبى مەسەلەكەى گۆکردن و نووسىنى تىدائى يان كە زمانى ستاندارد دەبى ۋەكو تاكە شيۋەزارى راست و دروست دەستى پىۋە بگيرى^(۱).

ئەگەر ۋا بپاربيت زمانى ستاندارد زمانىكى زىندووى قسەى پىبىكرىت و پۆل و كارکردنى بە باشى ئەنجام بدات، پىۋىستە زۆرىنەى تاكەكانى كۆمەلگە پەسندى بكن و ئەو جۆرە زمانە لە كۆمەلگەدا بلاوبىكرىتەو، بلاوكردەوەى زمانى ستاندارد پەوتىكى چەند لايەنىيە و سى جۆرى جياوازى ھەيە : بلاوكردەوەى لە شوئىنى (سنورىكى جوگرافى)، بلاوكردەوەى پۆل و كارکردنى، بلاوكردەوەى كۆمەلەيەتى. مەبەست لە بلاوكردەوەى شوئىنى فراوانکردنى سنورى جوگرافى زمان و ستانداردە و لەنيوبردنى سنورەكان و بەرەستە سروشتىيەكانە، لە حالەتى بەئەنجام گەياندى ئەو جۆرە بلاوكردەوەيە، ئاخىۋەرانى شيۋەزارە جوگرافىيەكان لەگەل شيۋەزارى خۆيان زمانى ستاندارد يان لە شيۋەى زمانىكى بالا بەكارى دەھيئن و لە پەيوەندىيە زمانەوانىيەكانى خۆيان سوودى لىدەبينن، پاگەياندىنەكان بەتاييەت پادىۋ و تەلەفزيۇن و سىستەمى پەروەردە و فىركردن پۆلىكى گەنگيان ھەيە لە بلاوكردەوەى ئەو جۆرە زمانە ستانداردە^(۲).

¹- Ali Mahmood Jukil, p. 14.

²- ناصر قلى سارلى، ل ۲۴۱ - ۲۴۲.

۵- قوناغی پاراستنی ستاندارد

له م قوناغدا وا پیویست دهکات هه موو لایه ک زمانه هه لبرژدر او ده که بیاریژین،
 ئەم پاریزگاری لیکردنه ش پیویستی به کات و به رده وامی هه یه، چونکه زمانی
 ستاندارد به رده وام له لایه ن پیوه ره کانی به ربه ره کانی و هه ره شه ی لیده کړیت و
 هه مووکات ده که ویته بهر شالای دزه کړنه ناوی و نار په حهت کردنی شیوه زاره
 جوراو جور ه کان. له وانه یه هه ندیک ستاندارد به تیپه پینی چهند وه چه یه ک گوران
 به سهر پیوه ره کانیدا بیت و پیگه ی ستانداردی خوی له ده ست بدات و ستانداردی کی
 تر جیگه ی بگریته وه، له وانه یه خودی زمانی ستانداردیش له دوا ی ماوه یه ک به هوی
 جوراو جور ی کار کردنی دابه شبیت بۆ چهند شیوه زاریک، به مجوره ش خولی
 ستاندارد کردن بکه ویته وه گهر، به لام به هیزترین پیکهاته ی پاراستنی ستاندارد
 به نه گهری زوره وه سیسته می په روه رده و فیژکردنه، ماموستایانی فیژگه کان به زوری
 هوگریه تیکی زوریان بۆ سه پاندن خوازی و بیژوکه ی نه گورانی زمان هه یه له سیسته می
 فیژکردندا، زمانی نووسین له پیژشتره، زمانی ئاخاوتنی پلان بۆ دارپژراو له پیژشتره له
 بی پلان، په سندنه کردنی شیوه زاری ناستاندارد ئایدۆلۆژی ستاندارد پیداکیری له سهر
 ده کړیت^(۱).

نوسه ره گهره کان و ده وله مهندی به ره می نه ده بی هوکاری تره بۆ پاراستن
 و بلاو کړنه وه ی ستاندارد، نوسه ره کان به و به ره مه نه ده بییه شکۆداره ی که
 له پاش خو یان به جیان هیشتووه، پوویه کی بالا ده به خشنه زمانی ستاندارد، له و
 پوه وه و نشان ده دریت هه ر که سیک بیه ویت بیته که سیکی پیگه یشتوو، ده بیت،
 فیژی به ره مه نه ده بییه کان و ستاندارد بیت، ئەم هوکاره به تایبته کاتیک

^۱ - هه مان سه رچاوه، ل ۲۴۷.

زارو زمان _____ د نه ریمان خوشناو

کاریگه ره، که توخمی ئه ده بی پۆل و ئاماده بوونیکی زیاتریان له زمانی ستاندارد
هه بیټ^(۱).

¹ - سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۴۷.

زمانی عیبری باشتړین نمونونه، کاتیک کوچی به کومه‌لی یه هودی‌کان له کوتایي سده‌ی نۆزده‌یه‌م و سهره‌تای سده‌ی بیستم بۆ فله‌ستین ده‌ستی پیکرد، هیچ که‌سیک به زمانی عیبری کلاسیک قسه‌ی نه‌ده‌کرد، نه‌و جۆره زمانه تهنه‌ها له کتیبه یه‌هودیه‌کان به‌رچاو ده‌که‌وت، پالنه‌ره ئایینی و سیاسیه‌کان بوونه هوی نه‌وه‌ی نه‌جیومه‌نیکي زمانه‌وانی له‌سالی ۱۸۹۰ دروست بییت و به‌چالاکیه‌کی به‌رنامه‌بۆدایژراو زمانی عیبری کلاسیکیان گۆریه‌وه بۆ زمانیکي زیندو، له‌ئێستادا نه‌و زمانه ئاخیره‌ی ره‌سه‌نی هیه، هه‌رچه‌ند له‌ سهره‌تای سده‌ی بیستم و تهنه‌ت ناوه‌پاستی نه‌و سده‌یه هیچ که‌سیک بپوای نه‌بوو نه‌و چالاکیه به‌رنامه‌بۆدایژراوه بۆ ستانداردکردن تا نه‌و پیژیه سهرکه‌وتوو بییت.^(۱)

۲- به‌سیسته‌مکردنی پیوه‌ره‌که

لیره‌دا یه‌کخستنی ریزمان و فهره‌نگی نه‌ته‌وه و پینووس هۆکاری گرنګن، بۆ دامه‌زاندنی دیالیکتی ستاندارد، بینگومان ریزمان و فهره‌نگ و پینووسیکی یه‌کگرتوو، کۆکردنه‌وه‌یه‌کی پۆچی قوتابی و خوینه‌واری لیده‌که‌ویته‌وه، به‌مه‌ش تاکه‌کانی نه‌ته‌وه هه‌ست به‌یه‌کی‌تییه‌کی نه‌ته‌وه‌یی به‌هیز ده‌که‌ن. دروستبوونی نه‌و یه‌کی‌تییه‌ش ناوه‌ندیکي ستراتیژی ده‌بییت بۆ پاراستنی ئاسایشی زمان.^(۲)

بۆ چه‌سپاندنی شیوه‌زاریک ده‌بی هه‌ندی فهره‌نگ و کتیبی ریزمانی بنووسرین، که‌وا له‌ نه‌ندامانی کومه‌لگا بکات رازی بن له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که‌چی راسته، پیکخستنی یاسا پینووستی به‌وه‌یه که‌که‌مترین پاده‌ی جیاوازی له‌ فۆرم و واتادا هه‌بییت، نه‌وه‌ش پینووسته که‌ نه‌و نه‌ندامانه‌ فی‌ری فۆرمه‌ راسته‌کانی بن و نه‌و فۆرمه‌ نادروستانه‌ش له‌

^۱ - سه‌رچاوه‌ی پینشو، ل ۲۲۵ - ۲۲۶.

^۲ - سه‌لام ناوخۆش و نهریمان خوشناو، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۸۸.

نوو سین به کار نه هینن، که په ننگه له شیوه زاری خویان هه بوو بیت، بویه له وانه یه نه مه یه کیک له هۆکاره کان بیت که نه کادیمیای نه ته وه بیه کان له کاره کانیا اندا پوویه پووی کیسه بوو نه وه. ناوه ندی کاری نه وه کادیمیانه زور نه رینی نییه، چونکه هه میسه پوویه پووی گوړانی به رده وام ده بنه وه و ده بی لیکولینه وه له سر مه سه له زمانه وانیه تازه کان نه جامبدن، بو خسته پووی جیاوازی له نیوان ستاندارد کردن و پیکه خستنی یاساکان له پووی بیردو زییه وه گرنگه، چونکه پولین کردن و پیکه خستنی پيساکانی زمان له چوارچنوهی هه لومه رجی تابووری، کومه لایه تی جوراوجوره وه ده بیت، هه روه ها جور و مه ودا و پله ی پیکه خستنی پيساکان پشت به وه ده به سستی، که ناخو تا چهند له پووی کومه لایه تییه وه نه م زمانه پیکه خراوه به کاردی، هه ر کاتیک نه وه زمانه له به کاره یانان له ناوه ندی فیتر کردن و نه ده ب و خویندنه وه دا فراوان بو و هه ر کاتیک وه کو هۆکاری مانه وه و پاراستنی ده سه لات به کاره ات، نه و نه وکات ده کری به زمانیکی ستاندارد له قه له م بدری^(۱).

که واته له م قوناغه دا کؤددانان ده گریته وه، که چو نیه تی قالب وه رگرتنی فورمی نوو سین له زمانی ستانداردا (پیزمان، وشه و پینوس)، دواى ماوه یه ک زمانی ستاندارد ده بیت به فورمیکی ئاسایی نوو سین و قسه کردن، هه لبه ته نوو سینی ستاندارد ده بیت به پاریزاو به به راورد له گه ل قسه کردنى ستاندارد، چونکه قسه کردن زیاتر له نوو سین ئالوگوړی به سه ردا دیت، گوړانکاری له نوو سینی ستانداردا به پیی گوړانکاریه کانى قسه کردن بگوړن^(۲).

به زوړی نوو سه ری فهره نگی زار او ه کان له م بابه ته دا هاوړان، که کاری فهره نگوو سین له سه ر چالاکیه کی وه سفکه رانه یه، هه رچه ند نه وان پاستوپه وان

¹ - Hudson, R. A. Sociolinguistics, p 33.

² - غازی عه ل، پېژده ی زمانی ستانداردی کوردی، ل ۲۳۵ - ۲۳۶.

نانوسن، فلان واژه چۆن ده‌بیټ به‌کاریټ، یان خۆمان به‌دوور بگرین له به‌کاره‌ینانی کام واژه، به‌هه‌رحالّ فه‌ره‌ه‌نگ‌نوسان خۆیان له پیگه‌یه‌ک ده‌بیننه‌وه، که ده‌بیټ بریار بده‌ن که کام واژه‌یه‌ بلاوه‌ یان نا، پاسته‌ یان نا، ئاساییه‌ یان نا ئاساییه‌، زیاتر فه‌ره‌ه‌نگه‌ گشتییه‌کان که بۆ چه‌ند زمانیکی دنیا بلاوکراونه‌ته‌وه، به‌گشتی یان به‌تاییه‌تی ده‌پ‌رژینه‌ سه‌ر پیوه‌ره‌کانی به‌کاربردنی ستاندارد^(۱).

۳- قۆناغی به‌ره‌پ‌یدان و فرلوانبوونی له‌ ئه‌رکدا:

ئهو شیوازه‌ی که به‌ سیسته‌م‌کراوه‌، پیویستی به‌ گۆپانیکی زۆر هه‌یه‌ له به‌کاره‌یناندا، پیویسته‌ له‌ بواری زانست، ئه‌ده‌بیات، پۆژنامه‌وانی، ... هتد به‌کاربه‌ی‌نریت^(۲). پاش ئه‌وه‌ی دیالیکتیك له‌ دیالیکته‌کان هه‌ل‌بژێردا و ب‌نه‌ماکانی به‌ستنده‌رکردنی بۆ دا‌پ‌ژراو له‌هه‌موو لایه‌که‌وه‌ به‌ره‌و زمانیکی بالا بردا، که نوینه‌ری هه‌موو نه‌ته‌وه‌ بیټ نه‌ک ناوچه‌یه‌ک، پۆلی حکومه‌ت ده‌ست پ‌یده‌کات له‌ج‌یبه‌ج‌یکردنی ئه‌م پ‌رۆژه‌ نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانیه‌، ده‌بیټ حکومه‌ت له‌ داموده‌زگای خۆی به‌تاییه‌تی هه‌ر سێ وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌ و خویندنی بالا و پۆشن‌بیری و پاگه‌یان‌دن خه‌لک هان‌بدات ئهو شیوه‌ زمانه‌ به‌کاربه‌ینن و به‌ زمانی خۆیان بزائن^(۳).

که‌واته‌ لی‌رده‌دا ئهو شیوه‌زاره‌ی پ‌ی‌سای بۆ پۆلیتیکراوه‌ به‌رزترین ئاست له‌ گۆپان له‌ ئه‌رکی خۆی به‌ده‌ست د‌ی‌ن‌ئ، ئهو قۆمه‌ ده‌بی‌ توانای ئه‌وه‌ی هه‌بیټ له‌ هه‌موو ئه‌و ئه‌رکانه‌ی په‌یوه‌ستن به‌ حکومه‌تی ناوه‌ندی و، نووسین وه‌کو زمانیکی په‌سمی

¹ - ناصرقلی سارلی، ل ۲۲۳ - ۲۲۴.

² - Amir Hassan pour, p. 30.

³ - سه‌لام ناوخۆش و نه‌ریمان خوشناو، کوردۆلۆجی، ل ۸۹.

به کاربیت، بۆ نمونه له پەرله مان، له کاروباری حکومت و به لگه نامه کانی یاسا دانان و پاپه پانن و به لگه نامه دادوهرییه کان و زانستییه کان و سیستمه جؤراوجؤره پهره رده ییه کان و هکو زمانی فیژکردن، واته له ناوه ندی فیژکردنی سهره تایبی و ناوه ندی و بالادا، و هکو زمانی فیژکردن له یاسای و هزاره تی پهره رده تۆمار ده کری، هه روه ها ئه م زمانه له ده ستوری ولاتیشدا ده چه سپی و، ده بی شیاو بی بۆ به کاره یینانی له شیوه جیاوازه کانی ئه ده ب و هکو زمانیکی نه ته وه یی، که زمانی کیانیکی سیاسی و کۆمه لایه تی و کلتورییه له به کاره یینانی بۆ ئه و هه موو ئه رکانه، له وانه یه ئه م قۆرمه پنیوستی به یه که ی زمانه وانی زیاتر هه بی، به تایبه تی وشه ته کنیکییه کان، به لام ئه مه پنیوسته بۆ به ره وپیشبردنی ئه و نه ریتانه ی که وا ده کات ئه و قۆرمه به ده ستهاتووه به کاریه یین^(۱).

له م قوناغه دا، زمانی ستاندارد ده بیّت هه موو تایبه ته ندییه بنچینه ییه کانی په یوه ندیدار به زمانی بالابه ده ست به یینیت، هه روه ک فیژگسۆن ئاماژه ی پیده کات، سی تایبه ته ندی زمانی بالا ئه مانه ن:

۱- به کاره یینانی له داموده زگا کانی حکومت، نووسین و بیرۆکه ی بالا.

۲- بوونی پوهیه کی زۆر بالا.

۳- به کاربردنی له ئه ده بیات و گه نچینه ی ئه ده بیدا^(۲).

وهکو ئاماژه مان بۆی کرد، که شیوه زاره هه لبژێردراوه که له م قوناغه دا له داموده زگا کانی حکومت، دادگا کان، ده قه کانی یاسایی، به لگه نامه ئیدارییه کان، نامه گۆرینه وه ئیدارییه کان، به کارده هیئریت، له بهر ئه م هۆیه حکومته کان گرنگی

¹- Hudson, R. A. Sociolinguistics, p. 33.

²- Ferguson, C. A. (1996), Diglossia, Oxford, Oxford University Press, p. 326.

زور به زمانى ستاندارد ددهن و هه ولده دهن بؤ گه شه پيدانى، له دور پوانگه وه زمان بؤ حكومته كان گرنگه، يه كيكيان له كاره كانى حكومته دووهميان له پهروده و فيركردندا، چيني دهسه لاتدار و په يوه ندى نيوان حكومته و خه لگى پيوستى به يه ك جور زمان و شيوه زار هه يه، پهروده و فيركردنيس پيوستى به و زمانه هه يه، كه به كارده هينريت^(۱).

يه كيك له به كارمېنانه تازه كانى زمانى ستانداردى تازه دروست بوو نه وه يه، كه ببيتته زمانى زانسته جياوازه مرويه كان و بيروكه هزريه ئالوزه كان (بالاكان)، له هه ندى كه و زمانانه ي كه په وتى ستاندارد كردنيان له رابردويه كي زور دوروه ده ستى پيكردوه، زوربه يان له ده ستپيكيانه وه نووسينه زانستيه كان و فله سه فله ده ركه وتوه، به لام نه و زمانانه ي تازه په وتى ستاندارد كردنيان ده ستپيكردوه، به هوى ئالوزى زانستى نوئ، تواناو شايسته ي نه و زانسته نين^(۲).

۴. په سندرېنى له لايه ن كومه لگاوه

ده بى شيوه زاره كه وه كو زمانى نه ته وه يى له لايه ن قسه كه رانى كومه لگاوه په سند بگرئ، هه ر كاتيك نه مه پوويده، زمانه ستاندارده كه به گه ر ده خرئ، بؤ نه وه ي ببيتته هوكارى هيز و يه كگرتن له پيناو ده ولته ي نه ته وه يى، وه كو هيماي سهر به خو بوون له ده ست نه ته وه كانى تر و وه كو هيمايه ك بؤ حالته ي جيا بوونه وه و سهر به خو يى بؤ نه و نه ته وانه ي خاوه ن كيانيكى سهر به خو نين، نه مه پيك نه و نه ركه يه كه وا له نه ته وه يه ك ده كات زياتر به ره وپيش بچيت^(۳).

^۱ - ناصر قلى سارلى، ل ۲۲۷.

^۲ - هه مان سه رچاوه، ل ۲۲۷ - ۲۲۸.

^۳ - Wardhaugh, R. An introoduction to Sociolinguistics, p. 30.

شیوازه که ی هۆگن تاراده یه کی زور سوود به خشه له دروستکردنی په یوه ندی له نیوان پرۆسه گه وره کانی ستانداردکردن و تیگه یشتن لیان، به لام مه و دایه کی فراوان له مشتومر ه لده گری سه باره ت به ه ندی لایه نی ستانداردکردن، بۆ نمونه ئه وه گرنگ نییه که ستانداردکردن ده بی مه سه له که ی گوکردن و نووسینی تیدای یان که زمانی ستاندارد ده بی وه کو تاکه شیوه زاری راست و دروست دهستی پیوه بگیری^(۱).

ئه گه ر وا بریار بێت زمانی ستاندارد زمانیک ی زیندووی قسه ی پېبکری ت و پۆل و کارکردنی به باشی ئه نجام بدات، پېویسته زۆرینه ی تاکه کانی کۆمه لگه په سندی بکه ن و ئه و جۆره زمانه له کۆمه لگه دا بلاو بکری ته وه، بلاوکردنه وه ی زمانی ستاندارد په وتیک ی چه ند لایه نییه و سی جۆری جیاوازی هیه : بلاوکردنه وه ی له شوی نی (سنوریکی جوگرافی)، بلاوکردنه وه ی پۆل و کارکردنی، بلاوکردنه وه ی کۆمه لایه تی. مه به ست له بلاوکردنه وه ی شوی نی فراوانکردنی سنوری جوگرافی زمان و ستاندارده و له نیو بردنی سنوره کان و به ربه سه سته سروشتیه کانه، له حاله تی به ئه نجام گه یان دنی ئه و جۆره بلاوکردنه وه یه، ئاخیه و رانی شیوه زاره جوگرافیه کان له گه ل شیوه زاری خویان زمانی ستاندارد یان له شیوه ی زمانیک ی بالا به کاری ده هینن و له په یوه ندیه زمانه وانییه کانی خویان سوودی لیده بینن، راگه یان دنه کان به تاییه ت پادی و ته له فزیۆن و سیسته می په روه رده و فیژکردن پۆلیکی گرنگیان هیه له بلاوکردنه وه ی ئه و جۆره زمانه ستاندارده^(۲).

¹- Ali Mahmood Jukil, p. 14.

²- ناصر قلی ساری، ل ۲۴۱ - ۲۴۲.

۵- قۇناغى پاراستنى ستاندارد

لەم قۇناغەدا ۋا پىويست دەكات ھەموو لايەك زمانە ھەلبۇزىردا ۋەكە بپارىزىن، ئەم پارىزگارى لىكردنەش پىويستى بەكات ۋ بەردەوامى ھەيە، چونكە زمانى ستاندارد بەردەوام لەلايەن پىۋەرەكانى بەرەركانى ۋ ھەرەشەي لىدەكرىت ۋ ھەمووكات دەكەۋىتە بەر شالۋى دزەكردنە ناۋى ۋ ناپەرەت كىردى شىۋەزارە جوراۋجۆرەكان. لەوانەيە ھەندىك ستاندارد بە تىپەرىنى چەند ۋەچەيەك گۇران بەسەر پىۋەرەكانىدا بىت ۋ پىگەي ستانداردى خۆي لەدەست بدات ۋ ستانداردىكى تر جىگەي بگىتەۋە، لەوانەيە خۇدى زمانى ستانداردىش لە دۋاي ماۋەيەك بەھۆي جوراۋجۆرى كاركردى دابەشەيت بۆ چەند شىۋەزارىك، بەمجۆرەش خولى ستانداردكرىن بگەۋىتەۋەگەپ، بەلام بەھىزترىن پىكەتەي پاراستنى ستاندارد بەئەگەرى زۆرەۋە سىستەمى پەرۋەردە ۋ فىركردنە، مامۇستايانى فىرگەكان بەزۆرى ھۆگرىەتتىكى زۆريان بۆ سەپاندنخۋازى ۋ بىرۆكەي نەگۇراني زمان ھەيە لە سىستەمى فىركردنە، زمانى نووسىن لە پىشتەرە، زمانى ئاخاۋتنى پلان بۆدارپىژراۋ لە پىشتەرە لە بى پلان، پەسندەكردنى شىۋەزارى ناستاندارد ئايدۆلۆژى ستاندارد پىداگىرى لەسەر دەكرىت^(۱).

نووسەرە گەرەكان ۋ دەۋلەمەندى بەرھەمى ئەدەبى ھۆكارى ترە بۆ پاراستن ۋ بلاۋكردنەۋەي ستاندارد، نووسەرەكان بەۋ بەرھەمە ئەدەبىيە شكۆدارەي كە لەپاش خۇيان بەجىيان ھىشتۋە، پرويەكى بالا دەبەخشە زمانى ستاندارد، لەۋ پروۋەۋە ۋا نىشان دەدرىت ھەر كەسنىك بىەۋىت بىيە كەسىكى پىگەيشتۋ، دەبىت، فىرى بەرھەمە ئەدەبىيەكان ۋ ستاندارد بىيەت، ئەم ھۆكارە بەتايىبەت كاتىك

¹ - ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۴۷.

زار و زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

کاريگه ره، که توخمي ئه ده بي پۆل و ئاماده بوونيکي زياتريان له زماني ستاندارد
هه بيټ^(١).

¹ - سه رچاوه ي پيشوو، ل ٢٤٧.

بەشى چوارەم: چەند لايەنىكى ريزمانى كرمانجى سەروو

١٤: نير و مى

لە كرمانجى ناو و پاستى زمانى كوردیدا دەمىكە نيشانەى تايبەتى پەگەزى نير و مى لە ناوچوو، تەنيا لە يەك حالەتدا ماو، ئەویش لە دۆخى بانگکردندا، بەجۆرىك لەم دۆخەدا نيشانەى تايبەتى ھەيە بۆ جياکردنەوى نير و مى، بەمشيۆەيەى خوارەو:

ا. نيشانەى (ە) بۆ تاكى نير بەكارديت، وەك:

- کوپە، بخوينە .

ب. نيشانەى (ئ) بۆ تاكى مى بەكارديت، وەك:

- كچى دانيشە .

ج. نيشانەى (ينە) بۆ كۆى نير و مى بەكارديت، وەك:

- ئەى كوپينە وەرە زانكۆ .

لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردیدا ئەگەرچى بەھۆى كردارى بيستنەو نير و مى لە يەكتر جيا دەكرينەو، بەلام لە گەل ئەو شدا بە ھۆى نيشانەى تايبەتییەو جياوازی نير و مى دەكریت، ئەم جياوازی كردنەش بەھۆى نيشانەى پەگەز و ئامرازى دانەپال و جیناو و ئاو و ئاوا و دۆخى بانگکردنەو دەبيت، ھەرەكو لە خوارەو پوونى دەكەينەو:

١- بەھۆى نيشانەى تايبەتى پەگەزەو:

ليژەدا نيشانەى (ى) بۆ پەگەزى نير و نيشانەى (ئ) بۆ پەگەزى مى بەكارديت و دەچیتە سەر ناوەكەو، بەو واتايەى ناوەكە بەھۆى ئەم نيشانەو دەناسریت، وەكو:

زار و زمان _____ د. نه ریمان خوشناو

- ئازادی نان خوار .

- نه سرینی نان خوار .

۲- به هوی ئامرازی دانه پال:

کاتیک دوو وشه به هوی ئامرازی دانه پال لیکده درین، نه وه ئامرازه کانی دانه پال

بو نیر و می و تاک و کو جیاوازیان له نیواندا هیه، به مشیوهیه:

ا- ئامرازی دانه پالی (ا) بو تاکی می به کاردیت، وهک:

- کچا نه سرینی هات .

ب- ئامرازی دانه پالی (ی) بو تاکی نیر به کاردیت، وهک:

- کوپی ئازادی زیره که .

ج- ئامرازی دانه پالی (ید، ین، یت) بو کوئی نیر و می به کاردیت، وهک:

- چیا ییت کوردستانی بلندن .

۳- به هوی جیناو:

ا- جیناوی که سی سه ربه خۆ :

له که سی سییه می تاکدا، له کومه لی (من - مه) جیاوازی له نیوان نیر و میدا

ده کريت، به مشیوهیه:

وی/ جیناوی سه ربه خۆیه بو که سی سییه می تاکی نیر، وهک:

- وی نان خوار .

وی/ جیناوی سه ربه خۆیه بو که سی سییه می تاکی می، وهک:

- وی نان خوار .

ب - جيناي نيشانه:

له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا، ههوت جیناوی نیشانه مان ههیه، که بۆ تاک، کۆ، نیڤر، مئ، نزیك، دوور به کارده هیتریت، جیناوه کانیش به مشیوهیهی خواره وهن^(۱):-

ئه شه _____ بۆ تاکی نزیك به کاردیت .

فی _____ بۆ تاکی نیڤر نزیك به کاردیت .

فی _____ بۆ تاکی مئ نزیك به کاردیت .

وی _____ بۆ تاکی نیڤر دوور به کاردیت .

وی _____ بۆ تاکی مئ دوور به کاردیت .

(ئه فان) فان _____ بۆ کۆی نیڤر و مئ نزیك به کاردیت .

(ئه وان) وان _____ بۆ کۆی نیڤر و مئ دوور به کاردیت .

ئه شه پسمامئ منه .

فی نه گره^(۲) .

ئه شه هه فالی منه .

فی نان خار د .

فی نان خار د .

وی چیرۆك نفیسی .

وی چیرۆك نفیسی .

۱- لیژنه یه که له وهزارهتی پهروه ده، زمان و ئه ده بی کوردی، پۆلی هه شته می بنه ره تی، چاپی سییه م، چاپخانه ی ئه کاسیا، هه ولێر، ۲۰۰۹، ل ۸۲ - ۸۳ .

۲- صادق بهاء الدین ئامیدی، رێزمانا کوردی - کرمانجی یا ژۆری و ژیری یا هه شه رکری، چاپا یه کی، زانکۆی سه لاهه دین، دار الشؤون الثقافیه العامه، ۱۹۸۷، ل ۱۳۷ .

شان گزفته نده کا خوش گریډا .

وان په شبه لهک گریډا .

۱- ناوړه لټناوی نیشانه :

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا فورمه کانی ناوړه لټناوی نیشانه له گهل ناوی تاک و

کۆ و نیړ و می به شیوه ی جیاواږ به کاردین، به مشیوه یی خواره وهن:

نه ف..... ه _____ له گهل ناویک بۆ تاکی نیړ و میی نزیك به کاردی.

فی..... ی _____ له گهل ناویک بۆ تاکی نیړی نزیك به کاردی.

فی..... ی _____ له گهل ناویک بۆ تاکی میی نزیك به کاردی.

وی..... ی _____ له گهل ناویک بۆ تاکی نیړی دوور به کاردی.

وی..... ی _____ له گهل ناویک بۆ تاکی میی دوور به کاردی.

شان (نه شان)..... ان _____ له گهل ناویک بۆ تاکی نیړ و میی نزیك به کاردی.

وان (نه وان) ان _____ له گهل ناویک بۆ کوی نیړ و میی دوور به کاردی.

- نه ف کتیبه یی مه یه .

- فی خورتی سه ری مه بلند کر .

- فی قوتابی وانه باش خواند .

- وی په زفانی په زی خۆ فرۆت .

- وی گوتنی دلی مه خو شکر .

- شان گولان بچینه .

- وان جوتیاران زه فیین خۆ کیلان .

۵- دڅخې بانگکردن:

له حاله تی بانگکردندا، چهند نیشانه یهک به ناو ده لکیت، به هویه وه په گه زی ناوکه دیاری ده کړیت، نیشانه کانیش بریتین له :

۱- نیشانه ی (ژ) بۆ تاکی نیر به کاردیت، وهک:

- کوپو، بخوینه داسه رکه فی .

ب - نیشانه ی (ی) بۆ تاکی می به کاردیت، وهک:

- خویشکی، چیلې بدوشه .

ج - نیشانه ی (ینه) بۆ کوی نیر و می به کاردیت، وهک:

- کوپینه فان کاران نه کهن .

له گهل نه وه شدا (صادق به هانهدین نامیدی) له کتیبی (پیزمانا کوردی) دا، چهندین حاله تی دیاریکراو ده ست نیشان ده کات بۆ جیاکردنه وه ی نیر و می، بویه لیږه دا نامارڅ به هندیکیان ده کهین: ^(۱)

۱- نه گه ر دار و درهخت وشک و پهق بیت، نه وه نیر، وهک: (دارې کوپزی)، (دارې سیڅی)، به لام نه گه ر داره که ته پ و سهوز بیت، نه وه می، وهک: (دارا کوپزی)، (دارا سیڅی).

۲- بواری ناوهدانی وهک (خانوو، باله خانه، بازار، شار، قهزا، ناحیه، گوند، کاول، دیوار، بان...) له په گه زی نیر، وهک: (خانین مه زن)، (خانین ده ئوده)، به لام (که پهک، کوچه، نه شکوت) له په گه زی مین .

۳- هاوارکردن و قیژه کردن می، وهک (هاوارا دوی کورگی) .

^۱ - پروانه: ۱- صادق بهاولدین نامیدی، پیزمانا کوردی، ۱۷۶- ۱۷۷. ۲- موکهرم پدشید تاله بانی، ده ستوری شیکردنه وه له زمانی کوردیدا، له بلاورکراو دکانی گوڅاری ناسوی په روه ده یی، چاپخانه ی وه زار دتی په روه ده، هملیز، ۲۰۰۸، ل ۵۸-۶۰.

- ۴- هه موو ئه سستیره کانی ئاسمان، جگه له (تهرمی نویحی)، هه مووی له په گه زی مین.
- ۵- هه رچی نزمی و دهشتایی هه یه له سه ر پووی زه وی جگه له (گه لی)، هه مووی له په گه زی مین .
- ۶- هه موو ئاوی سه ر پووی زه وی (دهریا، زهریا، جۆگه و جۆبار....) له په گه زی مین، جگه له (پووبار، چه م، ئوقیانوس) له په گه زی نین.
- ۷- هه رچی میوه و به ره م ی دار و دره خته (جگه له تری) له په گه زی مین .
- ۸- هه موو چاوه گه کانی زمانی کوردی له په گه زی مین .
- ۹- هه موو ناویکی واتایی له په گه زی مییه .
- ۱۰- ئه ندامه کانی له شی مړۆڅ (سه ر، گوئی، ده م، چاو، مل، ددان، زمان، سینگ، گه روو) له په گه زی نین، به لام ئه ندامه کانی (ده ست، پی، په نجه، لووت، دل، لیو....) له په گه زی مین .
- ۱۱- ئامیره کانی (داس، قه یناخ، خاکه ناس، بیل) له په گه زی مین، جگه له مانه هه موو ئامیره کانی تر له په گه زی نین .
- ۱۲- هه موو دهشت و دهشتاییک له په گه زی مییه، وهک: (دهشتا بتوینی)، (دهشتا شه هره زوری).
- ۱۳- هه موو چیاپییک له په گه زی نیره، وهک: (چیاپی مه تینا)، (چیاپی قه ندیلی)، به لام (ته پۆلکه، شاخ، لوته که....) له په گه زی مین .
- ۱۴- چه کی شه پرکردن و بوازی جهنگ (تیر، که وان، موشه ک، تانک، فرۆکه....) له په گه زی مین .
- ۱۵- خشل و زێپی ئافره تان هه مووی مین، جگه له (بازن و گواره) به تاک ده بیته نیر.

۱۶- جلو به رگی له بهرکردن و له پى کردن، وهك (كللو، كراس، پهستهك، پانك، چۆغه، بىجامه، كهوا) له پهگهزى نىرن، ئەوانى دىكه وهك (پشتوین، پیللو، شال، دهسمال) هه مووى له پهگهزى مین .

۱۷- هه موو شتیكى دهورى زهوى له چینی ههواى ئاسمان له گهلاڤه شه با و ئاسمان له پهگهزى نىرن، به لام (بهفر، باران، ته زره، باهوژ، لافاو، زوقم، شه ونم، شى، ته مومژ، ته پایی) له پهگهزى مین .

۱۸- ئامیره كانى بواری نووسین (پینوس، مه ره كه ب) له پهگهزى نىرن، به لام (دهفتهر، په رتووك، ته باشیر، كتیپ....) له پهگهزى مین .

۱۹- شتى سه ره كى خویندن (پۆل، ته خته په شه، میژ....) له پهگهزى نىرن، به لام ئەوانى دىكه وهك (كورسى، كتیبخانه ..) له پهگهزى مین .

۲۴: نامرازی دانه پال

له زمانې کوردیدا، جگه له زاراوې نامرازی دانه پال، شه زاراوه کانی (خستنه پال، خستنه سهر، نیزافه) به کار دین، که هر هه موومان هه مان مه به ست ده گه یه نی.

نامرازی دانه پال، بهو نامرازانه دهوتریت، که دوو وشه دهخه نه پال یه کتريه وه، به هویه وه گریه ک (فریژیک) دروست ده کهن، واته ناویک دهخاته پال ناویک یان ناویک دهخاته پال جیناویک یان ناویک دهخاته پال ناوه لئاویک یان ناوه لئاو دهخاته پال یه کتری یان..... هتد.

له کرمانجی ناوه پاستی زمانې کوردیدا (ی) نامرازی دانه پال و دوو وشه دهخاته پال یه کتريه وه، ئینجا هم دوو وشه یه تک بن یان کۆ یان نیږ بن یان می و یاساکانی سازکردنیشی به مشیوه یه ی خواره وه یه:

۱- ناو + ی + ناو

کوپ + ی + نازاد

- کوپي نازاد زیره که.

۲- ناو + ی + جیناو

کوپ + ی + نهو

- کوپي نهو هات .

۳- ناو + ی + ناوه لئاو

کچیک + ی + جوان

- کچيکي جوان پوښت .

۴- جیناو + ی + ناوه لئاو

نیوه + ی + تیکوشهر

- نټوړه ی ټټکړشه ر سهرده که ون .

ه- ناوړه لټاو + ی + ناوړه لټاو

بالا به رز + ی + چاوشین

- من کچیکى بالا به رزی چاوشینم بینى .

هه روه ها هر له کرمانجی ناوړه پاست هه ندی جار له جیگه ی (ی)، ټه وه (ه) وه کو نامرزی دانه پال به کار دیت، له وکاته ی که نامرزی ناسراوی له سهر ناو لاده چی و ده چیته سهر ناوړه لټاو، به لام هر بو ناوړه که ده که پیته وه، وه ک:

- کوپه زیره که هات .

- کچه جوانه که پوښت .

به لام له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا، نامرزه کانی دانه پال جیاوازی له پووی تاک و کو و نیرو می تیده که ویت، که به مشیوه یه ی خواره وه ن:

۱- نیشانه ی (ا) بو تاکى می به کار دیت، وه ک:

کچ + ا + پزگاری

- کچا پزگاری زیره که .

کچ + ا + ته

- کچا ته هات .

کچ + ا + قه شنگ

- کچا قه شنگ پوښت .

۲- نیشانه ی (ی) بو تاکى نیرو به کار دیت، وه ک:

کوپ + ی + پزگار

- کوپی پزگاری هات .

کوپ + ی + من

- كورئ من زيرەكە .

كوپ + ئ + زيرەك

- كوپئ زيرەك سەردكە ئى .

۳- نيشانەكانى (ئىد، ئىن، ئىت) بۇ كۆى نىرو مى بەكاردين، وەك:

كوپ + ئد + مە

چيا + يىت + كوردستان

چاڭ + ئن + تە

- كورئد مە زيرەكن .

- چيايىت كوردستانى بلندن .

- چاڭئىن تە جوائىن .

۳۷: ناو

به شیکه له به شه کانی ئاخوتن، نه و ناوانه ده گریته وه که به سهر گیانداریک یان بیگیانیک یان بیریک یان پووداویک دهنریت یان داده بری، که ده بیتنه هوئی دیاریکردنی.

ناوی کل

به و ناوانه دهوتری که بو کومه له که سیک یاخود کومه له شتیک به کاردین. له زمانی کوردیدا له دوو شت یان دوو کهس زیاتر بی، ده بیتنه کۆ. له زمانی کوردیدا به هوئی نیشانه ی تایبه تیبه وه ناویک له تاکه وه ده گورپدری بو کۆ. له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، له پال نه وهی که ناوی تاک به هوئی نیشانه ی (ان) کۆ ده کریته وه، به لام هندی جار ته نیا به (ا) ناوه که کۆ ده کریته وه، واته (ن) تیده چی و ناهیتنه گوتن و نفیسین، وهک:

ژن.....ژنان، ژنا

مرۆڤ.....مرۆڤان، مرۆڤا

مامۆستا.....مامۆستایان، مامۆستایا

ناو له پووی په گهزه وه

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیشدا، به هه مان شیوه، به هوئی زیاده کردنی په یقی (می) و (نیر) په گهزی ناوه که دیاری ده کریت^(۱)، وهکو:

۱ - جه لادهت ئالی به درخان، نه لغابیتیا کوردی و بنگه مین گرامه را کورمانجی، فه گوهاستن ژ تیپین لاتینی:

مه سعود خالد گولی، چاپخانه ی خه بات، دهۆک، ۲۰۰۱، ل ۶۶ - ۶۷.

ناو	ننږ	مئ
کهو	کهوئ نږ	کهوا مئ
کهو	کهوئ نږ	کهوا مئ
پسنگ	پسنگئ نږ	پسنگا مئ
سیخور	سیخورئ نږ	سیخورا مئ
هرچ	هرچئ نږ	هرچا مئ
گور	گورئ نږ	گورا مئ
فیل	فیلئ نږ	فیلا مئ
که څرڅک	که څرڅکئ نږ	که څرڅکا مئ

هه روه ها له کرمانجی سه روودا هه ندئ ناو بهرچاو ده که ون، که نه که رچی له پیزی په که زی دوولایه ن داده نریت، وه که ناوه کانی (هه څال، سه رکار، دژمن، دوست، بهرڅ، کار، گۆلک، پشیک، کاڅر... هتد)، که چی له دڅی دانه پالیدا به هوی نیشانه ی مؤرفولژییه وه ده کړین به نږ یان مئ، به جۆرک کاتئ نیشانه ی (ئ) یان ده چیته سهر، نه وه ناوه که ده بیته ناوی مئ، به لام نه که نیشانه ی (ی) یان بجیته سهر، نه وه ناوه که ده بیته نږ، وه که:-

- نه زئ بهرخی چیرینم .(من بهرخی مئ ده له وه پړینم).
- نه زئ بهرخی چیرینم .(من بهرخی نږ ده له وه پړینم) ^(۱).

^۱ - نه وپه حمانی حاجی مارف (د)، پښتانی کوردی، ناو، ل ۱۸۳.

هه ره وه ها له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا وه کو پیشتر وتمان جیاوازی نیر و می ده کریت، نه م جیاوازی کردنه ش به هوی نیشانه ی په گه ز و ئامرازی دانه پال و جیناو و ئاوه لئاوه وه ده بیت، هه روه کو له خواره وه پرونی ده کهینه وه:

۱- به هوی نیشانه ی تاییه تی په گه زه وه:

لیردها نیشانه ی (ی) بۆ په گه زی نیر و نیشانه ی (ئ) بۆ په گه زی می به کاردیت و ده چیت ه سه ر ناوه که وه، به و واتایه ی ناوه که به هوی ئه م نیشانه وه ده ناسریت، وه کو:

- ئازادی نان خوار .

- نه سرینی نان خوار .

۲- به هوی ئامرازی دانه پال:

کاتیک دوو وشه به هوی ئامرازی دانه پال لیکده درین، ئه وه ئامرازه کانی دانه پال بۆ نیر و می و تاک و کو جیاوازیان له نیواندا هه یه، به مشیوه یه:

ا- ئامرازی دانه پالی (ا) بۆ تاکی می به کاردیت، وه ک:

- کچا نه سرینی هات .

ب- ئامرازی دانه پالی (ئ) بۆ تاکی نیر به کاردیت، وه ک:

- کوپئ ئازادی زیره که .

ج- ئامرازی دانه پالی (ید، ین، یت) بۆ کۆی نیر و می به کاردیت، وه ک:

- چیا بیت کوردستانی بلندن .

۳- به هوی جیناو:

ل جیناوی که سی سه ره خۆ :

زارو زمان _____ د. نەريمان خوشناو

لە كەسى سىيەمى تاكداء، لە كۆمەلى (من - مە) جياوازى لە نىوان نىرو مىدا
دەكرىت، بەمشىوئەيه:

وى/ جىناوى سەربەخۆيه بۆ كەسى سىيەمى تاكى نىر، وەك:

- وى نان خولر .

وى/ جىناوى سەربەخۆيه بۆ كەسى سىيەمى تاكى مى، وەك:

- وى نان خولر .

ب - جىناوى نيشانە:

لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردیدا، ھەوت جىناوى نيشانەمان ھەيه، كە بۆ
تاك، كۆ، نىر، مى، نزيك، دوور بە كاردەھىنرىت، جىناوھكانىش بەمشىوئەيه
خوارەوھن^(۱):-

ئەفە — بۆ تاكى نزيك بە كاردىت .

فى — بۆ تاكى نىرى نزيك بە كاردىت .

فى — بۆ تاكى مى نزيك بە كاردىت .

وى — بۆ تاكى نىرى دوور بە كاردىت .

وى — بۆ تاكى مى دوور بە كاردىت .

(ئەفان) فان — بۆ كۆى نىر و مى نزيك بە كاردىت .

(ئەوان) وان — بۆ كۆى نىر و مى دوور بە كاردىت .

- ئەفە پىسامى منە .

- فى نەگرە^(۱) .

^۱ - لىژنەيەك لە وەزارەتى پەرەردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى ھەشتەمى بىنەپەتى، چاپى
سىيەم، چاپخانەى ئەكاسيا، ھەولێر، ۲۰۰۹، ل ۸۲ - ۸۳ .

- ئەقە ھەقالى مەنە .
- قى نان خارد .
- قى نان خارد .
- وى چىرۆك نقيسى .
- وى چىرۆك نقيسى .
- فان گزفەندەكا خۆش گریدا .
- وان پەشبەلەك گریدا .

۴. ئاۋەلناۋى نىشانە:

لە كرمانجى سەرۋى زمانى كوردیدا فۆرمەكانى ئاۋەلناۋى نىشانە لەگەل ناۋى
تاك و كۆ و نىر و مى بەشىۋەى جياواز بەكاردىن، بەمشىۋەىەى خوارەوہن:
ئەف..... ە _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى نىر و مى نىك بەكاردى.
قى..... ى _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى نىرى نىك بەكاردى.
قى..... ى _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى مى نىك بەكاردى.
وى..... ى _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى نىرى دور بەكاردى.
وى..... ى _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى مى دور بەكاردى.
فان(ئەفان)..... ان _____ لەگەل ناۋىك بۆ تاكى نىر و مى نىك بەكاردى.
وان(ئەوان)..... ان _____ لەگەل ناۋىك بۆ كۆ نىر و مى دور بەكاردى.

^۱ - صادق بهاء الدين نامىدى، پىژمانا كوردى - كرمانجى يا ژۆرى و ژۆرى يا ھەقبەركرى، چاپا
يەكئ، زانكۆى سەلاحەدىن، دار الشؤون الثقافية العامة، ۱۹۸۷، ل ۱۳۷ .

- نه د کتېبه يي مهيه .
- ئي خورتي سهرې مه بلند کر .
- ئي قوتابيي وانه باش خواند .
- وي په زفاني پره زې خو فروت .
- وي گوتني دلي مه خوشکر .
- فان گولان بچينه .
- وان جوتياران زه ئيېن خو کيلان .

٤: جیناو

له زمانى كوردیدا جگه له زاراوه‌ی جیناو، هه‌ندى جار زاراوه‌كانى (پاناو، بۆناو، جیناف، به‌رناو، به‌رناف، زه‌میر... هتد) به‌كاردیت، كه هه‌ر هه‌موویان هه‌مان مه‌به‌ست و واتا ده‌گه‌یه‌نن.

جیناو به‌شیکه له به‌شه‌كانى ئاخاوتن، كه له جیى یان جیگه‌ی ناوى كه‌سیك یان شتیک دیت و به‌كاردیت، واته ده‌بیته جیگره‌وه‌ی ناو.

جیناوى كه‌سى

واتای كه‌سى گیاندار ده‌گریتته‌خۆ، كه ئه‌وانیش قسه‌كه‌ر و گوڤگرو ئاتاماده ده‌گریتته‌وه، جیناوه كه‌سیه‌كانیش دوو جۆرن:

أ. جیناوى كه‌سى سه‌ربه‌خۆ:

ئه‌و جیناوانه ده‌گریتته‌وه، كه له پواڵه‌تدا سه‌ربه‌خۆن و واتای كه‌سى گیاندار ده‌گه‌یه‌نن، هه‌روه‌ها واتای كه‌سه‌كه‌ یان كه‌سه‌كان نیشان ده‌ده‌ن و په‌یوه‌ندیان به‌ كه‌سانى دیکه‌وه پوون ده‌كه‌نه‌وه.

له كرمانجى سه‌رووى زمانى كوردیدا دوو كۆمه‌له جیناو هه‌ن، كۆمه‌له‌ی (ئه‌ز - ئه‌م) و كۆمه‌له‌ی (من - مه‌)، به‌كاره‌یتنانى ئه‌م دوو كۆمه‌له‌یه به‌م دوو شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌یه :-

١- كۆمه‌له‌ی (ئه‌ز - ئه‌م) له‌گه‌ڵ كاری تیپه‌ر و تیپه‌په‌ر به‌كاردیت، به‌مشیوه‌یه‌ی خواره‌وه^(١):

١- ئیبراهیم ره‌مه‌زان زاخوی، رێزمانا كوردی، ده‌زگای سپهریز بۆ چاپ و بلازكردنه‌وه، ده‌وك، چاپخانه‌ی خانى،

کۆ	تاک	که سه کان
نهم	ئەز	یه که م
هون (هون)	تۆ	دووه م
ئەو (ئەوان)	ئەو	سییه م

بۆ کارى تینه په پ، ئەرکی بکه ر ده بینى، وهك :

- ئەز هاتم .

- ئەز دى ھىم .

له گه ل کارى تىپه پيش دىت، له م حاله ته شدا ئەرکی بکه ر يان بهرکارى راسته وخۆ ده بینى :

- ئەز دى دارى چينم .

بکه ر

- ئەز ته دبينم .

بکه ر

- وان هون ديتن .

بکه ر

- دورمنى ئەز گرت .

بهرکارى راسته وخۆ

- ئەز دکه م .

- تو دکه ي .

- نه و دکەت .

- ئەم دکەین .

- هون دکەن .

- ئەوان دکەن .

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا بۆ جیاکردنهوهی جیناوی (ئەو)ی
کەسی سییه می تاک و جیناوی (ئەو)ی کەسی سییه می کۆ، ئەوه بههوی جیناوه
لکاوه کانهوه له نیو پرسته دا جیا ده کرینه وه، به مشیوه یه ی خواره وه:

- ئەو دهیت .

- ئەو دهین .

له نمونه ی یه که م دا جیناوی (ئەو) جیناوی سه ره خویه بۆ کەسی سییه می
تاک، چونکه له گه ل جیناوی لکاوی (ت)ی کەسی دووه می تاک به کارهاتووه، به لام له
نمونه ی دووه م دا، (ئەو) جیناوی سه ره خویه بۆ کەسی سییه می کۆ، چونکه له گه ل
جیناوی (ن)ی کەسی سییه می کۆ به کارهاتووه ^(۱).

۲- کۆمه له ی (من - مه)، ته نیا له گه ل کاری تیپه پ به کاردی و ئهرکی بکه ره ده بینئ،
جیناوه کانی ئەم کۆمه له یه ش به م شیوه یه ی خواره وه ن ^(۲):

کۆ	تاک	کەسه کان
مه	من	یه که م
وه	ته	دووه م
وان	وی - وئ	سییه م

^۱ - عه بدولسه لام نه جمه دین و سه لوا فره یق، پێزمانا کوردی بۆ زارۆکان، ده زگای سپهریز، چاپخانه ی
حاجی هاشم، هه ولێر، ۲۰۱۰، ل ۶۵.

^۲ - ئیبراهیم رده مزان، هه مان سه رچاوه، ل ۷۹ - ۸۰.

- من نفیسی .

- وی / وی نفیسی .

- من گوت .

- وی گوت^(۱) .

ب - جیناوی کهسی لکاو:

به و جیناوانه دهوتریت، که له پواله تدا سهر به خۆ نین، به لکو به شیوه یه کی لکاو به کاریک یان ناویک ده لکین. ئەم جیناوانه له ئاخاوتن و نووسیندا شوین و جیگه ی جیناوه کهسیه سهر به خۆکان ده گرنه وه. ئەو جیناوانه به ته نیا هیچ مه به ستیک نه له ئاخاوتن و نه له نووسیندا به دهسته وه نادهن، به لام که لکان به وشه کانی پیش خۆیان وه، ئینجا مه به ست ده پیکن.^(۲)

له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا ته نیا یه ک کۆمه له جیناوی کهسی لکاومان هه یه و به شیوه یه کی ناچالاکیش به کار دیت، که به مشیوه یه^(۳):

کهسهکان	تاک	کز
یه کهم	م	ین
دووهم	ی	ن
سییه م	ه، ٥، ت	ن

١ - ساموئل نودلی رهی، زمانی کوردی - دۆکۆن هه کاریا - گرامەر - فهرهنگ، و: پۆژان حازم، دهزگای سپهریز، چاپخانه ی حاجی هاشم، ههولێر، ٢٠٠٧، ل. ٤٨.

٢ - لیۆنه یه که نه وهزارهتی پهروه رده، زمان و ته ده بی کوردی، پۆلی دووهمی ناوهندی، چاپخانه ی نارام، بهغدا، ٢٠٠٧، ل. ٤٥.

٣ - محمد طاهر گوهرزی، پێژمانا کوردی - زاری کرمانجی، چاپخانه ی خه بات، دهۆک، ١٩٩٩، ل.

وه کو:

- من دهستی وی گرت .

- ته جوت کر .

- مه من دبه.^(۱)

جیناوی نیشانه

به و جیناوانه دهوتریت که له جیی ناوی که سیك یان شتیك بداده نریت و دهست نیشانی ده که ن.

له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا، ههوت جیناوی نیشانه مان ههیه، که بۆ تاک، کو، نیر، می، نزیك، دوور به کارده هیتریت، جیناوه کانیش به مشیوهیه ی خواره وهن^(۲):-

ئه فه — بۆ تاکی نزیك به کاردییت .

فی — بۆ تاکی نیری نزیك به کاردییت .

فی — بۆ تاکی می نزیك به کاردییت .

وی — بۆ تاکی نیری دوور به کاردییت .

وی — بۆ تاکی می دوور به کاردییت .

(ئه فان) فان — بۆ کۆی نیر و می نزیك به کاردییت .

(ئه وان) وان — بۆ کۆی نیر و می دوور به کاردییت .

^۱ - په شید کورد، ریزمانا زمانی کرمانجی، و: ئیسماعیل تاها شاهین، دهزگای سپریز، چاپخانه ی خان، دهۆک، ۲۰۰۸، ل ۷۳ .

^۲ - لیژته یه که له وهزارهتی په روهرده، زمان و ئه ده بی کوردی، پۆلی هه شته می بنه پهرتی، چاپی سییه م، چاپخانه ی ئه کاسیا، هه ولیتر، ۲۰۰۹، ل ۸۲ - ۸۳ .

زار و زمان د. نەريمان خوشناو

- ئەفە پىسامى منە .
- فى نەگرە ^(۱) .
- ئەفە ھەفالى منە .
- فى نان خارد .
- فى نان خارد .
- وى چىرۆك نقيسى .
- وى چىرۆك نقيسى .
- فان گرەندەكا خوش گریدا .
- وان رەشەلەك گریدا .

جىناوى خۇيى

جۆرىكە لە جۆرەكانى جىناو لە پووى واتاوه، كە خاوەنپىيەتى و خاوەندارى دەگەيەنیت.

لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردیدا، دوو قۆرم بۆ جىناوى خۇيى بەكارديت، كە ئەوانيش (خۆ - خوە)، كە بە تەنيا بەكار دەھيتریت و جىناوى لكاوى ناخريتە سەر، وەكو ^(۲):-

- ئەز ب خۆ ھاتم.

- من خۆ شوشت.

^۱ - صادق بهاء الدين ئاميدى، پيژمانا كوردى - كرمانجى يا ژورى و ژيرى يا ھەشەركرى، چاپا يەكئ، زانكۆى سەلاحەدين، دار الشؤون الثقافية العامة، ۱۹۸۷، ل ۱۳۷ .

^۲ - ليژنەيەك لەوەزارەتى پەرەووردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى يازدەھەمى ئامادەيى، چاپى چوارەم، چاپخانەى (مستقبل)، لوبنان، ۲۰۱۰، ل ۳۰ .

- هه‌م نه‌هلی نه‌زهر نه‌بیڤن کو کورمانج
- نیشقی نه‌کرن ژبو خوه ئامانج
- ماسیفان تورا خوه ئافیتته بن به‌حری^(۱).

جیناوی هه‌یی

جۆریکه له جۆره‌کانی جیناوی له پووی واتاوه، که واتای خاوه‌نداریه‌تی ده‌گه‌یه‌نی و، خاوه‌نه‌که‌شی ده‌شی ناو یان جیناوی بێ و له‌نیو پسته‌دا ئه‌رکی ناوه‌که یان جیناوه‌که‌ی پێ ده‌سپێدری.

له کرمانجی سه‌رووی زمانی کوردیدا، سێ فۆرم بو جیناوی هه‌یی به‌کارده‌یت، که بو نیر، می، تاک، کو به‌کارده‌یت، به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌ن^(۲):

- (بی) ئی — بو تاکی نیر به‌کارده‌ی .
- (یا) ئا — بو تاکی می به‌کارده‌ی .
- (بیڤن) ئین — بو کۆی نیر و می به‌کارده‌ین .
- نه‌ه‌ کتێبه (بی) ئی منه .
- نه‌ه‌ کتێبه (یا) ئا منه .
- فان کتێبێڤن (بیڤن) ئین منه .

^۱ - ك. ك. كوردۆشیف، پێژمانی کوردی، ل ۳۳۱.

^۲ - أ. پەشید کورد، پێژمانا زمانی کورمانجی، ل ۷۸.

ب — لیژنه‌یه‌ك له‌ وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، زمان و ئه‌ده‌بی کوردی، پۆلی یازده‌هه‌می ئاماده‌یی، ل

جیناوی هاویه ش

به و جیناوانه دهوتری، که هاویه شی له نیوان دووکه س یان دووشت دروست دهکات. له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، یه ک فۆرم بۆ جیناوی هاویه ش به کاردیت، که ئه ویش (هه ه) ^(۱) زۆریه ی جاریش ئه م جیناوه له گه ل (ژ، ل) دیت.

- زارۆ ل هه درن.

- په یام ژ هه دنفیسین .

- ئه سپ و زین ب هه فرا هاتنه دزین .

- ئانکۆ بجویک و مه زنا ب هه فرا سه ره لدا .

جیناوی نه ریئی (نه فی)

به و جیناوانه دهوتریت که نه ریئی که سیك یان شتیك پاده گه یه نن. له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، کۆمه لئ فۆرم بۆ جیناوی نه ریئی به کاردی، که بریتین له: (هیچ، چ، تو، قهت)، وه کو:-

- لئ قهت نیچیر پاستی وی نه هاتن ^(۲).

جیناوی چه ندییتی

به م جیناوانه دهوتریت که ریژه ی که سه کان یاخود شته کان دیاری دهکات و واتای چه ندییتی و پرسیار ده به خشی. له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، شه ش

^۱ - په شید کورد، هه مان سه رچاوه، ل ۷۶.

^۲ - د. ئه وپه حمائی حاجی مارف، پێزمانی کوردی، بهرگی یه که م (وشه سازی)، به شی دووه م (جیناوی)، ل ۲۸۱ - ۲۸۲.

زار و زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

فۆرېم بۆ جېنناوى چەندىتې بەكار دېت، كه ئەمانەن^(۱): (چەند، ھەنەك، ھەندەك، چقاس، ئەققاس، ئەوقاس... ھتد). وەكو:

- ھەندەك چوون.

- يەك بوو ئەليف يەك نوقكە كر

چەند شكلى دى لى زىدە كر

جېنناوى ديار

بەو جېنناوانە دەوترىت كه ژمارەى كەسەكان يان شتەكان لە پستە و دەقدا ديارى دەكەن. بە واتايەكى تر ئەو وشانە دەگرېتەو، كه لە جىگەى كەسىكى ديارو ئاشكرا و زانراو بەكار دېن.

لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردیدا، كۆمەلئى فۆرېم بۆ جېنناوى ديار بەكار دېن، لەوانە: (ھەرتشت، گشكن تەڤ، تەمام، ... ھتد)^(۲)

- تەڤ قوتابىيەن ئامادەن .

جېنناوى ناديار

ئەو جېنناوانە دەگرېتەو، كه لە برى ناوى كەسىك يا گياندارىك يا ھەرشىكى تر بەكار دەھيترىت، بەلام ئەم ناو بە ئاشكراى ديار نىيە كە كىيەو چىيە، بە واتايەكى تر بەو جېنناوانە دەوترىت كه لە شوپىنى كەسىك يان شتىكى ناديار دېن.

^۱ - د. ئەوپرەحمانى حاجى مارف، جېنناو، ل ۲۷۶ - ۲۷۷ .

^۲ - د. ئەوپرەحمانى حاجى مارف، جېنناو، ل ۲۸۵ .

له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا، کۆمه لئ فۆرم بۆ جیناوی نادیار دانراون، له وانه: (کهس، تشت، گهسهک، تشتهک، هندهک، فلان، پیهقان، ...) ^(۱) وهکو:

- کهس دفتیڤی پا نه چوویه باژیڤی ^(۲).

جیناوی پرسیار

به و جیناوانه دهوتری که پرسیار له کهسیک یان شتیك یا کاتیك یاخود پروداویك ده کهن. له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا کۆمه لئ جیناوی بۆ مه بهستی پرسیاوی به کار دیت، که ئەمانه ^(۳): (کی، چه، کیهه، کیهان، کیژان، چهوا، چاوا، کهنگینی، کانئ، چهنگ،) وهکو:

- کی دبیژیت ئەز نه شیم به پره قانی یاخو بکه م ؟

- نه وچ کهسه ل دیوانئ پونشتی ؟

جیناوی لیکدهر

ئه و جیناوانه دهگریته وه که له جیاتی ناوی کهسیک یان شتیك به کار دهیتریت، که پیشتر گوترا بی، ههروهها دوو پرسته ش پیکه وه ده به ستیت و بهیه که وه پرسته یه کی ئالۆز (تیکه ل) سازده کهن، هه میشه جیناوی لیکدهر وه کو که ره سه یه کی په یوه ستدار به پارسته ی نیو پرسته که هه ژمار ده کریت، چونکه پرسته ی ئالۆز له شار پرسته و پارسته پیک دیت.

^۱ - صادق بهاء الدین نامیدی، ل ۲۶۳ - ۲۶۴.

^۲ - لیژنه یه که له وه زاره تی په روه رده، زمان و ئەده بی کوردی، پۆلی دهیه می ناماده بی، چاپی

چواره م، چاپخانه ی مستقبل، لوبنان، ۲۰۱۰، ل ۵۲.

^۳ - صادق بهاء الدین نامیدی، هه مان سه رچاوه، ل ۲۵۳ - ۲۵۶.

زار و زمان _____ د. نەريمان خوشناو

لە کرمانجی سەرووی زمانی کوردیدا، یەك فۆرم بۆ جیناوی لێکدەر بەکار دێت،
کە شارپستە و پارپستە دەخاتە پال یەکتەری و بەهۆیەو پستە یەکی ئالۆز دروست
دەکات، ئەم فۆرمەش (کو) ه . وەکو:

- مە ئەو دیت کو دکهنی .

- من شقان دیت کو ژ ترسان دلەرزى^(١) .

^١ - لێژنە یەك لەو زارەتیی پەرەزە، زمان و ئەدەبی کوردی، پۆلی یازدەهەمی ئامادەیی، ل ٦ .

۴.۵: ئاۋەلئناو

لە زمانى كوردىندا جگە لە زاراۋەى ئاۋەلئناو، ئەۋە زاراۋەكانى (ھاۋەلئناو، ھەلئناۋ، ھاۋەلئناۋ، سىفە) بەكاردىن. ئاۋەلئناۋىش بەشكە لە بەشەكانى ئاخاوتن، كە ۋەسفى ناۋىك ياخود جىناۋىك دەكات، بەھۆيەۋە دەبىتتە تەۋاكەرى ناو يان جىناۋ يان ئاۋەلئناۋىكى تریان تەۋاكەرى كارىكى ئاتەۋا.

ئاۋەلئناو لە پستەدا پەيۋەستە بە ناو و جىناۋەۋە، واتە دۆست و ھاۋىپى ناو و جىناۋە. ئاۋەلئناۋىش ھەروەكو ناو و ئاۋەلكار ھىچ نىشانەيەكى مۆرفۆلۇژى نىيە، بۆ ئەۋەى لە پوۋى پوخسارەۋە ديارى بكرىت، بەلكو ديارىكردى ئاۋەلئناو لە پستەدا پەيۋەستە بە واتاۋە.

ئاۋەلئناۋى چۆنىەتى

بە ۋ ئاۋەلئناۋانە دەۋترىت كە چۆنىەتى خاسىيەت و نىشانە دەگەيەنى، لەگەل ئەۋەشدا ئاۋەلئناۋى چۆنىەتى ھەمەجۆرە، لەۋانە واتاى پەنگ نىشان دەدات (زەرد، شىن سوور، سىپى...)، چەمكى دەۋرۋىەر پادەگەيەنى (پاست، چەپ...)، ياخود سىفەت نىشان دەدات (پەزىل، پوۋخۇش...)، ياخود شىۋە دەردەبىرى (قەلەۋ، پان، بەرىن، لاۋاز...).

- ترىپ پەش بىكرە .

- گۇتتا خۇش بەھارا دلانە .

- شرىن كچەكا نازدارە .

ئاوه ئناوى نيشانه

به و ئاوه ئناوانه دهوتریت که دهستنیسانی ناوی که سیك یان شتیك یان زیاتر له پسته دا ده که ن. ئاوه ئناوه کانی نیشانه هه میسه ده بنه دوو پارچه، پارچه یه کیان ده که ویتته پیس ناوه که و پارچه که ی تریان ده که ویتته دواى ناوه که، ئەم دوو پارچه یه ده بنه دیارخه ر بۆ ناوه که، هه ر بۆیه شه هه ر ناویك به ئاوه ئناوى نیشانه دهستنیشان بکریت، ئەوا ده بیته ناویکی ناسراو.

له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا فۆرمه کانی ئاوه ئناوى نیشانه به مشیوه یه ی خواره وه ن:

ئه ف..... ه _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی نیر و میى نزیك به کاردی.
 فی..... ی _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی نیری نزیك به کاردی.
 فی..... ی _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی میى نزیك به کاردی.
 وى..... ی _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی نیری دوور به کاردی.
 وى..... ی _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی میى دوور به کاردی.
 فان (ئه فان)..... ان _____ له گه ل ناویك بۆ تاکی نیر و میى نزیك به کاردی.
 وان (ئه وان)..... ان _____ له گه ل ناویك بۆ کۆی نیر و میى دوور به کاردی.
 - ئه ف کتیه می مه یه.

- فی خورتی سه ری مه بلند کر.
- فی قوتابیى وانه باش خواند.
- وى په زقانى په زى خۆ فروت.
- وى گۆتنى دلى مه خوشکر.
- فان گولان بچینه.
- وان جوتیاران زه قیین خۆ کێلان.

دەتوانين به م شپوه يه ي خواره وه به راورد له نيوان جيناي نيشانه و ئاوه لئاوي

نيشانه بکه ين :

جینای نیشانه	ئاوه لئاوی نیشانه
۱- جۆریکە له جۆره کانی جیناو	۱- جۆریکە له جۆره کانی
له پوی واتاوه .	ئاوه لئاو له پوی واتاوه .
۲- مه موو نه رکه کانی ناو ده بینى	
(بکه ر، به رکاری پاسته وخۆ،	۲- ته نیا ئه رکی دیارخه ری ناو
به رکاری نا پاسته وخۆ، نه باد،	ده بینى.
گوزاره).	۳- هه میشه له گه ل ناو دى، به
۳- هه میشه له جی ناو دى.	هۆیه وه ناوه که ش ده بیته ناویکی
۴- له ناو پسته دا له شپوه ی	ناسراو .
یه ک پارچه دى.	۴- له ناو پسته دا ئاوه لئاوی
	نیشانه ده بیته دوو پارچه ،
	پارچه یه کیان ده که ویته پیش ناو
	و پارچه که ی تریان ده که ویته
	دواى ناوه که .

ئاوه‌لناوله پوهی پله‌وه

أ. ئاوه‌لناوی پله‌ی چه‌سپاو:

ئو ئاوه‌لناوانه ده‌گریته‌وه که به‌راورد له نیتوان هیچ که‌س و شتیک ناکه‌ن، به‌لکو ته‌نیا پله‌ی نه‌گۆر و چه‌سپاوی ناوه‌که یاخود جیناوه‌که ده‌خاته پوو، واته ته‌نیا وه‌سفی ناوه‌که یاخود جیناوه‌که ده‌کات و، ده‌بیته ته‌واوکه‌ری ناو یان جیناویان کاری ناتواو، وه‌کو (باش، خراپ، جوان، زیره‌ک، ئازا، خیرا،).

- جلیکن جوان بکړه .

- ئاوا پاقر ه‌خو .

ب. ئاوه‌لناوی پله‌ی به‌راورد:

ئو ئاوه‌لناوانه ده‌گریته‌وه که به‌راورد له نیتوان دوو که‌س یان دوو شت ده‌که‌ن، به‌جۆریک یه‌کیکیان به‌باشتر و چاکتر داده‌نی له ئه‌ویتریان، یاساکه‌ی به‌م شیوه‌یه:

چه‌سپاو + تر = ئاوه‌لناوی پله‌ی به‌راورد

باش + تر = باشتر

چاک + تر = چاکتر

زیره‌ک + تر = زیره‌کتر

- نه‌سیرین ژفه‌رمینی زیره‌کتره .

ج. ئاۋەلناۋى پلەي بالا:

ئەو ئاۋەلناۋە دەگىرىتەۋە، كە بەراۋرد لە نىۋان كەسىك لەگەل كۆمەلە كەسىك
يان شتىك لەگەل كۆمەلە شتىك دەكەن.
دەستۈورەكانى بەم شىۋەيەي خوارەۋەيە:

۱. چەسپاۋ + ترين = ئاۋەلناۋى پلەي بالا

باش + ترين = باشترين

چاك + ترين = چاكترين

۲. بەراۋرد + ين = ئاۋەلناۋى پلەي بالا

باشتر + ين = باشترين

چاكتر + ين = چاكترين

- دلوۋان زيرەكترين قوتاببيە دىي پۇلىدا -

۳. لە ھەموو، لە گشت، لە تىكرا + بەراۋرد = ئاۋەلناۋى پلەي بالا

- ئاۋاز لە ھەموو كچەكان جۈانتەرە -

۴. ھەمى + چەسپاۋ = ئاۋەلناۋى پلەي بالا

- نەرمين ژ ھەمى قوتابيان ھىمىنتەرە -

٦٤: کار

کار به‌شیکه له به‌شه‌کانی ئاخوتن، که پرودان و کاتی تیدایه، مه‌به‌ست له پرودانه‌که، ئه‌وه‌یه که شتیک پرویدایی یان نه‌نجام درایی، مه‌به‌ستیش له کات، ئه‌وه کاتی پانه‌بوردوو و پابوردوو ده‌گریتته‌وه^(١).

کاری پابوردوو

ئه‌و کاره‌یه، که پرودانه‌که‌ی ده‌که‌وێته پیش ئاخوتنه‌وه، واتا پرودانی کاره‌که به‌سه‌رچوو و پرویداوه ((کرداری پابوردوو ئه‌و کرداره‌یه، که پرۆتسیسی پرودانه‌که‌ی پیش ئاخوتن بکه‌وێ))^(٢). له زمانی کوردیدا بۆ سازکردنی کاری پابوردوو، په‌ناده‌بریتته به‌رچاوگ، ئه‌میش به‌لابردنی (ن)ی چاوگ ساز ده‌بیئت ((له زمانی کوردیدا فرمانی پابوردوو به‌لابردنی (ن)ی چاوگ دروست ده‌کریت))^(٣)، له‌م حاله‌ته‌شدا کاری پابوردویی نزیک دروست ده‌بیئت، که به‌یه‌کیک له‌م پینچ مۆرفیته‌(وو، ی، د، ا، ت) کو‌تاییان دیت:

(١) بۆ شاره‌زا بوون له‌م بابته، بگه‌ڕێوه بۆ: نه‌وره‌همانی حاجی صارف (د)، ریزسانی کوردی، به‌رگی یه‌که‌م (وشه‌سازی)، به‌شی پینجه‌م (کردار)، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلێمانی، ٢٠٠٠.

(٢) د نه‌وره‌همانی حاجی صارف، کردار، ٢٠٠٠.

(٣) عبدالله شالی، رابه‌ری قوتاییان بۆ چاوگ و بۆ فرمان، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی (دار انجی‌اظ)، ١٩٧٦، به‌غدا، ٤.

زار و زمان _____ د. نەريمان خۇشناو

مۆرفيىمى (و) :

<u>چاۋگ</u>	<u>لابرىدىنى (ن)</u>	<u>كارى پابوردوو</u>	<u>مۆرفيىمى پابوردوو</u>
چوون	- ن	چوو	وو
بوون	- ن	بوو	وو
دروون	- ن	دپوو	وو
چوون	- ن	چوو	وو

مۆرفيىمى (ى) :

<u>چاۋگ</u>	<u>لابرىدىنى (ن)</u>	<u>كارى پابوردوو</u>	<u>مۆرفيىمى پابوردوو</u>
كپين	- ن	كپى	ى
فپين	- ن	فپى	ى
بپين	- ن	بپى	ى
سپين	- ن	سپى	ى

مۆرفيىمى (د) :

<u>چاۋگ</u>	<u>لابرىدىنى (ن)</u>	<u>كارى پابوردوو</u>	<u>مۆرفيىمى پابوردوو</u>
مردن	- ن	مرد	د
کردن	- ن	کرد	د
بردن	- ن	برد	د
خواردن	- ن	خوارد	د

زارو زمان _____ د. نه ريمان خوشناو

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا له ژورینهی حاله ته کاندای فونیمی (د)

له نووسیندا تیده چیټ. وهک:

مرن - ن = مر

کرن - ن = کر

برن - ن = بر

خوارن - ن = خوار

مۆرفییمی (ا) :-

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری پابوردوو	مۆرفییمی پابوردوو
سووتان	- ن	سووتا	ا
پووخان	- ن	پووخا	ا
شکان	- ن	شکا	ا
پژان	- ن	پژا	ا

مۆرفییمی (ت) :

چاوگ	لابردنی (ن)	کاری پابوردوو	مۆرفییمی پابوردوو
کهوتن	- ن	کهوت	ت
خهوتن	- ن	خهوت	ت
شوشتن	- ن	شوشتن	ت
نوستن	- ن	نوست	ت

* جۆره کانی کاری پابوردو

۱. پابوردووی نزيك:

ئەو کارەيه، که دهلالهت له سەر پوودانی کارێک له پابوردووی نزيكدا دهکات^(۱).

چاوگ - ن = پابوردووی نزيك

چوون - ن = چوو

برن - ن = بر

سووتان - ن = سووتا

کهوتن - ن = کهوت

مرن - ن = مر

۲. پابوردووی بهردهوام:

ئەو کارەيه، که دهلالهت له سەر پوودان و بهردهوامی کارێک له کاتی پابوردوودا دهکات^(۲).

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا ته نیا نيشانهی (د) وهکو نيشانهی

پابوردووی بهردهوام به کارديت و دهکهويته بهشی پيشهوهی کارهکه، وهکو:

د + کهوت = دکهوت

- ئەز دهاتم .

- من دگرت .^(۳)

(۱) نووری عهلی ئەمیز، پێژمانی کوردی، چاپخانهی کامه‌ران، سلێمانی، ۱۹۶۰، ل ۲۰۲.

۲ - هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۲۳.

۳ - بانيز عمر احمد، تیتس له دایالیکتی ژووری زمانی کوردیدا (گوته‌ری بادینی)، د‌زگای چاپ و بلا‌کردنه‌وی موکریانی، چاپخانهی خه‌بات، ده‌زک، ۲۰۰۲، ل ۱۶.

۳. پابوردووی دوور:

ئەو كارەيە، كە دەلالەت لەسەر پوودانی كارىك لە پابوردووی دووردا دەكات^(۱).

پابوردووی نزيك + بوو = پابوردووی دوور

كەوت + بوو = كەوتبوو

خەوت + بوو = خەوتبوو

سووتا + بوو = سووتابوو

شكا + بوو = شكابوو

۴. پابوردووی تەواو:

ئەو كارەيە، كە دەلالەت لەسەر پوودانی كارىك لە پابوردوویەكى نەزۆر دوور و نەزۆر نزيكدا دەكات^(۲).

پابوردووی نزيك + (وہ / يہ) = پابوردووی تەواو

(وہ / يہ)

كەوت + يہ = كەوتیہ

سووتا + يہ = سووتايہ

ئەگەر كارى پابوردووی نزيك كۆتایی بە مۆرفيمەکانى (ت، د) ھاتبى، ئەوا بۆ كارى پابوردووی تەواو، مۆرفيمەکانى (يہ) وەردەگریت، بەلام ئەگەر كارى

^۱ - ھەمان سەرچاوە، ل ۱۱۶.

^۲ - نووری عەلى ئەمىن، قەواعیدی زمانى كوردى ئە (صرف و نەحو) دا، بەرگی يەكەم، ۱۹۵۶، چاپخانەى مەعارف، بەغدا، ل ۱۷.

زار و زمان _____ د. نەريمان خوشناو

پابوردووی نزيك كۆتايى به مۆرفيمه كانى (ا، و، ى) هاتبى، ئەو مۆرفيمى (يه) وەردەگرن.

- من گرتييه .

- ى نان خواريه .

- ئەز كتيب كرپيه .

بۆ نەري كەردنى كارى پابوردوو، ئەو نيشانەى (نە) وەردەگرى، كە دەخريته سەر بەشى پيشەوہى كارەكە .

نەري	نەري
نەكەفت	كەفت
نەمر	مر
نەشكاوو	شكاوو

كارى پانەبوردوو

ئەو كارەيه، كە پوودانەكەى دەكەويته دواى ئاخاوتن، وانا كارەكە پووى نەداو، يان ئىستا پوودەدات يان لە داماتودا . لە زمانى كوردیدا بۆ سازكردنى كارى پانەبوردوو، پەنا دەبريته بەر (پەگى پانەبوردوو) و، مۆرفيمى نەري پانەبوردووش دەكەويته پيش پەگەكە و جيئاوى لكاویش بە كارەكەو دەنووسيت .

لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردیدا، نيشانەى تايبەت و مۆرفولۆژيمان ھەيه بۆ جياكردنەوہى پانەبوردووى ئىستا لە پانەبوردووى داماتوو، دەستورەكانيشيان بەمشيۆەيهى خوارەوہيه:

پانەبوردووى ئىستا: مۆرفيمى (د) + پەگى پانەبوردوو + جيئاوى لكاو

خوارن ← د + خو + م = دخوم
 شوشتن ← د + شو + م = دشوم
 نقیسین ← د + نقیس + م = دنقیسم

پانه بوردوی داماتوو: مؤرفیمی (دی) + په‌گی پانه بوردوو + جیناوی لکاو

خوارن ← دی + خو + م = دی خوّم
 شوشتن ← دی + شو + م = دی شوم
 نقیسین ← دی + نقیس + م = دی نقیسم

بۆ نهری کردنی کاری پانه بوردووش، نه‌وه مؤرفیمی (نا) ده‌چیته شوینی (ده)
 له کرمانجی ناوه‌پاست و (د) و (دی) له کرمانجی سه‌روو و ده‌یکات به نهری، وهک :

- ده‌پۆم ← ناپۆم .
- دچم ← ناچم .
- دی‌چم ← ناچم .
- به‌یانی ده‌چم بۆ بازارپ .
- به‌یانی ناچم بۆ بازارپ .
- نووک ده‌چم .
- نووک ناچم .
- پشتی نیقه‌پۆ دی‌چم .
- پشتی نیقه‌پۆ ناچم .

کاری دارژاو

له کرمانجی سه‌رووی زمانی کوردیدا، کۆمه‌لێ پیشگر و پاشگر هه‌ن، که به‌شداری له سازکردنی کاری دارژاو ده‌که‌ن، له‌وانه^(۱):

۱- (قه)، ئه‌م مؤرفیمه وه‌ک پیشگر و پاشگر به‌کاردیت و، واتای دووپاتکردنه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت، به‌مشیه‌یه: (قه‌خارن، قه‌کوشتن، قه‌کرن، قه‌شاردن، رابوو‌قه، قه‌خاره‌قه ... هتد).

۲- (ه‌قه) ئه‌م پاشگره به‌رانبه‌ر پاشگری (ه‌وه) له کرمانجی ناوه‌پاست ده‌وه‌ستی، وه‌ک:

(هاتمه‌قه، دچینه‌قه، ... هتد).

۳- اندن: ئه‌م پاشگره پۆلی تیپه‌پاندن ده‌بینی، وه‌ک:

که‌فتن.....که‌فتاندن

پزین.....پزاندن

۴- (قی-)، وه‌ک: (قی که‌فتن، قی خستن، قی گرتن ... هتد).

۵- (هل-)، وه‌ک: (هلدان، هلبوون، هلکشان، هلوه‌شیان، هلوه‌شاندن، هلکولین... هتد).

۶- (هن-)، وه‌ک: (هنگرتن، هنجنی، هنگافتن، ... هتد)^(۲).

۷- (دا-)، وه‌ک: (داچوون، داکه‌فتن، داشکاندن، دارپشتن، ... هتد).

۸- (پا-)، وه‌ک: (پاهیتان، پاکه‌تن، پاهیتشتن، پاپیچان، پاگه‌هاندن، ... هتد).

۹- (وه‌ر-)، وه‌ک: (وه‌رگه‌پان، وه‌رسوپان، وه‌رگرتن، ... هتد).

^۱ - سه‌لوا فه‌ریق سالح، کاری دارژاو له‌نیوان کوردی (دیالیکتی ژوووی) و فارسیدا، ده‌زگای سپیریڤ، چاپخانه‌ی خانی، دهۆک، ۲۰۰۹، ل ۳۴ - ۳۹.

^۲ - فاضل عومەر، ئاوهره‌ک د زمانی کوردی، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، هه‌لویڤ، ۲۰۰۴، ل ۲۰۸.

- ۱۰- (پوو-)، وهك: (پوودان، پووكرى، پووكر،... هتد).
- ۱۱- (پى-)، وهك: (پى كه نين، پى گەيشتن، پى كه وتن...) ^(۱).
- ۱۲- (تى-)، وهك: (تى فكريم ^(۲)، تىگەمشتن، تىگرتن، تىكرن،... هتد) ^(۳).
- ۱۳- (ژى-)، وهك: (ژى خوارن، ژى دزين، ژى كرن،... هتد).

^۱ - عەبدوللا حوسەين پەسوول، مۆرفيمە پىژمانىيەكانى كار، نامەى دكتورا، كۆلىزى پەروەردە (شىين روشد)، زانكۆى بەغدا، ۱۹۹۵، ل ۳۷.

^۲ - ھەمان سەرچاوە، ل ۴۰.

^۳ - ئەو پەحمانى حاجى مەرف(د)، وشە پۇنان لە زمانى كوردیدا، ل ۷۳.

۷.۴: ناوه لکار

له زمانى كوردیدا جگه له زاراوہى (ناوه لکار)، زاراوہ كانى (ناوه لفرمان، ناوه لکار، ئادقئرب، هاوه لکار) به كاردین . ناوه لكاریش به شیكه له به شه كانی ناخاوتن، كه وه سفى كاریك ده كات له پسته كه دا چونكه كات و شوین و چوئیه تی و چه ندیه تی هتد كاره كه له پسته دا ده ستنیشان ده كات، ناوه لكار دوست و هاوړپى كاره، چونكه هه میسه له گهل كار دیت، واته په یوه سته به كاره كه وه، ئه مه ش پېچه وانه ی ناوه لئاوه، چونكه ناوه لئاو دوست و هاوړپى ناو و جیناوه، كه به هوپیه وه وه سفیان ده كات.

ناوه لكاری كاتی

به و ناوه لكاران دهوتری، كه كاتی پوودانی كاره كه ده ستنیشان ده كات. له كرمانجی سه رووی زمانى كوردیدا، وشه كانی (ئیرۆ، ئه قرو/ئه قرو، نها/ نهۆ، دوهمی/ دوهمی، پیر، شه قی، سپیدى، سبا، بهرئ، ئیقارئ، ئیقارا، ... هتد) به كاردین، وهك: - ئه ز سپیده هیان وه رزشی دكم^(۱).

ناوه لكاری شوینی

به و ناوه لكاران دهوتریت كه شوینی پوودانی كاره كه ده ست نیشان ده كهن، له كرمانجی ناوه پاستی زمانى كوردیدا، وشه كانی (نك، كن، ژوورئ، ب رهخ، ژیری، ل خوارئ، ژخارئ، بن، بنپا، قپا، ... هتد) به كاردین، وهك: - كتیبی مه ل نك پزگاری بوو.

^۱ - عه بدولسه لام نه جمه دین و سه لوا فه ریق، پزیماننا كوردی بو زاروكان، ل ۱۰۰.

ئاوۋەلكارى چۆنيەتى

بەو ئاوۋەلكارانە دەوترىت كە چۆنيەتى پوودانى كارەكە دەستنيشان دەكەن،
لە كرمانجى سەرۋى زمانى كوردیدا، وشەكانى (ب لەز/ بلەز، ب جوانى، ب
خۆشى، ب ژیری... هتد) بەكاردیت، وەكو:
- ئەز بلەز چوومە ناڤ زانكړی.

ئاوۋەلكارى چەندیتى

بەو ئاوۋەلكارانە دەوترىت كە چەندیتى پوودانى كارى ناو پستە دەستنيشان
دەكەن. لە كرمانجى سەرۋى زمانى كوردیدا، وشەكانى (فرە، پچێك/ پیچەك، كێم،
گەلەك... هتد) بەكاردیت، وەكو:
- ئازادی پیچەك نان خوار.

ئاوۋەلكارى ریکخستن

بەو ئاوۋەلكارانە دەوترىت كە شیۆه و جوۆرى جی بەجی کردنى كارەكە
دەخاتەپوو. لە كرمانجى سەرۋى زمانى كوردیدا، وشەكانى (پێكڤه، ب گشتى،
هیدی هیدی، كێم كێم، ئێك ئێك، ... هتد) بەكاردین، وەك:
- ئەز هیدی هیدی چوومە مال^(۱).

^۱ - عەبدولسەلام نەجمەدین و سەلوا غەریق، هەمان سەرچاوه، ل ۲۰۱۰.

۸۴: پیښبه نند (پریپوژیشن)

به شیکه له به شه کانی ناخاوتن که به ته نیا به کارنایه ت، به لکو پیو یستی به که ره سه ی تر هیه به و ه ی و ا تا به به خشیت، نه گه رچی پیښبه نند له بنچینه دا و اتای شوینی و ئا راسته کردن ده گه یه نیت، به لام هر و اتا ناگه یه نیت. و ه کو ئا ما ژه مان بو ی کرد، که پیښبه نند له پیش ناویک یان جیناویک دیت، بو پیشاندانی په یوه ندی نیوان نه و ناوه یان نه و جیناوه له گه ل ناویکی تری نیو پسته که دا .

له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا، پیښبه نند (پریپوژیشن) هکان به مشیوه یه ی خواره وهن:

پیښبه ندی (ل): نه م پیښبه نند به رانبه ر به (له) له کرمانجی ناوه راست ده وه ستی، وهک:

- چیمه نتو ل ناخ و به را چیدکه ن^(۱).

نه م پیښبه نند له شیوه ی ناساده شدا ده بینری، کاتی له گه ل پاشبه نده کانی (دا، پا) دیت، وهک:

- ل مه ئلیردا چوونه بوون.

پیښبه ندی (ژ): نه م پیښبه نند به رانبه ر به (له) له کرمانجی ناوه راست و (ل) له کرمانجی سه روو ده وه ستی، وهک:

- پوژا بیت و یه کئ ژه یفا سیی جه ژنا نه وریزی یه^(۲).

پیښبه ندی (ب): نه م پیښبه نند به رانبه ر به (به) له کرمانجی ناوه راست ده وه ستی و، له شیوه ی ساده و ناساده دا ده بینری، وهک:

^۱ - محمەد تاهیر گوهرزی، پێژمانا کوردی زاری کرمانجی، ل ۱۵۴.

^۲ - ئیبراهیم پەمەزان زاخویی، پێژمانا کوردی، ل ۶۲.

- ب دهستی خه لکی مار دگره ^(۱).

- ته سپ و زین ب هه فرا هاتنه دزین ^(۲).

پیشبه ندی (بو): ته م پیشبه ند ه بۆ دهست نیشانکردنی شوین به کاردیت و به رانبهر به (بو) له کرمانجی ناوه پاست دهووستی، هه روه ها ته م پیشبه ند زۆرجاران شیوه ی خوی ده گۆریت و ده بیت به (بو)، وه ک:

- کئ هه پ و فرا قینئ بو مه به ره ه فده کت؟ ^(۳)

وا ریکده که ویت پیشبه ندی (بو / بو) له گه ل پیشبه ندی (ژ) یه ک ده گرن و قالبی (ژبو) دروست ده که ن ^(۴)، وه ک:

- خه لک ژ بو فانی سه رخوه بوونی شه یدکن ^(۵).

پیشبه ندی (ه): ته م پیشبه ند ه به رانبهر به پیشبه ندی (ه) له کرمانجی ناوه پاست دهووستی، وه ک:

- ماسیفان تورا خوه ئافیتته بن به حرئ ^(۶).

^۱ - ک. ک. کوردوییت، پێزمانی کوردی به کهرهسته ی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی، و: کوردستان موکریان، هه ولێر، ۱۹۸۴، ل ۲۲۳.

^۲ - ئازاد ته مین فهره ج باخه وان، پیشبه ند و پاشبه ند له هه ردوو دیالیکتی کرمانجی خواروو و ژووروی زمانی کوردیدا، نامه ی دکتورا، به شی کوردی، کۆلێژی په روه رده (شیپن پوشد)، زانکۆی به غدا، ۲۰۰۳، ل ۱۱۱.

^۳ - صادق بهاء الدین ئامیدی، پێزمانا کوردی، ل ۲۵۵.

^۴ - ئازاد ته مین باخه وان، هه مان سه رچاوه، ل ۱۲۱.

^۵ - ک. ک. کوردوییت، پێزمانی کوردی به کهرهسته ی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی، ل ۳۳۵.

^۶ - هه مان سه رچاوه، ل ۳۲۱.

پیشبهنډی (تا): ئەم پیشبهنډه شیوهی تریشی ههیه وله شیوهی (ههتا، ههتا، ههیا، حهیا...) خۆی دهنوینی^(۱)، ههروهها ئەم پیشبهنډه وهك پیشبهنډی (تا)یه له کرمانجی ناوهراست، وهك:

- ل قی بایی دچوون حهیا شهف کهشته وهختا نمیزا شیفانه^(۲).

پیشبهنډی (بی): - ئەم پیشبهنډه بهرانبهر به پیشبهنډی (بی)یه له کرمانجی ناوهراست، وهك:

- بی پاره ئەز خورا ناگرم^(۳).

^۱ - تازاد ئەمین پاخهوان، ههمان سهراچاوه، ل ۱۳۱.

^۲ - مەمى ئالان، کۆکردنهوهی صالح عەلى گوللى، بهغدا، ۱۹۷۷، ل ۶۱.

^۳ - صادق بهاءالدين ئاميدى، ريزمانا كوردى، ل ۴۲۷.

۹.۴: نامرازی سهرسورپمان و بانگهيشتکردن

نامرازی سهرسورپمان:

مه به ست له نامرازی سهرسورپمان يا خود پرستهي سهرسورپمان نه وه يه كه
 قسه كه ر واته كه سي يه كه م هه ستي خوي به ران به ر ده و رويه ر ده ر ده بړي، نه م هه ست
 ده ر پرينه ش بو هه ر دوو حاله تي خو شي و ناخو شي به كارديت.

مه به ست له پرستهي بانگ كردن به و پرستانه ده و تر يت، كه لايه ني بانگ كردني
 تيدا يه، واته نامرازيك له نامرازه كاني بانگ كردن يا ن نيشانه يه ك له نيشانه كاني
 بانگ كردن ده بينري.

له كرمانجي سه رووشدا، چهن د نيشانه يه ك به ناو ده لكيت، به هوي هه وه ره گه زي
 ناوه كه ديا ري ده كريت، نيشانه كانيش بر يتين له :

ا. نيشانه ي (ۆ) بو تاكي نير به كارديت، وهك:

- كوړۆ، بخوينه داسه ركه ئي .

ب. نيشانه ي (ي) بو تاكي مي به كارديت، وهك:

- خويشكي، چيلي بدوشه .

ج. نيشانه ي (ينه) بو كوي نير و مي به كارديت، وهك:

- كوړينه فان كاران نه كهن .

سەرچاۋەكان

يەكەم: بە زمانى كوردى

۱- ئازاد ئەمىن فەرەج باخەوان، پېشېبەند و پاشېبەند لە ھەردوو ديالىكتى كرمانجى خواروو و ژوودووى زمانى كوردیدا، نامەى دكتۆرا، بەشى كوردى، كۆلىژى پەرەردە (ئېپن پوشت)، زانكۆى بەغدا، ۲۰۰۳.

۲- ئەحمەد ھىرانى، سى كېشەى پېزمانى لە زمانى كوردیدا و چارەيان ئەبى چى بى؟!، گ (كاروان)، ژ (۱۱۲-۱۱۳)، ۱۹۹۷.

۳- ئەوپرەحمانى حاجى مارف (د)، پېزمانى كوردى، بەرگى يەكەم (مۆرفۆلۆژى)، بەشى يەكەم (ناو)، چاپخانەى كۆرى زانىارى عىراق، بەغدا، ۱۹۷۹.

۴- ئەوپرەحمانى حاجى مارف (د)، پېزمانى كوردى، بەرگى يەكەم (وشەسازى)، بەشى دووهم (جىناو)، دەزگای پۆشنېبرى و بلاوكردەوھى كوردى، بەغدا، ۱۹۸۷.

۵- ئەوپرەحمانى حاجى مارف (د)، پېزمانى كوردى، بەرگى يەكەم (وشەسازى) بەشى سىيەم (ئاوئەلناو)، كۆرى زانىارى عىراق/ دەستەى كورد، بەغدا، ۱۹۹۲.

۶- ئەوپرەحمانى حاجى مارف (د)، پېزمانى كوردى، بەرگى يەكەم (وشەسازى)، بەشى چوارەم (ژمارە و ئاوئەلكردار)، دەزگای پۆشنېبرى و بلاوكردەوھى كوردى، بەغدا، ۱۹۹۸.

۷- ئەوپرەحمانى حاجى مارف (د)، پېزمانى كوردى، بەرگى يەكەم (وشەسازى)، بەشى پېنجەم (كردار)، دەزگای چاپ و پەخشى سەردەم، سلىمانى، ۲۰۰۰.

۸- ئەوپرەحمانى حاجى مارف (د)، وتارى كار بەپىي پۆنان و چەند سەرنجىك، گۆفارى پۆشنېبرى نوئى، ژمارە (۱۳۹)، ۱۹۹۷.

۹- ئەوپرەحمانى حاجى مارف (د)، فەرھەنگى زاراوھى زمانناسى، سلىمانى، ۲۰۰۴.

- ۱۰- ئەوپەھمانى حاجى مارف (د)، زمانى كوردى لەبەر پۇشنایى فۇنە تىكدا، چاپخانى كۆپى زانىارى كورد، بەغدا، ۱۹۷۶ .
- ۱۱- ئىبراھىم پەمەزان زاخوئى، رېزمانا كوردى، دەزگای سپىرىز بۇ چاپ و بلاوكردنه وه، دهۆك، چاپخانى خانى، ۲۰۰۸ .
- ۱۲- ئىدىرىس عەبدوللا، بزويئى (ه) لە ئاستهكانى دەنگسازى و وشەسازى و رېستەسازى، گۆقارى پامان، ۱۹۹۹ .
- ۱۳- بەكر عومەر عەلى (د) و شىركۆ حەمە ئەمىن (۲۰۰۷)، زار و شىوہزار، چاپى دووہم، چاپخانى چوارچرا، سلىمانى .
- ۱۴- توفىق وەھبى، دەستورى زمانى كوردى، جىزمى يەكەم، بەغدا، ۱۹۲۹ .
- ۱۵- جەلادەت ئالى بەدرخان، ئەلفابىيا كوردى و بنگەھىن گرامەر كورمانجى، شەگواستىن ژىيپىن لاتىنى: مەسعود خالە گول، چاپخانى خەبات، دهۆك، ۲۰۰۱ .
- ۱۶- جەمال نەبەز (۱۹۷۶)، زمانى يەكگرتوى كوردى، يەكئىتى نەتەوہىي خويئىدكارانى كورد لە ئەوروپا بلاوى كرئوتە وه، بامبىرگ - ئەلمانىاي پۇژناوا .
- ۱۷- دولبەر ئىبراھىم فەرەج شالى، ياساى دەنگىيەكانى زمانى كوردى، نامەى ماستەر، بەشى كوردى - كۆليژى زمان - زانكۆى سلىمانى، ۲۰۰۰ .
- ۱۸- پەشىد كورد، رېزمانا زمانى كورمانجى، و : ئىسماعىل تاھا شاھىن، دەزگای سپىرىز، چاپخانى خانى، دهۆك، ۲۰۰۸ .
- ۱۹- پەفىق شوانى (د) (۲۰۰۱)، چەند بابەتئىكى زمان و رېزمانى كوردى، دەزگای چاپ و بلاوكردنه وهى موكرىانى، چاپخانى وەزارەتى پەروەردە، هەولير .
- ۲۰- پەفىق محيىدين شوانى (د)، ئەروشانەى لە چاوگەوہ وەردەگيرىن، دەزگای توئىژىنە وه و بلاوكردنه وهى موكرىانى، چاپخانى خانى، دهۆك، ۲۰۰۸ .

زار و زمان ————— د. نەرىمان خۆشناو

۲۱- رەفيق مەيدىن شوانى (د)، ئامرازى بەستىنەو لە زمانى كوردىدا، دەزگای سەردەم، سلیماني ۲۰۰۴.

۲۲- زبیر بلال اسماعیل (۱۹۸۴)، مێژووی زمانى كوردی، و: یوسف رەئوف عەلى، چاپخانهى (دار الحریه للطباعه)، بەغدا.

۲۳- ساموئل ئودلى رەى، زمانى كوردی - دقۆكى هەكاریا - گرامەر - فەرھەنگ، و: پۆژان حازم، دەزگای سپیریژ، چاپخانهى حاجى هاشم، هەولێر، ۲۰۰۷.

۲۴- سەلوا فەریق سالح، كاری داپۆژاو لەنیوان كوردی (دیالێكتى ژوورو) و فارسیدا، دەزگای سپیریژ، چاپخانهى خانى، دهۆك، ۲۰۰۹.

۲۵- سعید صدقی كابان، مختصر صرف ونحوى كوردی، جزو ۱، چاپخانهى نجاج، بەغدا ۱۹۲۸.

۲۶- سەلام ناوخۆش و نەرىمان خۆشناو، زمانەوانى، بەرگەكانى (یەكەم و دووهم و سێیەم)، چاپخانهى منارە، هەولێر، ۲۰۰۹.

۲۷- سەلام ناوخۆش و نەرىمان خۆشناو و ئیدریس عەبدوللا (۲۰۱۰)، كوردۆلۆجى، چاپى شەشەم، چاپخانهى پۆژەهلات، هەولێر.

۲۸- سوداڤ رەسول (۲۰۱۲)، هەورامى لەهەجە یان زمان؟، گ. زمانناسى، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲.

۲۹- شێركۆ بابان، چەند نەئینیەك لە پێژمانى ئامرازى پەیوەندى (ه) دا، گ. كاروان، ژ (۱۵۲).

۳۰- صادق بهاوالدین ئامیدی، پێژمانا كوردی - کرمانجی یا ژۆری و ژێری یا هەقەبەركرى، چاپا یەكێ، زانکۆی سەلاحەدین، دار الشۆون الیقافیە العامە، ۱۹۸۷.

۳۱- طاهر صادق (۱۹۶۹)، پێنووس - چۆنیەتى نووسینی كوردی، چاپى یەكەم، چاپخانهى شیمال، كەرکوک.

زار و زمان ————— د. نەريمان خوشناو

۳۲- عبدالله شالي، رابەري قوتابيان بۆ چاوگ و بۆ فرمان، چاپى يەكەم، چاپخانى (دار الجاحظ)، ۱۹۷۶، بەغدا.

۳۳- عەبدوللّا حوسەين رەسول (د)، ناكردن لە كوردیدا نامەى ماجستىر، زانكۆى سەلاحەدين، ۱۹۹۱.

۳۴- عەبدوللّا حوسەين رەسول (د)، پوختەيەكى وردى پستەسازى كوردى، چاپى دووهم، كىتبىفروشى سۆران، چاپخانى منارە، هەولێر، ۲۰۰۶.

۳۵- عەبدوللّا حوسەين رەسول، ئەركەكانى مۆرفيمى (ه) لە زمانى كوردیدا، گ. سابات، ژ (۱)، ۲۰۰۵.

۳۶- عەبدوللّا حوسەين رەسول، مۆرفيمە پێزمانىيەكانى كار، نامەى دكتورا، كۆليژى پەرەردە (ئيبىن روشد)، زانكۆى بەغدا، ۱۹۹۵.

۳۷- عەبدولسەلام نەجمەدين و سەلوا فەريق، پێزمانا كوردى بۆ زارۆكان، دەزگای سپىرێز، چاپخانى حاجى هاشم، هەولێر، ۲۰۱۰.

۳۸- عەفان حەمە شەريف، ئەركى بزوينى (ه) لە ئاستى سينتاكسدا، گۆفارى كاروان، ۲۰۰۰.

۳۹- عومەر مەحمود كەريم، كارى تيبەپ و تينەپەر لە زمانى كوردیدا، نامەى ماجستىر، بەشى كوردى كۆليژى پەرەردە (ئيبىن روشد) زانكۆى بەغدا، ۲۰۰۴.

۴۰- عەبدولمەناف پەمەزان ئەحمەد (۲۰۰۹)، ئەتەلسى زمانى - هەريمى كوردستان عىراق وەك نمونە، نامەى ماستەر، بەشى كوردى كۆليژى زمانى زانكۆى سەلاحەدين.

۴۱- عەبدولواحد ئەلوافى (د) (۲۰۰۷)، زانستى زمان، و.د. ئىبراھيم عەزىز ئىبراھيم، لە بلاوكر اوەكانى وەزارەتى پۆشنپىرى، چاپخانى پۆشنپىرى، هەولێر.

٤٢- عومەر مه‌ لا محهمه‌ د ئه‌مین، کوردستان له‌ به‌رده‌م پیلاندا، و: جه‌ عفه‌ر گوانی، چاپی یه‌ که‌م، چاپخانه‌ی مناره‌، هه‌ولێر، ٢٠٠٤.

٤٣- عیزه‌دین مسته‌فا ره‌سوول(د)(١٩٧١)، سه‌رنجی له‌ زمانی ئه‌ده‌بیی یه‌ کگرتووی کوردی، چاپی یه‌ که‌م، چاپخانه‌ی (سلمان الاعظمی)، به‌غدا.

٤٤- عیزه‌دین مسته‌فا ره‌سوول(د)(٢٠٠٥)، بۆ زمان، به‌پۆیه‌به‌ریتی گشتی چاپ و بلۆکردنه‌وه‌، چاپخانه‌ی شقان، سلێمانی.

٤٥- غازێ عه‌لی خورشید (٢٠١٠)، زمان و زمانی ستاندارد بۆ کورد، به‌شی یه‌ که‌م، پ. ئاسۆ، ژ (١٥٢٨)، سێشه‌مه‌ ٢٠١١/٧/٩.

٤٦- غازێ عه‌لی خورشید(٢٠١٢)، زمانی فه‌رمی بۆ کوردستان، ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م، سلێمانی.

٤٧- فاضل عومەر، ئاوره‌ک د زمانی کوردی، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده‌، هه‌ولێر، ٢٠٠٤.

٤٨- فوئاد حه‌مه‌ خورشید(١٩٨٥)، زمانی کوردی - دابه‌شبوونی جوگرافییایی دیالیکته‌کانی، و: حه‌مه‌ که‌ریم هه‌ورامی، چاپخانه‌ی (افاق العربیة)، به‌غدا.

٤٩- قه‌یس کاکل توفیق (د) (٢٠٠٧)، ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی و پلانی زمان، له‌ بلۆکراوه‌کانی ده‌زگای توێژینه‌وه‌ و بلۆکردنه‌وه‌ی موکریان، چاپخانه‌ی ده‌زگای ئاراس، هه‌ولێر.

٥٠- قه‌یس کاکل توفیق(١٩٩٥)، جوړه‌کانی پرسته‌ و تیۆری کرده‌ قسه‌بیه‌کان، نامه‌ی ماسته‌ر، زانکۆی سه‌لاحه‌ددین.

٥١- کامل حسن بصیر(د)(١٩٨٤)، زمانی نه‌ته‌وايه‌تیی کوردی، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری عێراق، به‌غدا.

- ۵۲- ك. ك. كوردۆيىڧ، پېژمانى كوردى بە كەرەستەى دىيالىكتى كرمانجى و سۆرانى، و: كوردستان موكرىانى، ھەولېر، ۱۹۸۴ .
- ۵۳- لىژنەيەك لە ھەزارەتى پەرەردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى دووھەمى ناوھەندى، چاپخانەى ئارام، بەغدا، ۲۰۰۷ .
- ۵۴- لىژنەيەك لە ھەزارەتى پەرەردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى سێيەمى ناوھەندى، چاپخانەى ئارام، بەغدا، ۲۰۰۷ .
- ۵۵- لىژنەى زمان و زانستەكان، پېژمانى ئاخاوتنى كوردى، كۆپى زانىارى كورد، بەغدا، ۱۹۷۶ .
- ۵۶- لىژنەيەك لە ھەزارەتى پەرەردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى ھەشتەمى بنەرەتى، چاپى سێيەم، چاپخانەى (ئەكاسيا)، ھەولېر، ۲۰۰۹ .
- ۵۷- لىژنەيەك لە ھەزارەتى پەرەردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى يازدەھەمى ئامادەى، چاپى چوارەم، چاپخانەى (مستقبل)، لوبنان، ۲۰۱۰ .
- ۵۸- لىژنەيەك لە ھەزارەتى پەرەردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى دەيەمى ئامادەى، چاپى چوارەم، چاپخانەى (مستقبل)، لوبنان، ۲۰۱۰ .
- ۵۹- كەمال فوئاد(د)(۱۹۷۱)، زاراوھەكانى زمانى كوردى و زمانى ئەدەبى و نووسىنيان، گ. زانىارى، ژ (۴)، بەغدا.
- ۶۰- كەمال ميراوھەلى(د)(۲۰۰۷)، فەرھەنگى پېژمانى كوردى، لە بلاوكراوھەكانى مەئبەندى كوردۆلۆجى، سلیمانى.
- ۶۱- مەمى ئالان، كۆکردنەوھى صالح عەلى گوللى، بەغدا، ۱۹۷۷ .
- ۶۲- محەمەد عومەر عەول، دابەشبوونى کردارى لیکدراو لە پروی دارپشتن و نەرکەوھ (لە کرمانجی خواروو)دا، نامەى ماجستیر، زانکۆى سلیمانى، ۲۰۰۱ .

زار و زمان

- ٦٣- محەمەد مەعروف فەتاح، (د)، کار و پۆلێن کردنەکانی بەپێی پۆنان، گۆڤاری
 رۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٢١)، ١٩٨٩.
- ٦٤- محمد طاهر گوهره ززی، پێژمانا کوردی - زاری کرمانجی، چاپخانه ی خەبات،
 دهۆک، ١٩٩٩.
- ٦٥- مصطفى محمد زهنگنه، کار و ئەرکی له سینتاکسدا، نامەی ماجستێر، زانکۆی
 سهلاحه ددین، ١٩٨٩.
- ٦٦- محەمەد ئەمین هەورامانی (١٩٨١)، زاری زمانی کوردی له ترازووی بهراورد،
 چاپی یه که م، به غدا.
- ٦٧- محەمەد مەحوی (د) (٢٠٠١)، زمان و زانستی زمان - سه ره تایه ک بو زانستی
 زمان، بهرگی یه که م، سلێمانی.
- ٦٨- محمد معروف فتاح (١٩٨٥)، هێماکاری و زمانه وانی، گ. کاروان، ژ (٢٨).
- ٦٩- محمد معروف فتاح (د) (١٩٨٦)، سنوور و بنهما و ئەرکهکانی کۆزمانه وانی، گ.
 رۆشنبیری نوێ، ژ (١١٢).
- ٧٠- محمد معروف فتاح (١٩٩٠)، زمانه وانی، چاپخانه ی (دار الحکمة)، به غدا.
- ٧١- محمد معروف فتاح (د) (٢٠٠٨)، زمانی ستاندهرد و زمانی یه کگرتووی کوردی،
 ده ستنوس، ئه کادیمیای کوردی.
- ٧٢- محمدی خال (١٣٦٧) (١٩٨٨)، فەرهنگی خال، جزمی یه که م، کتابفرۆشی
 محمدی سه قزی، چاپ اول.
- ٧٤- محەمەد محەمەد یونس عەلی (د) (٢٠١٠)، ده روازه یه ک بو زمانه وانی، و: نه ریمان
 عه بدوللار خوشناو، له بلاقراوه کانی کتییخانه ی ئاویر، چاپخانه ی رۆژه لات، هه ولێر.
- ٧٥- محەمەد مه ردۆخی (١٩٩١)، میژووی کورد و کوردستان، عه بدولکه ریم محەمەد
 سه عید، چاپی یه که م، چاپخانه ی (اسعد)، به غدا.

زار و زمان _____ د. نه‌ریمان خوشناو

- ۷۶- میر شه‌ره‌فخانی بدلیسی (۲۰۰۶)، شه‌ره‌فنامه - میژووی مالّه میرانی کوردستان، و: ماموستا هه‌ژار، چاپی سییه‌م، ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی ئاراس، هه‌ولێر.
- ۷۷- نه‌سرین فخری (د) و کوردستان موکریان (د)، پێزمانی کوردی، چاپخانه‌ی زانکۆی سه‌لاحه‌دین، هه‌ولێر، ۱۹۸۲.
- ۷۸- نووری عه‌لی ئەمین، پێزمانی کوردی، چاپخانه‌ی کامه‌ران، سلێمانی، ۱۹۶۰.
- ۷۹- نووری عه‌لی ئەمین، قه‌واعیدی زمانی کوردی، له (صرف و نه‌حو) دا، به‌رگی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی مه‌عارف، به‌غدا، ۱۹۵۶.
- ۸۰- نووری عه‌لی ئەمین، قه‌واعیدی زمانی کوردی، له (صرف و نه‌حو) دا، به‌رگی دووه‌م، چاپخانه‌ی مه‌عارف، به‌غدا، ۱۹۵۸.
- ۸۱- نوری عه‌لی ئەمین، ده‌وری بزویی (ه) له زمانی کوردیدا، گ (پۆشنییری نوی)، ژ (۱۱۱).
- ۸۲- نه‌سرین فخری (د)، پاشگری (اندن) له زمانی کوردیدا، گوڤاری کۆپی زانیاری کورد، به‌رگی سییه‌م، به‌شی یه‌که‌م، به‌غدا، ۱۹۷۴.
- ۸۳- نه‌ریمان عه‌بدوڵڵا خوشناو، بکه‌ر نادیار، سه‌نته‌ری پوناکییری هه‌تاو، هه‌ولێر، چاپخانه‌ی شه‌هاب، ۲۰۰۷.
- ۸۴- نه‌ریمان عه‌بدوڵڵا خوشناو، کاری تیپه‌ر لیكۆلینه‌وه‌یه‌کی به‌رانه‌رییه له نیوان زمانی کوردی و زمانی عه‌ره‌بیدا، گ. کاروان، ژ. (۱۹۸)، ۲۰۰۵.
- ۸۵- نه‌ریمان عه‌بدوڵڵا خوشناو، پسته‌سازی، چاپخانه‌ی پۆژه‌ه‌لات، هه‌ولێر، ۲۰۱۲.
- ۸۶- نه‌ریمان عه‌بدوڵڵا خوشناو (۲۰۱۰): پێزمانی کوردی - به‌شه‌کانی ناخاوتن، چاپی دووه‌م، چاپخانه‌ی مناره، هه‌ولێر.
- ۸۷- نه‌ریمان خوشناو، ئه‌رك و گریمانه‌کانی زمان، گ. زانکۆی نوی، ژ. (۲۶)، تشرینی دووه‌م و کانوونی یه‌که‌می ۲۰۰۷.

- ۸۸- وریا عومەر ئەمین (۱۹۸۵)، چەن زمان، پ. (العراق)، ژ. (۲۷۳۱)، ۱/۲۳، ۱۹۸۵.
- ۸۹- وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، دەزگای ئاراس، هەولێر، ۲۰۰۴.
- ۹۰- وریا عومەر ئەمین (د)، پەخنەیی ناپەخنە، گۆڤاری پۆشنبیری نوێ، ژمارە (۱۴۰)، ۱۹۹۷.

دووهم: بە زمانی عەرەبی

- ۹۱- احمد اسعد النادري (د) (۲۰۰۵)، فقه اللغة - مناهله و مسائله، المكتبة العربية، بيروت - لبنان.
- ۹۲- احمد مطلوب (د) (۱۹۸۹)، معجم النقد العربي القديم، بغداد.
- ۹۳- التهامي الراجي (د) (۱۹۸۶)، توطئة لدراسة علم اللغة التعاريف، بغداد.
- ۹۴- جمعة سيد يوسف (۱۹۹۰)، سيكولوجية اللغة والمرض العقلي، سلسلة عالم المعرفة، الكويت.
- ۹۵- حاتم صالح الضامن (۱۹۸۹)، علم اللغة، طبعة الاولى، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بيت الحكمة، بغداد.
- ۹۶- ستيفن اولمان (۱۹۸۶)، دور الكلمة في اللغة، ت. كمال محمد بشير، مكتبة شباب، بغداد.
- ۹۷- على عبدلواحد وافى (د)، علم اللغة، دار نهضة، مصر، ۱۹۹۰.
- ۹۸- فرديناند دي سوسور (۱۹۸۸)، علم اللغة العام، ترجمة يوثيل يوسف عزيز، الموصل.
- ۹۹- فؤاد مرعي (۲۰۰۲)، في اللغة و التفكير، دار المدى للثقافة و النشر، دمشق.
- ۱۰۰- محمد على الخولي (د) (۲۰۰۰)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، عمان - اردن.
- ۱۰۱- محمد على الخولي (۱۹۹۸)، دراسات لغوية، دار الفلاح للنشر والتوزيع.

زار و زمان _____ د. نهريمان خوشناو

١٠٢- محمد حسين عبدالعزيز (د) (١٩٨٣)، مدخل الى علم اللغة، دار النمر للطباعة، القاهرة - مصر.

١٠٣- محمد علي الخولي (د) (٢٠٠٠)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، اردن.

١٠٤- محمد امين زكي (١٩٦١)، خلاصة تاريخ الكرد و كردستان من اقدم العصور التاريخية حتى الان، محمد على عوني، الجزء الاول الطبعة الثانية، بغداد.

١٠٥- محمد شفيق غريال (١٩٨٠)، الموسوعة العربية الميسرة، الجزء ٢، دار النهضة، لبنان.

١٠٦- الموسوعة العربية العالمية (١٩٩٩)، الطبعة الثانية، مؤسسة اعمال الموسوعة للنشر والتوزيع، الرياض.

١٠٧- نعوم تشومسكي (١٩٩٣)، المعرفة اللغوية (طبيعتها وأصولها واستخدامها)، ترجمة: محمد فتّيح، الطبعة الاولى، دار الفكر العربي، القاهرة .

108- هوكر طاهر توفيق (٢٠٠٤)، دور الصحافة الكردية في تطوير الوعي القومي الكردي ١٨٩٨ - ١٩١٨، دار سبيريز للطباعة والنشر، دهوك.

سيّهم : به زمانى ئينگليزى

109 - Bartsch, Renate (1987), Norms of Language, Longman, London.

110 - -----(1987), Norms of Language, Longman, London.

111 - Bell, R. (1976), Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems, London, Bats ford.

- 112- Bussmann, H, (1996), Routledge Dicrionary of Language and Linguistics, London and New York.
113. Ferguson, C. A. (1996) , Diglossia, Repr in Sociolinguistic Perspectives, Ed by Thom Heubner, Oxford, Oxford University Press.
- 114- Garvin, Paul (1975), Selected papers on Language planning. State University of New For k.
- 115- -----(1973). "Some comments on language planning", in Language planning: current lssues and Research, eds, j. Rubin and R. Shuy, Georgetown University press, Washington Dc.
116. Guxmam, m. m(1968), Some general regularities in the formation and develop ment of national language, in J. Fishman (ed), Reding in the Sociobgy of Language, the Hage, Mouton.
- 117- jukil, Ali Mahmood (2004), The process of standardization with reference to Englishand Kurdish languages. P.H.D., University of Salahadin, Erbel..
- 118 - Hall, R. A. (1972), podgins and creoles as Standard Languages, Britain.
- 119- Haugen,Ener(1966), Dialect, Language, Nation, American Antthropologist, Vol. 68 , No. 6.
- 120 ----- (1972), Great Britain, Hazell watson viney Ltd.
- 121 ----- (1994), Standardization, the Encyclopedia. Of language and Linguistics Vol, Great Britain.
- 122- Hassan Pour, Amir (1992), Nationalism and Language in Kurdistan, 1918 – 1985, P.H.D., Mellen Research University press, San Francisco.

123. Hudson R. A (1980), Sociolinguistics. Cambridge University press Cambridge.
124. Janson, T. and Joseph Tsonope (1991), Birth of a National Language, England, Athenaeum Press.
125. Larson, K. A. (1985), Learning without lessons. Socialization and Language change in Norway, University press of America.
126. Lodge, R. A. (1993), From Dialect to Standard, Routledge,.
127. Martin StrohMeier (2003), Crucial image in the Presentation of Kurdish National identity, Brill, Leiden – Boston.
- 128- Milrg, J. and Milaroy(1985), Authority in Language, London.
- 129- Ray, P. S (1963), Language Standardization, The Hague, Mouton.
- 130 -----(1968), Language Standardization, Readings in the Sociology of Language, Ed by J. A. fishman, The Hague, Mouton.
- 131 ----- (1986), Language Standardization, Mouton.
- 132- Wardhaugh, R. (1986), An Introduction to Sociainguistics, Great BritainL T. j . press Ltd. Padstow.

چوارەم: بە زمانی فارسی

- 133- احمد سمیعی ۱۳۷۸ (۱۹۹۹)، نگارش و ویرایش، تهران.
- 134- پرویز ناتل خانلری ۱۳۷۳ (۱۹۹۴)، زبان شناسی و زبان فارسی، چاپ ششم، تهران، توس.

زار و زمان _____ د. نهریمان خوشناو

135. پینر ترانگیل ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، زبان شناسی اجتماعی، ترجمه طباطبایی، تهران، آگاه.

136. _____ ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، در امدی بر زبان و جامعه، ترجمه‌ی محمد طباطبایی، مؤسسه انتشارات آگاه، چاپ اول، تهران.

137. جورج یول ۱۳۸۵ (۲۰۰۶)، بررسی زبان (ویراست سوم)، ترجمه‌ی علی بهرامی، انتشارات رهنما، چاپ اول.

138. خسرو فرشیدورد ۱۳۶۳ (۱۹۸۴)، درباره ادبیات و نقد ادبی، ۲ جلد، تهران، امیر کبیر.

139. _____ ۱۳۸۰ (۲۰۰۱)، لغت سازی و وضع و ترجمه اصطلاحان علمی و فنی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری.

140. صادق کیا ۱۳۳۸ (۱۹۵۹)، در ایران فقط يك زبان وجود دارد، روزنامه کیهان، دوشنبه ۱۸ ی به من.

141. علی اشرف صادقی ۱۳۶۲ (۱۹۸۳)، زبان معیار، نشر دانش.

142. _____ ۱۳۷۵ (۱۹۹۶)، زبان معیار - درباره زبان فارسی، زیر نظر نصرالله پورجوادی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.

143. علی محمد شناسی ۱۳۷۲ (۱۹۹۳)، در جستجوی زبان علم، مجموعه مقالات سمینار زبان فارسی و زبان علم، زیر نظر علی کافی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.

144. فاخته زمانی (۲۰۰۸)، سخنرانی در نشست کمیسیون عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد در خصوص مسائل اقلیتهای ملی، اتنیکی مذهبی و زبانی، سایت (اخبار

روز)، ۱۹ دی‌سامبر ۲۰۰۸.

145. میر جلال الدین کزازی ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، پرنیان پندار، روزنه، تهران.

زار و زمان _____ د. نه‌ریمان خوش‌ناو

146. ناصرقلی سارلی ۱۳۸۷ (۲۰۰۸)، زبان فارسی معیار، انتشارات هرمس، تهران، چاپ اول.

147. یحیی مدرسی ۱۳۶۸ (۱۹۸۹)، در امدی بر جامعه شناسی زبان، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

